

Материалы по истории южной
Грузии
(XV—XVI вв.)

Публикация текстов, исследования и указатели
Х. Г. Шарашидзе

სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები

(XV—XVI სს.)

ტექსტების პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები
ქრ. შარაშიძისა

წინასიტყვაობა

ეს ნაშრომი „საქართველოს ისტორიის მასალების (XV—XVIII სს.)“ 1954 წ. გამოქვეყნებული I ნაკვეთის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს¹.

ქრონოლოგიური ფარგლებისა და შინაარსის მიხედვით ეს არის სამხრეთ საქართველოს XV—XVI სს. ისტორიის მასალები XV ს. 20-იანი წლებიდან 1587 წ-დე. ნაშრომი მიზნად ისახავს მკვლევართათვის მისაწვდომი გახადოს დღემდის ნაკლებად ცნობილი და საისტორიო თხზულებებში სრულიად გამოუყენებელი ძეგლები: სამი ხელნაწერიდან (S: 1246, Q: 642, Q: 969) გადმოწერილი მოსახსენებლები და თ. ჟორდანიას „ქრონიკების“ II წიგნში, უმეტეს შემთხვევაში, შემოკლებით მოთავსებული საბუთები: Ad: 320, 522, 547, 549, 91, 697, 720; Hd: 2080, 2083, 2130.

ჩამოთვლილ ძეგლებს მიუყევართ სამხრეთ საქართველოს ისტორიის XVI ს. 90-იან წლებამდის. მთლიანი სახით აღებული დასახელებული საბუთები სამხრეთ საქართველოს ცხოვრების ტრაგიკული ფინალის გარკვეულ ახსნას გვაძლევენ. წინააღმდეგობათა ის რთული ხლართი, რომელიც ასახულია ხსენებულ ძეგლებში, XVI ს. 40—50 წლებში სულ უფრო და უფრო რთულდება და 70-იან წლებში მძაფრი შინაური ბრძოლის ხასიათს იღებს, რაც ხელს უწყობს თურქეთის აგრესორების გამარჯვებასა და საათაბაგოს სრულ ანექსიას XVI ს. 80—90-იან წლებში.

¹ მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 197—304.

ესარგებლობთ შემთხვევით და ვასწორებთ ამ ნაშრომის 240 გვ. გაპარულ შეცდომას: ნ. მარის „იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობის“ (თბ., 1955, გვ. 36, აღწ. 13) ბენა ჩოლაყაშვილის მინაწერში მოხსენებული „პატრონი მეფეთ-მეფეთ“ გიორგი არის არაგიორგი VIII, არანედ მისი შვილიშვილი, ისტორიაში აე-გიორგის სახელით ცნობილი კახთა მეფე (1511—1513) გიორგი ალექსანდრეს ძე, ლევან კახთა მეფის (1520—1574) მამა-

სურათის მთლიანობისათვის საჭიროდ დავინახეთ ქართულად მხოლოდ ერთხელ, 1890 წელს, გამოქვეყნებული საყოველთაოდ ცნობილი ძეგლის „მესხური დავითნის მატიანის“ შეტანა „მასალების“ ამ მეორე ნაკვეთში.

აქ ჩამოთვლილი ძეგლების ტექსტებს სათითაოდ დართული აქვს სათანადო გამოკვლევები.

ქრ. შარაშიძე.

შესავალი

სამხრეთ საქართველოს ისტორიის აქ წარმოდგენილი მასალების გამოქვეყნება მიზნად ისახავს ნაწილობრივ მაინც მოპოვებულ შუქი ძველი მესხეთის ისტორიის წყაროების სიმცირის გამო დღემდის ჩრდილში დარჩენილ საკითხებს XVს. 20 წლებიდან მოყოლებული XVI ს. 70—90 წლებამდის.

ეს ასსამოცდაშვიდი წელი გადამწყვეტი მნიშვნელობის პერიოდია არა მარტო სამცხე-კლარჯეთის, არამედ მთელი ერთობლივი ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ ბედობაში. როგორც ცნობილია, საქართველოს არცერთ კუთხეს არ შეუსრულებია ამ ბედობაში იმდენად დიდი როლი, როგორც შეასრულა საათაბაგომ—ჯაყელ-ციხისჯვარელთა სეპარაციულმა მისწრაფებამ მთელი XV—XVI სს. მანძილზე.

ამავე დროს ფეოდალური დაშლის გზაზე მდგომ საქართველოში არსად არ გამოვლენილა ისეთი სიცხადით დაძველებული ფეოდალიზმისათვის დამახასიათებელი კანონზომიერებანი, როგორც სამცხის სამთავროში. ამის გამო „მასალების“ ეს ნაკვეთი ჩვენი ქვეყნის წარსულის შესწავლისათვის განსაკუთრებულ ინტერესს უნდა წარმოადგენდეს.

გამოქვეყნებული ტექსტები სამ ნაწილად იყოფა: I. მოსახსენებლები, II. მცხეთის საბუთები, III. „მესხური მატთანე“.

I. მოსახსენებლები

სამცხის ათაბაგებისა და დიდგვარიანების მოსახსენებლების ტექსტები განლაგებულია არა მათი მოპოვების კვალობაზე (S : 1246, Q : 969, Q : 642), როგორც გამოკვლევაში (იხ.)¹, არამედ ქრონოლოგიური რიგის მიხედვით.

¹ ასე იყვნენ ისინი განლაგებული 1958 წ. საქართველოს მუზეუმის სესიაზე წაკითხულ მოხსენებაში. შრომის ამ ნაწილის ხელახლა დაწერა ჩვენ ვერ შევძელით.

ყველაზე უადრესი კოპასძეთა სახლში შედგენილი მოსახსენებელია (I—Q: 969). აქ ცოცხალთა შორის მოხსენებულია ქაიხოსრო I-ლის ვაჟი ყვარყვარე ათაბაგი (გარდაიცვალა 1535 წ.), რაც მოწმობს, რომ მოსახსენებელი 1535 წელზე ადრეა დაწერილი.

კოპასძეთა სახლში დაწერილ მოსახსენებლებს ქრონოლოგიურად მისდევს ამილახორთა სახლში შედგენილი მოსახსენებელი (II—S: 1246), რომელიც, ჭვირნიშნის მიხედვით, XVI ს. 20—40 წლებით თარიღდება.

მესამე, უკანასკნელი, დ. ბაქრაძის მიერ აქარა-გურიაში მოგზაურობის დროს აღწერილ „მეწიეთის მარხვანში“ ჩართული მოსახსენებელია, რომლის შედგენა, ხელნაწერის თარიღის მიხედვით, 1566 წ. უნდა მივაკუთვნოთ (III—Q: 642). იგი დღემდის ცნობილი იყო მხოლოდ რუსული თარგმანით. ჩვენ მის დედნისეულ ქართულ ტექსტს ვაქვეყნებთ. ამ სამი მოსახსენებლის წყალობით შესაძლებელი ხდება ათაბაგთა სახლის წევრებისა და სამცხის არისტოკრატიის თვალსაჩინო წარმომადგენლების ყოვლად უტყუარი სიის შედგენა. ტექსტების ბოლოს დართული გამოკვლევა XV—XVI სს. ამ ადამიანების ვინაობის გარკვევის ცდას წარმოადგენს.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ხსენებული მასალა სამცხის მთავრებისა (ათაბაგების) და მათი სახლის წევრების შეუცდომელი თანამიმდევრობის დასადგენად.

როგორც შესატყვის გამოკვლევაშია აღნიშნული, ეს მასალა ასწორებს დ. ბაქრაძის, თ. ჟორდანიას და მომდევნო მკვლევართა მცდარ ვარაუდებს „ყვარყვარეთა“ (ყვარყვარე დიდისა—1416—1498 და მისი შვილიშვილის, ყვარყვარე ქაიხოსრო I-ის—1516—1535), მათი თანამეცხედრეებისა და შვილების შესახებ.

II. მცხეთის საბუთები

„მოსახსენებლებს“ მისდევს ე. წ. მცხეთის საბუთები, რიცხვით ათი (1—10). ამ ათი საბუთის დედნისეული ტექსტები აზუქებს მცხეთის ტერიტორიაზე მდებარე მცხეთის საკათალიკოსოს საეკლესიო და სხვა მამულების გამო ატეხილ დავას XV—XVI სს.

უნდა გვახსოვდეს, რომ მცხეთის საყდრის მამულებს, სადაც არ უნდა ყოფილიყვნენ ისინი—ქართლ-კახეთსა თუ სამცხე-კლარ-

ჯეთში, ფეოდალური წესის თანახმად, მცხეთის საყდრისათვის წლიური შემოსავლიდან გარკვეული ხარჯის ძლევა ევალებოდა.

ასე მაგალითად, 1452 წლის ახლო ხანებში დაწერილი ერთგულობის წიგნის თანახმად, კახეთში მდებარე განთქმული ალავერდის საყდრისა და სამწყსოს საქეთმპყრობელი ალავერდელი აღუთქვამს დავით კათალიკოსს (1447—1459 წწ.) ერთგულებას და ბოლოს დასძენს: „და რა წეხი ყოფილა ალავერდელისაგან საწელიწდოსთა, იგი აროდეს დაგაკლოთო“². ალავერდელის ერთგულობის წიგნის ეს დაბოლოება გულისხმობს, რომ ალავერდის საყდრის დამოკიდებულება მცხეთის საკათალიკოსოსაგან, დიდი ხნიდან განმტკიცებული წესის თანახმად, სხვათა შორის, მცხეთის საყდრისათვის „საწელიწდოს“ ანუ წლიური ხარჯის გაღებაში იხატებოდა.

ეს წესი, როგორც საბუთების დედნები მოწმობს, ვრცელდებოდა მცხეთის ანუ მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს საკათალიკოსოს ადგილმამულებზე და ამ ადგილებზე მოსახლე სასულიერო თუ საერო პირებზე. ჩვენამდის უმეტეს ნაწილად ნაკლული სახითაა მოღწეული მცხეთის მანულების ვრცელი ნუსხები. ამ საერთო სიებში ჩამოთვლილ მონასტრებსა თუ სხვა მამულებს, ყველას უკლებლივ, გარკვეული საწელიწდო გადასახადი მართებდა მცხეთის საყდრისა.

ეს ოდესღაც უდავო წესი „ეთანთა სიავემ“—გარეშე მტრების ხშირმა თავდასხმამ და შინაგანი განვითარების გარღვევამა მსვლელობამ შეარყია და სადავოდ აქცია. ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებასა და, საერთოდ, ფეოდალური საქართველოს ეკონომიურ დაქვეითებასთან ერთად ვეღვი ურთიერთმიმართება მოიშალა. საწელიწდო ხარჯის გაღება სულ უფრო და უფრო ნაკლები ხალიაით ხორციელდებოდა.

განსაკუთრებით გართულებული უნდა ყოფილიყო მდგომარეობა სამცხეში მდებარე საეპისკოპოსოებსა და სათავადო მამულების მცხეთის საკათალიკოსო საყდრისთვის როგორც საწელიწდო გადასახადის გაღების, იაე დამოკიდებულების ყოველგვარი სახის შენარჩუნებას საქმეში.

სამცხის ათაბაგების შეუზღვედავი ხელისუფლებისათვის ბრძოლა, როგორც ცნობილია, არ იუაზღვებოდა პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვების მისწრაფესით; იგი მიზნად ისახავდა მესხე-

² თ. ყორღანიძე, ქრონიკები, II, გვ. 264.

თის ტერიტორიაზე მდებარე მცხეთის საკათალიკოსოს „ძველით-
გან საქონებელი და სამწყსო“ მდიდარი ეკლესია-მონასტრებისა
და სათავადოების ხელში ჩაგდებას.

ამ ნიადაგზე აღმოცენებული საუკუნოვანი ბრძოლისათვის
აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილს მიძღვნილი აქვს თავისი ისტორიის
არაერთი ფურცელი³.

ისტორიკოსს დაწერილებით და ამომწურავად აქვს განმარტე-
ბული ამ ბრძოლის დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა „ერთობლივი
საქართველოს“ დაშლის პროცესში. მაგრამ ხსენებული საკითხის
გაშუქებისათვის დღემდის გამოყენებული საბუთები უმეტეს ნაწი-
ლად ცნობილი იყო თ. ჟორდანიას „ქრონიკებში“ (II) შემო-
კლებით მოთავსებული ტექსტების სახით.

ეგრეთ წოდებული მცხეთის საბუთების დედნების გა-
ცნობა საშუალებას იძლევა შევისწავლოთ ამ ბრძოლის ღრმა ეკო-
ნომიური მიზეზებიც, რომლებიც დიდად დამახასიათებელია ფე-
ოდალიზმისათვის.

საბუთების მიხედვით სადავო საკითხები არ ამოიწურებოდა
მით, რომ სამცხის ეკლესიის მსახურნი ყოფილიყვნენ „მეფეთა-
მლოცველნი“, წირვა-ლოცვაში საქართველოს კათალიკოსის მო-
მხსენებელნი და ერთგულნი, რომ ეპისკოპოსებმა უმცხეთოდ არ
იკურთხებოდენ და სხვა, ერთის შეხედვით, ფორმალური დამოკი-
დებულების წმინდა გარეგნული წესის შემსრულებელნი.

ხსენებულ აქტებში—მესხეთის ეპისკოპოსების საერთოლო პი-
რობის წიგნებში სრულიად ნათლად ჩანს დღემდის ჩრდილში დარჩე-
ნილი ერთი მუხლი, რომ მცხეთის „ძველითგან საქონებელი და სამ-
წყსო“ საეკლესიო და სათავადო მამულების მოსარგებლე პირები,
დიდი ხნიდან განმტკიცებული ტრადიციის ძალით („ეითა წესად
ძეს“), უნდა ყოფილიყვნენ ქართლის კათალიკოსის „წლითიწლად
მეძღუნენი და მოსამსახურენი“.

ამ საკითხის წინ წამოწევის წყალობით სრულიად ახალი
შუქი ეფინება ცნობილსა და არაერთგზის გამოქვეყნებულ საბუ-
თებსაც. განსაკუთრებით შეიძლება ითქვას ეს 1515—16 წწ. და-
წერილ საბუთზე, რომლის სათაურიცაა: „...კათოლიკე სამოციქუ-
ლოსა საპატრიარქოსა მცხეთისა ეკლესიისა ძუელით-
გან საქონებელი და სამწყსონი სამცხეს თავადნი და
სოფელნი“.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1948, გვ. 53—
61, 164—172.

ამ აქტის სათაურიც კი გარკვევით გვეუბნება, რომ 25 დიდი მამული და მასზე დასახლებული თავადნი მცხეთის დიდი ფეოდალური ერთეულის მობეგრენი არიან, როგორც მისი „ძუელითგან საქონებელნი“.

როცა ჩვენ ვკითხულობთ მესხეთის ფეოდალთა ამ გრძელნუსხას, შიგ ჩართული დიდი მონასტრებითურთ (პარხალი, ოშკი, ვარძია), ჩვენთვის გასაგები ხდება, რომ 25 დიდი მამულის მდიდარ ფეოდალებს—კავკასიძეებს, შალიკაშვილებს, ბენეაშვილებსა და სხვ., მათი აზნაურიშვილებითა, ციხე-სიმაგრეებითა და ყმებითურთ, რომელთათვისაც ცნობილი იყო, რომ ისინი „ძუელითგან“ მცხეთის ეკლესიის საქონებელი და სამწყსონი ყოფილან, არ შეეძლოთ გულგრილ მაყურებლებად დარჩენილიყვნენ ქართლის მეფე-კათალიკოსისა და სამცხის ათაბაგებს შუა ატეხილ ხანგრძლივ დავაში. ვინც ქართლის კათალიკოსს სცნობდა პატრონად, ლოგიკურად ის ამ დავაში ათაბაგებს უნდა გადასდგომოდა.

აღნიშნულ გარემოებას არამცირედი როლი უნდა შეესრულებინა ათაბაგების მიერ ამ ბრძოლის წაგებაში და სწორედ აქ უნდა იყოს ჩამარხული ათაბაგების ამ უბანზე დამარცხების ერთ-ერთი მიზეზი.

III. „მესხური ფსალმუნის ქრონიკა“

მესამე და უკანასკნელი ადგილი „მასალებში“ უჭირავს ფართოდ ცნობილ ძეგლს „მესხურ მატთანს“. მისი პირველი გამოცემა 1890 წლისა დიდი ხანია ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს⁴. „მესხურ ქრონიკაზე“, რომელსაც ჩვენ რამდენიმე გამოკვლევა ვუძღვევით (იხ.), სიტყვის გაგრძელება ზედმეტად მიგვაჩნია. იგი საოცარი სიცხადით გვიხატავს ოდესღაც დიდებული ხოლო თურქეთის აგრესიის წყალობით განახევრებული მესხეთის აგონიას.

⁴ ე. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ქრონიკა, თბ., 1890; მისივე რუსული გამოცემა: „Источники грузинских летописей, Три хроники, СМОМПК, вып. 28.

ამ გამოცემას სიმოკლისთვის ყველგან მიუფიქრებთ: „ე. თ. რუს. გამოცემა“.

Օրվա Օրեր

მოსახსენებლები

I. კოპასმეთა ხელნაწერის მოსახსენებლები¹

- Q: 969; 310r 1. ბაგრატ აფხაზთა და ქართუჲლთა მართლმადიდებლისა მეფისა საუკუნოამცა არს საჯსენებელი.
2. გიორგი კესაროსისა, აფხაზთაჲ, ქართველთა მეფისა...
3. დავით ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა, ახლისა მართლმადიდებელისა საუკუნოამცა საჯსენებელი და კურთხევა მისი.
4. დემეტრე ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა საუკუნოამცა საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
5. გიორგი, ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმწიფედ მპყრობელისა, მეფეთ-მეფისა საუკუნოამცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
6. თამარ ყოვლისა აღმოსავლეთისა ახლისა მართლმადიდებლისა, აფხაზთა, ქართველთაჲ, ჰერთა და კახთა და ყოველთა ქრისტიანეთა მპყრობელისა საუკუნოამცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
7. ძისა მათისა გიორგი ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა მტკიცედ მპყრობლისა მეფეთ-მეფისა მრავალმცა არიან წელნი მეფობისა მისისანი...
- 310v 8. დიდისა და წარჩინებულისა და სიმხნით განთქმულისა და სახელოვანისა და მტერთაგან უძლეველისა ათაბაგ-ამი(რ)სპასალარისა, მორწმუნისი პატრონისა ჩუენისა ყუარყუარესი საუკუნოამცა არს საჯსენებელი და კურთხევა მისი.
9. ეგრეთვე მეუღლისა მათისა, დედათა დიდებისა და სიკეთისა ძეგლისა, წმიდათა მენელსაცხებლეთა

¹ Q: 969 ხელნაწერის აღწერილობა (მოსახსენებლების ტექსტების ჩართვით) გამოქვეყნებულია: „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, ახალი კოლექცია, ტ. II, გვ. 381—383, თამარ ბრეგაძის აღწერილობანი.

მოდასისა და სარწმუნოებისა ბეჭედსა და კეთილად მოლუაწისა, ღთისმოყუარისა პატრონის დედისიმედის საუკუნოამცა არს საჯს. და კ^ბ.

10. და პირმშოსა ძისა წათისა, სიმკნით ქებულისა და სიბრძნის გამომეძიებელისა და დაუცხრომელად ღთის მადიდებელისა პატრონის ქაიხოსროს საუკუნოამცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
11. და შემდგომისა და საყუარელისა ძმისა ნისისა, ღთივ განბრძნობილისა, მკნედ მკედრ(ისა) და მრავალთა და ძლიერთა და სახელდებულთა ფალავანთა დამამკობელისა და ქედისა შემმუსრველისა, საქრისტიანოსა ზღუდისა, სრულ(ი)სა ჩოხოსნობისა და ანგელოზებრივისა სქემისა ღირსად მიმღებელისა პატრონისა ჩუენისა მხეკაბუკ-ყოფილსა იაკობისი საუკუნოამცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
12. და ძმისწულისა მათისა, მკნისა და ახოვანისა და ქველ-პირმეტყუჲლისა, აგარიანთა მომსრველისა, გულოვნებით სახელგანთქმულისა, მტერთა შემადრწუნებელისა, სარწმუნოებისა და ქრისტეს ქემმარტიისა სჯულისა მტკიცედ მპყრობელისა და აწმფლობელისა ჩნისა პატრონისა ნავ (!) ყუარყუარესი საუკუნოამცაჲ არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი, მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხორებისაჲ მისისანი.
13. და მეუღლისა მათისა, ლუთივ-გვრგვოსანისა (!) მთიებისა და ცისკროვნებრ ბრწყინვალისა, სიმშუდის მეძიებელისა და წერილთ-მოყუარულისა და ჯუართა და ხატთა პირად-პირადად მამკობელისა პატრონისა ჩნისა ანნაჲსი მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხორებისა მისისასანი.
14. და ძეთა მათთა, სამოთხის ნერგთა, ვარდთა სურნელთა და გონიერთა, საღთოდ-სამკედროდ აღზრდილთა პატრონის მხეკაბუკისი და პატრონის ქაიხოსროსი მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხორებისა მათისანი.
15. და სოილ კოპას ძისა, ტავოსა ამილახორისა ია მხატვრობით კეთილად კელოვნისა და სიბრძნის-

მეტყულისა და საღთოთა წერილთა ნართლიად აღმასრულებელისა და თარგმანთა განმამარტებელისა მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი სუფევისასა მისისანი და კუალადცა საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.

311v

16. ეგრეთვე მართლ-მადიდებელთა და კურთხულთა მშობელთა მისთა რუამ-ყოფილისა რაშთაელისი და რაინდო-ყოფილისა ეკატირინესი საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მათი.
17. და მემცხედრისა მისისა, ლუაწლ-მრავალ და მოლუაწებით წთა ქალწულთა მიმსგავსებულისა, ლოცვა-მარხვით დაუშრომელსა და სრულსა მონაზონებისა და სქემოსნობისა ღირსებით სრულქმნილსა, მანგუშარ-ყოფილსა მართასი საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
18. ძეთა და ასულთა მათთა მიცვალებულთა საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მათი... და ცოცხალთა მრავალმცა არიან ჟამნი და დღენი ცხოვრებისაჲ მათისანი, აზინ.

II. აძილასლორთა სჯსლის კრებკლის მოსჯსსენებლები²

- S: 1246 1. ბაგრატი აფხაზთა. ქართველთა მართლმადიდებლისა მეფისა საუკუნომცა არს საჯსენებელი და [კურთხევა მისი].
2. გიორგი კესაროსისა აფხაზთა, ქართველთა მართლმადიდებლისა მეფისა საუკუნომცა არს საჯსენ. და...
 3. დავით ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა, ახლისა მართლმადიდებლისა საუკუნომცა არს საჯსენ. და კ.
 4. დემეტრე ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა საუკუნომცა არს საჯ.
 5. გიორგი ყოვლისა აღმოსავლეთისა კელმწიფედ მპყრობელისა მეფეთ-მეფისა საუკუნომცა არს საჯსენ. და...
 6. თამარ ყოვლისა აღმოსავლეთისა და ახლისა მართლმადიდებლისა, აფხაზთა, ქართველთა, ჰერთა და

² ხელნაწერის დაწერილობითი აღწერილობა იხ. „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა S კოლექციისა“, ტ. II, № 1246.

კახთა და ყოველთა ქრისტიანეთა მპყრობელისა საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მ.

7. ძისა მათისა, გიორგი, ყოვლისა აღმოსაველეთისა და დასაველეთისა მტკიცედ მპყრობელისა და მეფეთ მეფისა საუკუნომცა არს საჯსენებელი.
8. დისა მათისა რუსუდან, მართლმადიდებელისა, ყოვლისა აღმოსაველისა მტკიცე[დ] მპყრობელისა საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევა მათი.
9. დავით და დავით მართლმადიდებელთა მეფეთა და მეფეთ-მეფეთა საუკუნომცა არს საჯსენ.
10. უსხეულთა მიჰსგავსებულისა წრისა მამისა ჩრნისა ეფთჳჲ მთაწმიდელისა, ახლისა ოქროპირისა, ქართველთა განმანათლებელისა, საუკუნომცა არს.
11. წმიდათა და მართლმადიდებელთა დედოფალთა— მარიანისი და მართასი საუკუნომცა არს საჯსენებ.
12. წათა მამათა: იოვანესი და იოვანე სჯგელოზისა და გ[იორგ]ისი საუკუნომცა არს საჯ.
13. წრისა მამისა ჩრნისა გ[იორგ]ი მთაწმიდელისა, ქართველთა მნათობისა, საუკუნომცა არს საჯსენებელი და...

14. ყოველთა ნათესავთა ჩუენთა მასპინძლისა ქართველთა, გრიგოლი სევესტოსისა, ბაკურიანისძისა, ყოვლისა დასაველისა დიდისა დემესტლიკოსისა მართლმადიდებლისა საუკუნომცა არს [საჯსენებელი]...

15. მართლმადიდებლისა მეფეთ-მეფისა გიორგისი და მათისა მეცხედრისა.
16. დედოფალთა-დედოფლისა თამარ ყოფილისა სალომესი საუკუნომცა არს სჯ.
17. ძისა მათისა ვახტანგისი და მათისა მეცხედრისა გულქანისი.
18. და ძისა მათისა ხოსროთანგილისი საუკუნომცა არს სჯ.

19. პატრონისა ყუარყუარესი და მათისა მეცხედრისა დედისიმედისა.

20. და ძეთა მათთა პატრონისა ქაიხოსროსი და პატრონისა მზექაბუჯისი საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევა მათი.
21. ვახუშტ-ყოფილისა ვასილიოსი და მათისა მეცხედრისა მეფეთ-მეფისა ასულისა ქეთაონ-ყოფილისა ქრისტინასი და ძეთა მათთა ამუანისი და ელენესი საუკუნომცა არს ს^რ.
22. პატრონისა ელისბ^რარისი და მათისა მეცხედრისა მარინისი და ძეთა მათთა საუკუნომცა არს საჯსნ. და კ. მთ.
23. ძმისა მათისა პატრონისა იოთამისი და მათისა მეცხედრისა მზექალისი და [ძეთა]³ მათთა საუკუნომცარს საჯ.
24. ღისა მათისა თამარისი ს^რკნ^რც^რს.
25. პატრონისა ეკატირინასი და ძეთა მათთა: ბოქასი, სურხანისი, გარსეევანისი და გურგაქისი ს^რკნომცა არს ს^რჯ.
26. მათისა გაზრდილისა მწერლისა ზოსიმესი და მისთა მიცვალეზულთა ს^რკნომცა არს ს^რჯ...
წმიდანო მღღელნო, ვითა მთაწმიდანს წარიკითხვენ ამას ძეგლისა წერასა, ეგრეთევენ (!) სრულობით აქა სწერია.

36r

ანდერძები:

1. ღმერთო და ყოვლად წმიდაო ღ^რისმშობელო და მისნო წმიდანო! შეეწიენით მას საუკუნესა პატრონსა სულკურთხეულსა ქოიარ-ყოფილსა ქერობინს და მის(ს)ა მეცხედრესა პატრონსა თამარს და ძეთა მისთაჲ.
2. ღმერთო და აწყურისა ღ^რისმშობელო, შეიწყალე თამარ.
3. ღმერთო და აწყურისა ღ^რისმშობელო, პატრონი თამარ და ძენი მისნი მშუდობით დაიცივე და დღეგრძელობით ცოდვანი მისნი შ^რნს ღ^რნ, ა^რნ.
4. ჯუარო ქრისტესო, შეიწყალე ზებედე. ამინ.

³ ტექსტში: „მთესთა მათთა“.

5. წმიდაო ნიკოლოზ! შემეწიე ზებედეს, ამის მწერალსა.
 6. წო ნიკოლოზ! შეიწყალე ზებედე და ჩემი მამა ბა-
 სილი, ამინ.

ამილახორთა გვიანდელი მოსახსენებლები

35 v. „ამილახორისა ელბდურისა საუკუნომცა არს საჯსენებელი-
 მისი და თანამეცხედრისა მისისა [ინეს?] ხურციძისა ასუ-
 ლისა ნესტ[ა]რჯინისი საუკუნომცა არს საჯსენებელი...“

და ძეთა მათთა ფალეანხოსროსი, ნიკოლოზისი, ზეს[შთ]ელ[ი]სი
 საუკუნომცა არს... და ასულთა მათთა საუკუნომცა არს სა-
 ჯსენებელი და კურთხევა მათი და სიმრთელით და დღეგრძე-
 ლობით მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა ელბდურისა,
 ნესტარჯინისა და ძეთა მათთა: პირმშოსა და ახოვნისა ძისა
 მისისა მეღქიზედგისი⁴...

[ასულისა] მისისა რებეჯისა საუკუნომცა არს კურთხევა მისი; დისა
 ჩემისა, ამის მწერლ[ის]ა ათანასიასი საუკუნომცა არს კურ-
 თხევა მისი⁵.

[ა]სულისა ეენესი საუკუნომცა [არს კურთხევა] და ჯსენება
 ... [ძ?]მისა მისისა ...სადისა მრავალმცა არიან წელნი
 ცხორებისა მისისანი.

მოსახსენებელი დაწერილია ტექსტის ხელისაგან განსხვავებული
 ნუსხურიით, ღია ყავისფერი მეღნიით. 35 V-ს ტექსტის ბოლო
 სტრიქონზე დაუწერლად დარჩენილ არეზე და ქვემო ნა-
 პირზე (ნაწილობრივ მარცხენა ნაპირზედაც).

36 r „ქ: ასულისა მისისა გულბუღახისა და თანამეცხედრისა მი-
 სისა ედიშერისა მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა მა-
 თისნი ან“.

36 r-ს ზემო ნაპირზე, წინა მინაწერების მეღნიითა და ხელით.

III. მეწიეთის მარხვანის მოსახსენებლები

Q: 642 1. ბაგრატ აფხაზთა, ქართველთა მართლმადიდებლისა მე-
 72r. ფისა საუკუნომცა ა.

⁴ აქ მთელი მომდევნო სტრიქონი მოჭრილია წიგნის მერმინდელი ამკინ-
 ძავის მიერ.

⁵ ეს მინაწერი, შოთავსებული 36 r-ს 1 სვეტის შუა სტრიქონებზე, ყველა
 ნიშნით ამილახვართა მოსახსენებლების გაგრძელებას წარმოადგენს.

⁶ „მეწიეთის მარხვანის“ მოსახსენებლების რუსული თარგმანი გამო-
 აქვეყნა ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემ — Археологическое путешествие по

72v

2. გიორგი კესაროსისა აფხაზთა, ქართველთა მართლმადიდებლისაჲ მეფისა საუკუნომცა არს.
3. დავით ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა ახლისა მართლისა მადიდებლ[ო]ბისა (!) სკნჲ.
4. დემეტრე ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა სკნჲ.
5. გიორგი ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმწიფედ მპყრობელისა, მეფეთ-მეფისა სკნჲმცა.
6. თამარ ყოვლისა აღმოსავლეთისა ახლისა მართლმადიდებლისა აფხაზთა, ქართველთა, ჰერთა და კახთა და ყოველთა ქრისტიანეთა მპყრობელისა სკნჲმცა.
7. ძისა მათისა, მეფეთ-მეფისა, ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა მტკიცედ მპყრობელისა გ[იორგ]ისი სკნჲმცაჲ არს საჯსენებელი და...
8. დისა მათისა რუსუდან მართლმადიდებლისა, ყოვლისა აღმოსავლეთისა მტკიცედ მპყრობელისა საუკუნომცა.
9. დავით [და დავით]? მართლმადიდებელთა მეფეთ-მეფეთა სკნჲმცა არს.
10. უსხეულთა მიმსგავსებულისა წრისა მამისა ჩუშნისა ეფთჳმე მთაწმიდელისა, ახლისა ოქროპირისა, ქართველთა განმანათლებელთა სკნჲ.
11. წთა და მართლმადიდებელთა დედოფალთა მარიამ და მართასი სკნჲ.
12. წთა მამათა: იოვანე და იოვანე სჯნგელოზისაჲ და გიორგისი სკნჲმცა.
13. წრისა მამისა ჩუშნისა გიორგი მთაწმიდელისა, ქართველთა მნათობისა სკნჲმცა არს.
14. ყოველთა ნათესავთა ჩნთა მასპინძლისა ქართველთა გრიგოლ სევასტოსისა, ბაკურიანის ძისა და ყოვლისა დასავლისა დიდისა დემესტლიკოჲსისა მართლმადიდებელისა სკნჲმცა...

Гурни и Ачаре, СПб., 1878, გვ. 211—214, მოსახსენებლების ქართული დედნის, პუბლიკაცია იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ახალი (Q) კოლექციისა, ტ. II, თბილისი, 1958, გვ. 93—95.

[†] [და დავით] აღდგენილთა S : 1246 მოსახსენებლის მიხედვით. როგორც მომდევნო სიტყვების: „მართლმადიდებელთა მეფეთ-მეფეთა“ მრავლობითი რიცხვი მოწმობს, მეორე დავით აქ შემთხვევით არის გამორჩენილი.

15. მართლმადიდებლისა მეფისა ალექსანდრესი და მეუღლისა მისისა პატრონისა დედოფალისა თამარისა ს^კნჲ.
16. ძისა მათისა, დიდისა მეფეთ-მეფისა ბაგრატისი და ძმათა მისთა ღ^წისმოყ[უ]არეთა გიორგი და ვახტანგისი ს^კნჲ.
17. ღ^წთისმოყ[უ]არისა, მართლმორწმუნისა პატრონისა ყ[უ]არყ[უ]არესი.
18. და თანამეცხედრისაჲ მისისა პატრონისა ანასი და ძეთა მათთა პატრონისა მზეკაბუკ და ქაიხოსროსი ს^კნჲ.
19. ქრისტეს მოყუარისა და მართლმადიდებლისა პატრონისა სფირილონისი და მეცხედრისა მისისა, დიდისა მეფისა ალექსანდრეს ასულისა, ღ^წთისმოყუარისა, მორწმუნისა და მართლმადიდებლისა პატრონისა თინათინისი ს^კნჲმცა.
20. ძისა მათისა, ღ^წთისმოყუარისა და მართლმორწმუნისა პატრონისა იოსაფატისი და მეცხედრისა მისისა მართლმორწმუნისა და ღ^წთისმოყუარისა პატრონისა ქეთაონისი მრავალმცა არიან წყლნი ცხორებისა მათისნი და საუკუნომცა ვსენებაჲ და კურთხევაჲ მათი. და ძეთა მათთა მრავალმცა არიან წყლნი ცხორებისა მათისა და ს^კნჲ ვსენებაჲ და კ^ბ.
21. ღ^წთისმოყუარისა პატრონისა მამისასი⁸ და ქრისტეს მოყუარისა პატრონისა ირინესი და მართლმორწმუნისა პატრონისა აბდულმისესი⁹ ს^კნჲმცა.
22. ღ^წთისმოყუარისა და მართლმორწმუნისა[უ] პატრონისა ელენისი ს^კნჲმცა.
23. ძისა მათისა ღ^წთისმოყუარისა პატრონისა იორამისი ს^კნჲ.

⁸ დ. ბაქრაძის რუსულ თარგმანში შეცდომით მაშინაჲ მაგიერ მაშინაჲ სწერია.

⁹ აბდულმისე (პატრონი) და მისი მეუღლე, როგორც სადგერის წმ. გიორგის ჯვარის მოქედვის ხელისშემწყობნი, იხსენიებიან სადგერის წმ. გიორგის ჯვარის ერთ-ერთ წარწერაში—ეკ. თაყაიშვილი, სადგერ-ჩხარის ჯვარის წარწერები, გვ. 173, საქართ. მუზ. მოამბე, XIV—B, თბ., 1948.

24. ლთისმოყუარისა მართლმორწმუნისა პატრონისა თა-
მარისა სკნდ.
25. ლთისმოყუარისა და მართლმორწმუნისა პატრონისა
გულქანისი მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა
მისისანი და საუკუნო:ამცა არს ქსენებაჲ და კხვაჲ
მისი და ძეთა მისთა მრავალმცა არიან წელნი
ცხოვრებისა მისისანი.

მცხეთის საბუთები

1

Ad: 522. გერასიმე მაწევერელის ერთგულების „წიგნი და
პირი“ (1414—1426)

1 ფ.; 38×25; ქალღი; ნაკეცებზე დაზიანებული; მხედრული; სი-
ტყვათა შუა ორ-ორი წერტილი; უთარილო (კათალიკოსი მიქაელ:
1414—1426 წწ.); უ-ნაკლული; შემოკლებით გამოცემული აქვს თ.
ქორდანაის, „ქრონიკები“, II, ტფ., 1897, გვ. 226—227; უფრო ადრე
—დ. ბაქრაძეს: ვახუშტი, ისტორია, I, ტფ., 1885, გვ. 286-7.

ქ: სახელითა ლთ[ისათა] .

ყოვლად [წმიდისა] ლთისმშობელისა, მარადის ქალწულისა მა-
რიამისითა, ძლიერებითა პატიოსნისა ჯუარისა [უფ]ლისა ...რება-
ისათა წმიდათა ზეცისა ძალთა, თავსმდებობითა და შუამდგომლო-
ბითა წმიდისა ი[ო]ვ[ა]ნე წინასწარმეტყუელისა, წინამორბედისა,
ნათლისმცემლისათა, თავსმდებობითა წმიდათა მოციქულთა, წინას-
წარმეტყუელთა, მღრღელთა, მოძღუართა და ნეტართა მამათათა
და ყოველთა წმიდათა ლთისა ზეცისა და ქუეყნისათა და რომელნი
საუკუნითგან სათნო ეყუნეს უფალსა ჩუენსა იესო ქრისტესა და
სუეტსა ლთივ აღმართებულსა, კუართსა საუფლოსა და მირონ-
სა, ღმერთმყოფელ(ო)სათა და აწყურისა ლთისმშობელისათა.

ესე წიგნი კადრე და მოგაქსენე თქუენ, წმიდასა და ქრისტეს
მიერ კურთხეულსა მღრღელთ-მთავართა მთავარსა ქართლისა ქა-
თალიკოს[ს]ა მიქაელს—კადრეთ და მოგაქსენეთ მას ეამსა,
ოდეს მცხეთას მოვე და მაკურთხეთ. აწ ესე წიგნი მე, მაწყუერელ-
მთავარებისკოპოზმან გერასიმე კადრე და მოგაქსენე და ვინც შე-
მდგომად ჩემსა სხუანი მაწყუერელნი იყ[უ]ნენ და საყდრიშვილნი,

როგორც ამას წინათ მეფეთა მლოცველნი და თქუენნი მამკსენებელნი და ერდგულნი ყოფილან, ამავე წესითა მეფეთა მლოცველნი ვიყუნეთ და თქუენნი მომკსენებელნი ვიყუნეთ: არც პატრიაქი მოვიწყნოთ ანტიოქისა, არც მისგან გამოგზავნილი კაცი შევიწყნაროთ, არც ვარძინისა დიაკონი ვაკურთხოთ. და ვინც ამა თემსა ანუ სხუაგან, შეაჩუნოთ, როგორცა თქუენგან ნაკურთხევსა გუმართებს, აგრე შევაჩუნოთ და ვისცა თქუენ სწყალობდეთ, ჩუენც მისნი მლოცველნი ვიყუნეთ.

ესე პირი ჩუენგან ასრე გაგითავდეს, მამამან, ძენან და წმიდამან სულმან და ამა აწყურისა ღთისმშობელმან.

და თუ ესე ასრე არ გავათავოთ ჩუენ და შემდგომად ჩუენსა სხუათა აწყურისა ებისკოპოზთა და საყდრიშვილთა, თქუენისა კურთხევისა წილ წყევასა ქუეშე ვიყუნეთ, კათოლიკე ეკლესიისაგან განვეყენოთ, ეითარცა ურჩთა და ოღირის მოქმედი.

და ვინც, ანუ ჩემმან სამწყსოსამან¹ შემიწყნაროს, ანუ სხუამან კაცმან, იგიმც კაცი კრულია პირითა ღთისათა ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა და არცაოდეს საფ[ე]რგებელი დაგაკლო. საფარის სამწყსო, თუნიერ შენისა ბრძანებისაგან კიდე, არა ვაკურთხო.

ქ. მე, მაწყურელი გერასიმე ამა დაწერილისა გამთავებელი ვარ, ამა წმიდათა მადლმან.

2

Ad: 320. სერაპიონ მაწყურელის საერთგულო წიგნი (1430—1434)

1 ფ.: 37×29; ქალღი, მეტად დაზიანებული, ნაკეცებზე გაცვეთილი; ძველადვე უხეშად რესტავრირებული; მხედრული; სიტყვათა შუა ორ-ორი წერტილი; უთარილო: თ. ქორდანის შემოკლებული გამოცემით დათარიღებულია 1431—1435 წწ. (ქრ., II, გვ. 238—39).

[სახელ]ითა ღთისათა... თავსმდებო[ბითა] და შუამდგომლო ბითა დედოფლისა ჩუენისა აწყურისა ღთისმშობელისათა და მარადის ქალწუ[ლი]სა მარიამისითა და წმიდათა ზეცისა ძალთა მიქაელ და გაბრიელისითა, ძლიერებითა [პა]ტიოსნისა და ცხოველს-მყოფელისა ჯუარისათა, წმიდისა იე წინამორბედისა და ნათლისმცემლისათა, წმიდათა და ყოვლად-ქებულთა მოციქულთა, მოწა-

¹ დედანში „სამწყსომან“.

მეთა, წინასწარმეტყუელთა, მღრღელთ-მოდღუარათა, ნეტართა მამათა, ღირსთა ქალწულთა და ყოველთა წმიდათა [ლ^{თი}]სათა, ზეცისა და ქუშქანისათა, რომელნი საუკუნითგან სათნო ეყუნეს უფალსა ჩუშნსა იესოს [ქრ]ისტესა, ქეშმარიტსა ღმერთსა და კუალადცა სათნოყოფად არიან; თავსმდებობითა და შუაზდგომელობითა სუეტისა ღთივ-ალმართებულისა, კუართისა საუფლოსა და მიპრონისა, ლ^თ-მყოფელისათა, თავსმდებობითა და შუა-მდგომელობითა ყოვლად-წმიდისა აწყურისა ლ^თისა მშობელისათა—ესე წიგნი კადრეთ და მოგაქსენეთ თქუენ, წმიდასა დედაქალაქსა და საყდარსა და მას შიგან სუეტსა ლ^{თი}ვ-ალმართებულსა, კუართსა საუფლოს და მიპრონსა ლ^თმყოფელსა და თქუენ, წმიდასა მეუფესა და მღრღელთა მთავართ-მთავარსა ქართლისა კ^სსა თ^{ეს}-მე, მაწყურელ-მთავარებისკაპოზმან სერაპიონ, მას ჟამსა, ოდეს მაწყურელობა მიბოძეთ და მაკურთხეთ და მე ესე საერთგულო წიგნი მოგაქსენე. აწ დღესისაგან წალმა ვიყუნეთ თქუენნი ერთგულნი და ერთგულად მლოცველ-მოსამსახურენი, მტერთა ზედა მტერ[ნი] და მოყუარეთა ზედა მოყუარენი. პატრონსა აქათ ვისცა გაუწყრეთ და შეაჩუენოთ და (!) ჩუენცა შევაჩუენოთ [და ვისცა] სწყალობდეთ, ჩუენცა მისი მლოცველნი ვიყუნეთ. ესე ასრე გაგიტაოთ, მამანან, ძემან და სულმან წმიდამან და იმა ყოვლად წმიდამან აწყურისა ლ^თის მშობელმან. და თუ ესე ასრე არა [გაგი]ტაოთ, თქუენისა კურთხევის წილ წყევასა ქუეშე ვიყუნეთ და კათოლიკე ეკლესიისაგან განვისხნეთ, ვითარცა ურჩნი და ძუირის მოქმედნი. და ვინაცა სამწყსომან და ანუ სხუამან კაცმან [არ გაგიტა]ოს, იგიმცა კაცი კრულია ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა, [სადამდისა] თქუენ შემისწყალოთ.

ქ. ჩუენ, ქრისტეს ლ^თისა მიერ მაწყურელ მთავარებისკაპოზნი სერაპიონ). (ხელრთვის ბოლო მოხეულია).

3

Hd : 2080. ლასურნიქე-კუმურდოელის „წიგნი და პირი“
[1453— 59]

1 ფ.; 30×26,5; ქალღდი, თავნაკლული, ნაკეცებზე დაზიანებული; მხედრული; სიტყვათა შუა სამ-სამი წერტილი; უთარილო; გამოქვეყნებულია თ. ჟორდანიას ქრონიკებში, II, გვ. 268 (შემოკლებით), 1453—59 თარიღის ქვეშ.

...ისათა, რომელსა ზედა განკუართულ იქმნა ჯორციტა ქრისტე ღმერთი ჩუენი ვსნისათვის ჩუენისა, თავსმდებობითა, მინდობითა

და შუამდგომელობითა წმიდათა ზეცისა ძალთა მიქაელ და გაბრიელისათა, ცხრა არვეთა და ცხრათავე დასთა ანგელოზთა და მთავარანგელოზთათა, თავსმდებობითა და შუამდგომელობითა, წ'ისა ი'ე წინასწარმეტყუელისა, წინამორბედისა და ნათლისმცემელისათა და წმიდისა ი'ე მახარებელისა და ღ'თის მეტყუელისათა, თავსმდებობითა, მინდობითა და შუამდგომელობითა წმიდათა თავთა მოციქულთა პეტრეს და პავლესითა, ათორთა მოციქულთა და სამეოცდაათეულთა მოწათეთათა და წ'თა მოწამეთა გ'გი, თეოდორა, დიმიტრი და უფროს-ლა ყოველთა ჩრდილოეთისა კედართა შორის უღარეს-უზეშთაესისა კათოლიკე დედაქალაქისა მცხეთისა საყდრისა და მასშინ ღ'თივ აღმართებულისა სუეტისა ცხოველისა, კუართისა სამეუფოსა და მირონისა, ღ'თ-მყოფელისათა და ყოველად საწინელისა კუმურდოსა ხარისა თავსმდებობითა; ამა ყოველთა ღ'თისა წმიდათა ზეცისა და ქუეყანისათა თავსმდებობითა და შუამდგომელობითა ესე წიგნი და პირი გკადრეთ თქუენ, ქრისტეს ღ'თისა მიერ კ[ართლი]სა კ[ათალიკო]ზსა დავითს მე, ლასურის ძემან კუმურდოვლმან ი'ე, მის ჟამისა შედეგად, ოდეს მაწყურელი და სამცხისა ებისკოპოზნი თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავზედა და თქუენ დიდითა ხუაიშნითა მაკურთხეთ. აწ დღესითგან წალმა ჩემად დღედ სიკუდილამდი ვიყო თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერთგული, მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქუენ მოგიტსენებდეთ. ვინ თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყვნენ, ჩუენგანცა უჯუარო და შეუნდობელი იყოს. თქუენგან შეუნდობელთა ებისკოპოზთა გუერდი ჟამი არა ვწიროთ და არცა მათსა სამწყსოსა უწიროთ, სადამდის თქუენგან ავსნითობისა და შენდობისა ნიშანი არა მოგუივიდეს. ვის სწყალობდეთ, ჩუენცა მისნი მლოცველნი ვიყუნეთ და თუ ყუარყუარე მაწყურელობა ან სხუარაძე კელი გუადლიოს და დაგუპატიჯოს კურთხევისა მიზეზითა, სადამდის თქუენსა საყდარსა არა დავემორჩილნენ და რაზედაცა, უწყრებით, თქუენისა საყდრისა წესითა იგი ისრევე არა დაგეურვოს რაგვარაც თქუენ და თქუენსა საყდარს გმართებს, მით წესითა, სხუა კელი არა გამოვართოთ და არცა რა ვინდომოთ თქუენად და უმოწყმებლად და შეუნდობლად. თქუენისა საყდრისა მტერისა მტერნი ვიყუნეთ და ერთგულთა მოყუარენი და მლოცველნი.

ვიყუნეთ, ვითა წესად ძეს, მეძულნენი და მოსამსახურენი. ესე ასრე გავითაოთ ღ'ნ, მამამან, ძემან და წმიდამან სულმან და იმა საწინელმან ხატმან კუმურდოსამან და რასაცა მიზეზისათვის ესე.

აღთქმა ვიტყუოთ და არა გაგითაოთ, თქუენისა კურთხევისა წილ წყევასა ქუეშე ვიყუნეთ, ლთისა და მისთა წმიდათასა და კათოლიკე ეკლესიისაგან განვისხნეთ, ვითარცა ურჩნი და ძუირის მოქმედნი. და ვინცა, ანუ სამწყსომან, ანუ სხუამან ვინ კაცმან, შეიწყნაროს, რჯიმცა კაცი კრულია ლთისა დაუსაბამოსა პირითა ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა, სადამდის თქუენვე არა შემიწყალოთ.

ჩუენ, ქრისტეს ლთისა მიერ კუნჯრდოელ მთავარებისყო-
პოზი იე ამა დაწერილისა გამთავებელი ვარ, ამა ზენოწერილთა
მადლმან¹.

4

Hd: 2130. გერასიმე კუმურდოელის „პირი და წიგნი“
(1500—1503)

1ფ.; 32×23,5; მდარე ქალაღი; კალიგრაფიული მხედრულით; ხე-
ლმოწერა წერილი ნუსხურით; თავნაკლული; უთარიღო; დათარიღება
—ევგარეს კათალიკოსობის წლების (1500—1503) მიხედვით.

...თა [თავსდებობითა] და შუამდგომლობითა]... და მთავარ-
ანგელოზთა მიქაელ და გაბრიელისითა ც... ზეცისა ძალთათა...
იე წინასწარმეტყუელისა, წინამორბედისა და ნათლისმცემლისათა
და წისა ი[ოვან]ე მახარებელისა და ლთისმეტყუელისათა, თავსმდე-
ბობითა... შუამდგომლობითა წთა თავთა მოციქულთა პეტრეს და
პავლესითა, ათორთა მოციქულთა და სამეოცდაათეულთა ქრისტეს
მოწაფეთა და წთა მოწამეთა გგი, თეოდორა. დიმიტრი და პრო-
კოპისითა, და ყოველთა ჩრდილოეთისა კედართა შორის უაღრეს
უზეშთაესისა კათოლიკე დედა-ქალაქისა მცხეთისა საყდრისა და მას
შინა ლთივალმართებულისა სუეტისა ცხოველისა, კუართისა სა-
მეუფოსა და მირონისა ლთმყოფელისათა და ყ[ოვლა]დ საშინელისა
კუმურდოს ხატისა, თავსმდებობითა ამათ ყოველთა ლთისა წთა
ზეცისა და ქუეყანისათა, თავსმდებობითა და შუამდგომლობითა
ესე პირი და წიგნი გკადრეთ და მოგახსენეთ თქუენ, ქრისტეს
ლთისა მიერ ქართლისა კზსა ევგარის მე, კუმურდოელ მთავარ-
ებისკოპოზმან გერასიმე, მას ეამსა, ოდეს პატრონმან მზეკაბუკ
შემიწყალა და კუმურდოსა საყდარი და კელი მიბოძა და თქუენს
წინაშე საკურთხეველად გამოგუზაენნა და თქუენ შემიწყალებთ დი
მაკურთხეთ. აწ დღესითგან წალმა ჩემად დღედ სიკუდილამდე ვიყო

¹ სხვა ხელით, მსხვილად, მხედრულადვე.

თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერთგული და მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქუენ მოგინებდეთ. ვინცა თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელი იყოს ჩუენგანც უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნენ, თქუენგან შეუნდობელთა ეფისკოპოზთა [გურ]დი ჟამი არა ვწიროთ, ვარძიისა და მისისა შესაველისა დიაკონი არა ვაკურთხოთ და არცა მათსა სამწყსოსა დავეცილოთ. ვისცა უწყებოდეთ, ჩუენგანც [შეუნდობელნი იყუნენ და ვისცა სწყალობდეთ, ჩუენცა მისნი მლოცველნი ვიყუნეთ და თქუენგან შეუნდობელსა შენდობა არა მივსცეთ, სადამდის თქუენგან აქსნილობისა და შენდობისა ნიშანი არა მოგუვივიდეს. რაცა თქუენისა საყდრისა¹ სახასო სამწყსო იყოს, მის ზედა ჯელი არა შევივლინოთ; თუ ათაბაგმან უჟარუჟარე და მათთა შეილთა მაწყუერლობა ანუ სხუა რამე ჯელი გუაძლიოს და დაგუპატიჯოს კურთხევისა მიზეზითა, სხუა ჯელი არა გამოვართუა და არცარა ვინდომო თქუენად დაუმოწმებლად და შეუნდობლად. თქუენისა საყდრისა მტერისა მტერნი ვიყუნეთ და მოყურისა [ერთგულთა]² მოყუარენი და მლოცველნი. და ვითა წესად ძეს, წლითიწლად მეძღუნენი და მოსამსახურენი. და თუ ესე ასრე არა გაგითაოთ, [მერთმა]ნ, მამამან, ძემან და წმიდამან სულმან და იმა საშინელმან ხატმან კუმურდოსმან და რასაცა მიზეზისათა ესე აღუთქმა გიტყუოთ და არა გაგითაოთ, თქუენისა კურთხევისა წილ, წყევასა ქუეშე ვიყუნეთ და ღთისა და მისთა წმიდათასა და კათოლიკე ეკლესიისაგან განვისხნეთ, ვითარცა ურჩნი და ძუირის-მოქმედნი და ვინცა ანუ სამწყსომან და ანუ სხუამან კაცმან შემიწყნაროს, იგიმცა კაცი კრულია [ღმრთისა დაუსაბამოისა... ქუეყანასა ზედა, სადამდის თქუენვე არა შემიწყალოთ. მე, მთავარეფისკოპოსი კუმურდოელი გერასიმე ამა დაწერილისა გამათავებელი ვარ, ამა ზემო [წე]რილთა მადლმან.

5

Ad—547. ნიკოლოზ მაწევერელის „დაწერილი და აღთქმა“
(1505—1515)

1 ფ.; 37×23; ქალაღდი; დაზიანებული; აკლია პირველი სტრიქონები; მხედრული; სიტყვათა შუა ორ-ორი წერტილი; უთარილო თედო ეორდანიას დათარილებით 1505—1526; გამოცემული აქვს შემოკლებით დ. ბაქრაძეს; ვახუშტი, ისტორია, I, გვ. 286 და თ. ჟორდანიას ქრონიკები, II, გვ. 330.

[თა]ვსმდებობითა და შუვამდგომელობითა წრისა წინასწარ-მეტყუელისა, წინამორბედისა და ნათლისმცემელის იოვანესი,

¹ „საყდრისა“ ორჯერ წერია.

² წაშლილია „ყურისა“ და (ტექსტის ხელით) დაწერილია ზემოდან: „ერთგულთა“.

თავსმდებობითა წ'თა მოციქულთა, წინასწარმეტყუელთა, მღვდელთ-
 მოძღ[უა]რთა, მოწამეთა და ნეტართ[ა] [და] მათთა (?) და ყო-
 ველთა წ'თა ზეცისა და ქუეყნისათათა, რომელნი საოკუნითგან
 სათნო ვყუნეს უფალსა ჩ'ნსა იესოს ქრისტესა—ესე დაწერილი
 მოვაგსენე წ'სა. დიდებულსა კათოლიკე სამოციქულო ეკლესიასა
 და მუნ შინა ღთივ აღმართებულსა სუეტსა ცხოველსმყოფელსა და
 თქუნენ, მაკურთხეველსა და შემოქმედს ჩემსა წ'სა მეუფესა, ქრის-
 ტეს ღ'თისა მიერ ქართლისა ქა[თალი]კოზსა იუვანეს, მე, მონა-
 მან და მოწაფემან თქუენმან, გლახაკმან მაწყუერელმთავარებცხო-
 პოზმან ნიკოლაუზ, მას ეამს, ოდეს—ადიდენ და დაამყარენ ღმერთ-
 მან ძლიერი და ოძღვეელი ღ'თივგუირკ[ვი]ნოსნობა მეფეთა მე-
 ფისა დავითისი—შემიწყალეს და საყდარი აწყურისა მიბოძეს,
 თქუენითა თანადგომითა და ჯერჩინებითა და თქუნენ, ვითარცა
 ჭელთა თქ[უე]ნთა გაზრდილი და შეწყალებული, ეგრეთ სიტკბო-
 ებით სიყუარულით მაკურთხეთ და მე ამის კეთილისყოფისა და
 სიყუაროლისა თქ'ნისა სანაცვლოდ, ვითა წესი იყო, ესე დაწე-
 რილი და აღთქმა მოვაგსენე: სიცოცხლესა ჩემსა თუინიერ მცხე-
 თისა სახლი დედა-ქალაქი არა აღვიარო და თქ[უე]ნ, მაკურთხევე-
 ლის ჩემისა იუვანე კათალიკოზისაგან კიდე სხუასა კათალიკოზს
 არა დავემორჩილო. მოძღ[უ]რადა და მაკურთხეველად ჩემად
 წმიდა დედაქალაქი მცხეთა და თქ'ნ იყუნეთ, თქვენგან კურთხე-
 ულთა თანა\მაკურთხეველი ვიყო, შესაჩვენებელთა და კროლვილ-
 თა თანა შემაჩვენებელი და დამკროლავე ვიყო და ყოველსავე ზედა
 ერთგოლ და ბრძანებისა თქვენისა მორჩილ ვიყო, ვითარცა მშო-
 ენის მოწაფესა თქ'ნსა. და უკეთუ სარწმუნოება და აღთქმა ესე
 უვარეყო და შეეცვალო, წ'ო, კათოლიკე ეკლესიაო, და თქ'ნ, მა-
 კურთხეველო ჩემო, კათალიკოზ-პატრიაქო იოვანე, კურთხევა ესე
 ჩემდა მომართი თქუნადვე მიიქეცინ და მე ჯმნილმცა ვარ ამის
 ომფორისაგან და წირვისაგან. და ვინ მორწმუნეთაგანმან შემი-
 წყნაროს, ან ჩემმან სამწყსომან, ან სხუამან ქრისტიანეთაგანმან,
 კროლმცა არის პირითა ღ'თისითა და ამის წმიდის კათოლიკე
 ეკლესიითა. და უკეთუ ესა სრულეყო და არა შეეცვალო, ქ. კურ-
 თხევა უფლისა და თქუენი იყავნ ჩემზედა. ვითა ზემოთ ჩემითა
 ჭელითა დამიწყია, ეგრეთვე ქუემოთ სრულ ეპყოფ:—

**Ad: 549. მანუჩარისა და უცნობი [ათაბაგის?] პირობის წიგნი
(1516)**

1 ფ.; 25,5×15; ქალაღი; დაზიანებული; რესტავრირებული; მხედრული; უთარიღო, თ. ჟორდანიას დათარიღებით 1519—1522 წწ. (ქრ., II, გვ. 346).

„მოგახსენებთ ჩუენ, პატრონმან... [მა]ნუჩარ და პატრონმან ათაბაგმან... [თქუენ], ცათა მობაძაესა კათოლიკე მცხეთისა საყდარსა და მას შინა დაჰქუიღრებულსა ქართლისა კრსა ბასილის და კათოლიკე მცხეთისა საყდრიშვილთა—მას ჟამსა, ოდეს სჯულისა საქმეზედა კარზედა მოგიღეგით და ჩუენ ამას დაგპირდით: იპრიანოს ღმერთმან და ჩუენი საბატონო მამული ჩუენგე დავიქიროთ და ჩუენე დაგურჩეს, როგორაცა ძუელითგან და პაპისა და მამისა ჩუენისა ჟამშიგან მცხეთისა საყდრისა მამულნი ყოფილიყუნენ და ეპისკოპოზნი და მაწყუერელი თქუენგან საკურთხეგელი ყოფილა და სხუანი სამცხისა ეფისკოპოზნი ყოველნიგე, ისრე თქუენნი სამწყსონი იყუნენ და ისრე დაგამორჩილნეთ და საღმრთოთა და სჯუღიერიოთა საქმითა თქუენისა ბრძანებისა მორჩილნი ვიყუნეთ.

ამისა გათავებისა თავსმღებად ღმერთი და სუეტი ღთივ აღმართებული და ყდ წმიდა აწყურისა ღთის მშობელი მოგუიხსენებია და რაცა საათაბაგოშიგა მცხეთისა საყდრისა მამულნი იყუნენ, არცა ისი დაგიქიროთ და მოგანებოთ.

[ივანე]¹

7

Hd: 2033. ზოსიმე კუმურდოელის „წიგნი“

1 ფ.; 35×16; ქალაღი (მდარე); მხედრული; სიტყვათა შუა ორი წერტილი; უთარიღო, თ. ჟორდანიას დათარიღებით 1519—1529, ქრ., II, გვ. 345—6.

ქ. სახელითა ღმრთისათა—მამისა, ძისა და წრისა სულისათა. ესე წიგნი გკადრეთ და მოგახსენეთ თქუენ, ყოველთა ჩრდილოეთისა კედართა შორის უღარეს-უზენაეს-უღმატებულეს-უდიღებულესსა, წრისა (?) კათოლიკე საყდარსა მცხეთასა და მას შინა

¹ ხელრთვა „ივანე“ მოწერილია ჩართულად, მხედრული ასოებით, მთლიანი მონოგრამის სახით. შდრ. თ. ჟორდანიას (ქრონიკები, II, გვ. 346), რომელიც ამ ხელრთვას ივანედ კითხულობს.

ღმრთივ აღმართებულსა სუეტსა ცხოველსა, კუართსა სამეუფოსა და მირონსა ღმერთმყოფელსა და თქუენსა საქეთ-მპყრობელსა ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოსა პატრიაქ კ[ათალიკო]ზსა ბასილის, ჩუენ, კუმურდოელ მთავარ-ეპისკოპოზმან ზოსიმე, მას ჟამსა, რდეს კუმურდოველად ჳელნი დამასხენ და თქუენმიერი კურთხევა მოვიღეთ. ასრე და ამა წესითა, პატრონისა ათაბაგისა უზიანოსა საქმითა, თქუენნი და თქუენისა საყდრისა გაუყრელნი და ერთგულნი ვიყუნეთ საღმრთოთა და სჯულთაგანთა საქმითა. რაცა მცხეთისა საყდრისა წლითიწლად სამსახური გუმართებს, როგორაც სხუათა სამცხისა ეპისკოპოზთა, რაც ოდენ ძალგუედვას, არც ჩუენ დაგაკლოთ და ვისაც სჯულისა საქმეზედა გაუწყოეთ და შეუნდობლად ამყოფილოთ, ჩუენგანც შეუნდობელი იყოს, და ვინც აკურთხოთ, კურთხევისა მოწამენი ვიყუნეთ. თქუენდად შემოუკითხავათ სხუა ჳელი არა დაევიკროთ და არც სად თქუენსა სამწყსოსა უთქუენოდ ჳელი შევივლინოთ. ვინც ეს გიტყუოს, თქუენგან უჯუარო იყოს და წმიდათა მოციქულთა და მამათა კანონსა ქუეშემც მყოფ არს.

ზოსიმე¹

8

9

Ad—91

Ad—697

ქ. წდისა და ცათა მობაძავისა კათოლიკე სამოციქულოსა საპატრიაქოსა მცხეთისა² ეკლესიისა ძუელითგან საქონებელნი და სამწყსონი სამცხეს თაყადნი და [სო]ფელნი. 1516 წ. ახლოს.

1 ფ.; 62×32; ქალალდი; პირველი ორი სტრიქონის ბოლო ოდნავ დაზიანებულია; მხედრული; მკრთალი მელნით; სიტყვათა შუა ორ-ორი წერტი-

მცხეთის საკათალიკოსო საყდრის მამულების ვრცელი ნუსხის ფრაგმენტი, XVI ს. 1 ნახევარისა.

1 ფ.; 28×17,5; ქალალდი, რესტავირებული, ორივე მხარეს დაწერილი; მხედრული; სიტყვათა შუა სამ-სამი წერტილი, ზოგან მძიმითურთ; I გვერდზე მოთავსე-

¹ ხელწერა მოთავსებულია უკანასკნელი სტრიქონის ბოლოს, ჩართულად.

² ს. კაკაბაძის გამოცემაში არ არის აღნიშნული ეს სიტყვა, რომელიც უპიკელად უნდა ვიგულისხმოთ წარხოცილ 8—9 ასოს დამტვე I სტრიქონის ბოლოს.

ლი, რომელსაც საბუთის ყოველი მუხლის ბოლოს მძიმეც ემატება; ტექსტის ბოლოს, უკანასკნელი სტრიქონის ქვეშ, მარცხენა მხარეს დასმულია სიმტკიცის ოთხი ნიშანი; ამათგან პირველია მხედრული ასოებით შესრულებული ჩართული ხელმოწერა „მანუჩარ“, დიდი ასოებით, ამავე გადაბეულ, მთლიან, მონოგრამულ ხელმოწერის ბოლო ნაწილში მომცრო ასოებით ჩართულია ისევ „მანუჩარ“; ამას მისდევს მრგვალი ბეჭედი, მხედრული ლეგენდით; ირჩევა ცალკე ასოები — „ნა“, „ნ“, წარწერის ამოკითხვა ძნელია; მესამე ადგილი (მარცხნიდან მარჯვნივ) უჭირავს კათალიკოსის ბეჭედს, რომლის ასომთავრულ ლეგენდას ს. კაკაბაძე კითხულობს: „რლნი გნჯსნით ქყსა ზა ჯსნლ იყოს ცთა შა“. ჩვენი წაკითხვა არსებითად არ განსხვავდება: „ქრლი გნჯსნთ ქყსა ზა ჯსნლ იყს იგი ცთა შა“, რასაც უქარაგმოდ ვკითხულობთ:

„ქ. რომელი განიჯსენით ქუეყანასა ზედა, ჯსნილ იყოს იგი ცთა შინა“.

მეოთხე ადგილი ახსნილობის ბეჭდის გვერდით უჭირავს კათალიკოსის მხედრულ ხელმოწერას — კზი — მაკურთხეველი ხელით ბოლოში.

ბულია კახეთისა და ქართლის სამცხეთო მამულების თავნაკული სია, რომლის ორიოდ სიტყვა II გვერდზე გადადის; II გვ. უჭირავს სამცხის მცხეთისეული მამულების ნუსხას.

„...სა სამებათა ოთხი კუამლი კაცი ძმარისულა კაწარელსა. სამებათა აქეთ ჯევი რომ ჩამოვლის მზღურად იორის პირისაკე¹...
ქართლს—მცხეთის ჯუარი“.

...²

თავდება: „ნაოზა, მისით სამზღურითა არაგუამდის“.

¹ კახეთის მამულების ნუსხას აქ ვამოკლებთ.

² არც ქართლის მამულების სიას ვათავსებთ.

³ აქედან, საბუთის II გვერდზე, იწყება სამცხის მამულების ნუსხა.

ჯავახეთს — საცორველა და სხუა სოფლები¹.

1. კავკასისძე მისითა მამულითა.

1. კავკასიძე მისით მამულითა.

2. პარხალი მისითა შესავლითა და აზნაურისშვილებითა საყმოდ [და] სამწყსოდ.

2. პარხალი მისით შესავლითა და [ა]თორნეტით აზნაურისშვილებითა, ქ: სამწყსოდ რაც აქუს.

3. სამძივარი მისითა სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა გოგობასშვილსა აქუს.

3. სამძივარი მისით სასაფლაოთა და მონასტრითა გოგობასშვილსა აქუს.

4. ბუმბულისძენი მათითა სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა ავალიშვილთა და სლესართა აქუს.

4. ქუელისძე მისით სასაფლაოთა და მონასტრითა სლესარსა და ავალიშვილსა აქუს².

5. ღონგოსძე[ნი] სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა ლასურისძეთა აქუს.

5³.

6. კერკემელისძე სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა თაქთირისძესა აქუს.

6. კერკემელისძე, მისითა სასაფლაოთა და მონასტრითა თაქთირისძესა აქუს.

¹ მეორე გვერდის პირველსავე სტრიქონზე იწყება ჯავახეთისა და სამცხის მცხეთისეული მამულებისა და თავადების ნუსხა, რომელსაც ბოლო ნაწილი აკლია. ამ II გვერდის ტექსტს აქ უკლიბლად ვაქვეყნებთ, ოღონდ ფრაგმენტის დასაწყისი: „ჯავახეთს—საცორველა და სხუა სოფლები“ A: 91 საბუთში პარალელს ვერ პოულობს. ამის განო სათვალავს ქვემო მუხლიდან ვიწყებთ.

² ფრაგმენტის 4 მხ. განსხვავება Ad: 91 საბუთის შესატყვისი მუხლისაგან მოწმობს, რომ ეს ორი ტექსტი სხვადასხვა დედნისაგან მომდინარეობს. განსხვავება სხვა მუხლებშიაც შეიმჩნევა.

საფიქრებელია, რომ ქუელისძე წარსულში ფლობდა ბუმბულისძეთასეულ მამულს.

³ ცხადად ჩანს, რომ A: 91 საბუთის მე-5 მუხლი შემთხვევით გამორჩენიათ Ad: 697 ნუსხის შედგენისას. ?

7. ჩორჩანელი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა, ერისთავთა ერისთავი, ხურსისძესა აქუს¹.

8. ლობიერი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა დიასამისძეთა აქუს.

9. აბუსერისძენი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა.

10. ბოცოსძენი, სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა ოლადასშვილთა აქუს.

11. ოთარი სასაფლაოთა მონასტრითა და კარის ეკლესიითა შალიკასშვილთა აქუს.

12. ხერთვისარნი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა ქამქამისძისა ეულზედა არიან, ამატაკიანთა აქუს³.

13. თმოგუელი, სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა შალიკასშვილთა ელისბაალს და იოთამს აქუს.

14. ბულლადარას შვილნი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა რჩეულაანთა და ფროდიანთა აქუს.

7. ჩორჩანელი ერისთავთა ერისთავი, სასაფლაოთა და მონასტრითა ხურსისძესა აქუს².

8. ლობიერი სასაფლაოთა და მონასტრითა დიასამისძესა აქუს.

9. აბუსერისძე სასაფლაოთა და მონასტრითა.

10. ბოცოსძე სასაფლაოთა და მონასტრითა ოლადასშვილსა აქუს.

11. ოთარი სასაფლაოთა და მონასტრითა შალიკასშვილსა აქუს.

12. ხერთვისარნი სასაფლაოთა [და] მონასტრითა ამატაკის შვილსა აქუს⁴.

13. თმოგუელი სასაფლაოთა [და] მონასტრითა შალიკასშვილსა ელისბაალს და იოთამს აქუს.

14. ბულლადარასშვილი სასაფლაოთა [და] მონასტრითა რჩეულაანთა და ფროდიანთა აქუს.

¹⁻² მე-8 და მე-9 საბუთის ეს მუხლები ოდნავ განსხვავდებიან. ნაკლებად სრული, მაგრამ უფრო სწორია მე-9 საბუთის ტექსტი, სადაც ერისთავთა-ერისთავად ჩორჩანელი, მამულის ძველი პატრონი, იხსენიება.

³⁻⁴ აქ უპირატესობა Ad: 91 ხელნაწერის 12 მხ. უნდა მიეცეს, როგორც უფრო სრულსა და სწორს.

Ad: 91 საბუთის ამ 12 მხ. შესახებ იხ. ს. კაკაბაძე, კვლევა-ძიებანი საქართველოს იატორიის საკითხების შესახებ, თბ., 1920, გვ. 10—11, რომელიც არკვევს, რომ ხერთვისართა ქამქამისძეთა შემდეგ დაუტყვერიათ ხერთვისის მამული, ხოლო ხერთვისარნი ამატაკის შვილებს შეუტყველიათ.

15. ასპანისძენი სასა-
ფლაოთა, მონასტრითა და კა-
რის ეკლესიითა სფირიდონს
აქუს¹.

16. კალმახელი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა უზნასძეთა აქუს.

17. დუკისძენი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა.

18. ფანასკერტელნი სასა-
ფლაოთა, მონასტრითა და კა-
რის ეკლესიითა.

19. სპასალარნი სამით სა-
საფლაოთა, მონასტრებითა და
კარის ეკლესიითა.

20. ხახულარნი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა.

21. ანძაველნი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა.

22. კოპასძენი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა.

23. თუხარელნი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა⁴.

24. მონასტერი ოშკი მი-
სითა შესაველითა.

15. ასპანისძე სასაფლაოთა
[და] მონასტრითა სფირიდონის
შვილსა აქუს².

16. კალმახელი სასაფლა-
ოთა [და] მონასტრითა უზუნის-
შვილსა აქუს.

17. დუკისძე სასაფლაოთა,
მონასტრითა და კარის ეკლე-
სიითა.

18. ფანასკერტელი სასა-
ფლაოთა, [მონასტრითა] და კა-
რის ეკლესიითა.

19. სპასალარი სასაფლა-
ოთა სამითა და კარის ეკლე-
სიითა.

20. ხახულარი სასაფლაოთა
და მონასტრითა.

21. ანძაველი...³

¹⁻² Ad: 91 საბუთის 15 მხ. და Ad: 697 საბუთის შესატყვისი 15 მხ. განსხვავება მოწმობს, რომ ამითგან პირველი (Ad 91—15 მხ.) ფურო აღრინ-
დელი სიიდან მომდინარეობს, როცა ხფირიდონი ჯერ ცოცხალი იყო, ხოლო
Ad: 697-ის ტექსტის დაწერის დროს სფირიდონი ცოცხალი აღარ ყოფილა.

³ ამაზე წყდება მცხეთის საკათალიკოსო მამულების საერთო ნუსხის ფრაგ-
მენტი.

⁴ ს. კაკაბაძის გამოცემაში ეს 23-ე მხ. გამორჩენილია.

25. დიდი და პატიოსანი
ვარძიის მონასტერი მისითა¹
შესავლითა და ეკლესიის შვი-
ლებით უნაკლულად.

10. Ad— 720. საბა მტბევეარის საერთოგულო წიგნი. 1556

1 ფ.; 17,5×15,5; ქალაქი (ჩესტავრიგბული); მხედრული; სი-
ტყვათა შუა ორ-ორი წერტილი; თარიღდება S: 252 ხელნაწერი კინკლასის მი-
ხედვით—1556 წ¹.

ქ. ლთისა დაუსაბამოსა, მამისა, ძისა და სულისა წმიდისა
და ყოველთა წმიდათა ზეცისა და ქუეყანისა თავსმდებობითა, მინ-
დობითა და შუამდგომლობითა, თავსმდებობითა და შუამდგომლო-
ბითა ყოვლადწმიდისა დედოფლისა ლთისა მშობელისა, მარადის
ქალწულისა ზარიამისითა. ესე უკუნისამდის გასათავებელი წიგნი მო-
გაქსენე მე, მტბევეარმა საბა, თქუენ, წმიდასა კათოლიკე სამოცი-
ქულოსა საყდარსა, თქუენსა საქეთმპყრობელსა ქართლისა კ²სა
პატრიარქსა დომენტის—მას ეამსა, როდეს გუაკურთხეა: თქუენის
საყდრის ერ[თ]გული და თქუენისა ბრძანებისა მორჩილნი ვიყვნეთ.
რაცა ჩუენის ჴელისაგან გამოვიდოდეს, რჯულისა სიმამარესაცა მო-
ვიქიროთ. ამისა გათავებისა თავდებად თავად ლმერთი და ყოველნი
მისნი წმიდანი და სვეტიცხოველი მოგვიქსენებია³.

„ქესსურნი ქატინე“ (S: 947)

(ტექსტი)

1... ეს მთე[ა]რისასა³.

2. ქ²კს სმ³ დაიბადა ბატონის არჩილის ვაჟი ჰერეკლე,
მარტს კგ, ღღესა...⁴

¹ S: 252 კინკლასში 1556 წლის გასწვრივ მიწერილია: „აქა დაჯდა მტბე-
ვრად ხახულარი წყმედიძე, მამაი საბა“. შდრ. თ. უორდანი, ქრონიკები, II,
გვ. 399: „სჩანს ხახული ამ დროს გაუქმებულა“.

² ბოლოში ჯვარი უზის.

³ ეს ნაწყვეტი ქაიხოსროსა და დედისიმედის 1559 წელზე ადრე დაბადე-
ბული ერთ-ერთი შვილის გაჩენის თარიღის დაბოლოებაა.

⁴ არჩილ მუხრანბატონის ვაჟის ჰერეკლეს დაბადების ცნობა მოთავსებუ-
ლია 11 გვ., მუხრანბატონთა მოსახსენებლის ქვემოთ; იგი (ცნობა) ბაგრატ ვახ-
ტანგის ძის დაბადების ცნობის (1573 წ. ივლისის 16) დაწერის შემდეგ ჩანს.
ჩაწერილი სტრიქონებ შუა.

3. დაიბადა თამარ აწყურს¹, აპრილსა იმ, დღესა პარასკესა, დღისით, ეამსა ვ, მთე[ა]რესა დ, ქ²კსა სმ³.

4. საბა: დაიბადა აწყურს, პატრონი იანქო თ⁴ აპრილსა კთ, დღესა ხუთშაბათსა, დღისით, ეამსა მეექვ[უ]სესა, ზ მთუარისასა, ქ⁵კსა სნ⁶.

5. ქესა სნ⁷, იენისსა⁸ გ, დღესა⁹ სამშაბათსა; კ¹⁰ მთუარისასა, შეწეენითა ღ¹¹ისათა და წ¹²ის ნიკ[ოლო]ზისათა, პატრონმან ყუარყუარე ქორწილი ქნა ოდიშს დადიანის ქალს მარეხთანა¹³.

6. დაიბადნეს ბასილი და ბექა-პავლე¹⁴ აგვისტოსსა იზ, დღესა შაბათსა, ღამით, ეამსა ბ, მთოვარესა ვ, ქ¹⁵კსა სნ¹⁶, ციხისჯუარს¹⁷.

¹ „აწყურს“ ზემოდან არის ჩამატებული იმავე ხელით, ოდნავ უფრო წვრილად. თამარის დაბადების ცნობა და მხ. 1 ერთისა და იმავე ხელითაა ჩაწერილი.

² თამარი, ქრონიკისავე ცნობით, 1578 წელს მიათხოვეს ორავეანდას-შვილს ქაიხოსროს (მხ. 60).

³ „აწყურს“ ზემოდანაა დაწერილი. არ არის სწორი ე. თაყაიშვილის მოსაზრება, თითქოს საბა და იანქო სხვადასხვა პირები იყვნენ (რუს. გ-მა, გვ. 186, შენიშვნა 3). საბა იანქოს ნათლობის სახელია, როგორც ბექას სახელია პავლე.

⁴ ე. თ. შეცდომით „იან ვარსა“, რაც გასწორებულია რუსულ გამოცემაში, გვ. 186.

⁵ ამ სიტყვის შემდეგ ტექსტი გადადის მარჯვენა ნაპირზე, ასწვრივ, და აქ ოთხ სტრიქონად არის დაწერილი.

⁶ ყვარყვარე ქაიხოსროს ძის ოდიშს დაქორწინების ამბავი (მხ. 5), სამცხეში გვიან მოსული, ჩაწერილია მხ. 6-ზე გვიან, ზემოთ დარჩენილ თავისუფალ არეზე. უშუალოდ იანქოს დაბადების ცნობის შემდეგ, მესამე სტრიქონზე, იწყება ქან-წილით და ამით გამოყოფილია წინა ცნობისაგან. ამ ჩანაწერის მუქად შავი მელანი განირჩევა საბა-იანქოსა და, განსაკუთრებით, ტყულების ბასილისა და ბექას დაბადების და პატრონი ქაიხოსროს ყაზვინს წასვლის ცნობების ჩანაწერების მკრთალი მელნისაგან. განსხვავებულია აღნიშნული ჩანაწერების ხელისაგან აგრეთვე ყვარყვარე დაქორწინების ცნობის ნუსხური, სრულიად სწორი, ოდნავ მარჯვენა მხრისაკენ დახრილი. ამ უკანასკნელი ხელით უნდა იყოს დაწერილი მატიანის უდიდესი ნაწილი.

⁷ პავლე ზემოდან არის ჩამატებული. აქაც—ერთი ახალდაბადებულ ტყუშთაგანი იმთავიდანვე ორ სახელს ატარებს: შინაურობაში—ბექას, ნათლობისას—პავლეს.

⁸ ბასილისა და ბექა-პავლე დაბადების ცნობა, ისე როგორც ამ ცნობების ქვემოთ მოთავსებული ქაიხოსროს ყაზვინს წასვლის ცნობა, დაწერილია მკრთალი მელნით.

7. ქქსა ხნგ, იელისსა ზ, კ[კ]რას დღეს მოიყუ[ანეს] ბატონი მარებ წყ[აროსთავს]¹.

8. წაბრძანდა² პატრონი ქაიხოსრო ყაზმინს შათამაზს ყე[ე]ნს წინაშე, მარტს გ, დღესა პარასკევსა, მგელციხილამან, ქქსა ხნგ³.

მუხრანბატონთა მოსახსენებლები⁴

9. წ: მეფისა მენისა და ბრძოლათა შინა მიუღრეკელისა, ღთის მოყრისა ბატონის ბაგრატ-ყოფილისა ბარნაბასი საუკუნომცა არს საქსენებელი და კურთხევაჲ მისი.

¹ მარების წყაროსთავს მოყვანის ცნობაც, ყვარყვარეს მარებთან დაქორწინების ცნობის მსგავსად, დაწერილია უმთავრესად მარჯვენა კიდებზე, გასწვრივ: იწყება უშუალოდ ბასილისა და ბექას დაბადების ცნობის შესამე სტრიქონის თავისუფალ არეზე და გადადის მარჯვენა ნაპირზე, გასწვრივ, სამ სტრიქონად. ამ ორი ცნობის ნაპირზე მოთავსების მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ პირველ შემთხვევაში ყვარყვარეს დაქორწინება, ოდითმ მომხდარი 1564 წ. (რაც, შექვევლია გვიან უნდა გაეგოთ სამცხეს), ქრონოლოგიური თანამიმდევრობის დაცვის მიზნით ჩაუმტებიათ სათანადო ადგილას და იმავე მიზეზით მატრიანში შეტანილი ცნობა—მარების წყაროსთავს მოსვლის შესახებ მოხვედრილა ხნგ და ხნგ ქრ. ცნობების ტექსტებს შუა დარჩენილ ადგილზე.

აღსანიშნავია, რომ ორივე ეს ჩანამატი დაწერილია ერთისა და იმავე, ამ გვერდზე დაწერილი სხვა ტექსტებისაგან განსხვავებული ხელითა და მეღნით.

² ე. თ.: წამობრძანდა, გვ. 82.

³ ქაიხოსრო ათაბაგის „ყაზმინს“ წასვლის ცნობა (გვ. 9) იმავე მკრთალი მეღნით და სწორედ იმავე ხელით არის დაწერილი, როგორც ზემოთ მდებარე ბასილისა და ბექას დაბადების ცნობა.

⁴ მუხრანბატონთა მოსახსენებლები მოთავსებულია 10—11 გვერდზე. აქედან მე-10 გვ. უდიდესი ნაწილი (15 სტრიქონი) უჭირავს მუხრანბატონთა სახლის მიცვალებული წევრების მოსახსენებლებს. ხსენებული 15 სტრიქონის ქვემოთ თავდაპირველად განზრახ დატოვებული ჩანს რამდენიმე სტრიქონის დამტევი ადგილი (აქ 1572 წ. იანვარში გარდაცვლილი მზეკაბუჯის მე-9 გვერდზე დაწყებული მოსახსენებელის სამი სტრიქონია მოთავსებული).

მუხრანბატონთა სახლის ცოცხლად მყოფი წევრების რეასტრიქონიან მოსახსენებელს მე-11 გვერდის თითქმის ნახევარი უჭირავს. ხსენებული მოსახსენებლების ორივე ნაწილი (მხ. 9—16) დაწერილია ერთისა და იმავე ხელით, როგორც ჩანს, ერთდროულად.

ეს ხელი დიდად წააგავს მე-9 გვერდის პირველი ოთხი სტრიქონის დამწერის ხელს, რომელიც მუხრანბატონთა მოსახსენებლების შემდეგ მატრიანში აღარ გვხვდება.

შესაძლებელია ამ გარემოებამ აფიქრებინა ე. თაყაიშვილს, თითქმის მოსახსენებლები („გრაფы“) „ქრონიკაში“ ისტორიულ ჩანაწერებზე ადრე ყოფილიყოს შეტანილი (Аграфы писаны, конечно, раньше исторических записей), ე. თ., რუს., გვ. 183.

10. დედოფლისა ბატონისა ელენესი საუკუნომცა არს საქსენბელი და კურთხევაჲ მისი.

11. ძეთა მათთა, სამოთხის ნერგთაებრ აღმოცენებულთა, თ[უ]ალპირ შუშნიერთა, ბრძოლათა შინა მიუდრეკელთა, მეფისა ბატონის ჰ[ე]რაკლესი და ძმისა მათისა ბატონის აშოთისი საუკუნომცა არს საქსენბელი და კურთხევაჲ მათი.

12. დისა მათისა ბატონის თეოდორასი საუკუნომცა არს საქსენბელი და კურთხევაჲ მისი.

13. იონათანისი¹, გულდფ[არ]ისი, იონათანისი² საუკუნომცა საქსენბელი და კურთხევაჲ მათი.

14. წ. ლთ[ი]ე გ[ვ]რგვონისა ქართველთა მეფეთ-მეფისა დიდის კოსტანტინეს შვილის-შვილისა მეფის ბატონის ბაგრატის შვილი ბატონი არჩილ წარმართებულყავნ ღმერთმან სიგრძესა წინა წელთასა, ამინ.

15. ძე მათი ჰ[ე]რაკლე და ელენე აღზარდე და და[ა]რჩინე, ღმერთო, ამინ.

16. ეგრეთვე ბატონის ვახტანგისი მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მისისანი.

17. პატრონმან მზეკაბუკ, წლისა კბ-ისამან იქორწინა და მოყვანა ასული როსტომ გურიელისა პატრონი როდამ სახელით³.

ეს ვარაუდი სწორი არ არის. „ქრონიკის“ პირველი ჩანაწერები 1560, 1561 წ. წ. განეკუთვნებიან (მუხ. 1, 3). მუხრან-ბატონთა მოსახსენებლები კი 1561 წელზე ადრე ვერ დაიწერებოდა, ვინაიდან იქ მიცვალბუღლად იხსენიება აშოთან მუხრანბატონი, რომელიც „ნოკლეს ფხოველთა“ 1561 წელს.

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ მუხრანბატონთა მოსახსენებლის ქვემოთ, უკანასკნელი (მერვე) სტრიქონის მომდევნო სტრიქონზე მოთავსებულია ვახტანგ მუხრანბატონის ვაჟის, ბაგრატის 1573 წლის ივლისის 16-ს დაბადების ცნობა. ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მოსახსენებლები 1561—1572 წლებს შუა უნდა იყოს დაწერილი.

¹ ტექსტში: „იონათანისი“.

² ერთისა და იმავე სახელის „იონათანისა“ და „იონათანისა“ გამეორება, ე. თ.-ს აზრით, შეცდომით მოსვლია გადამწერს. ერთ-ერთი „იონათან“ დაწერილი უნდა იყოს იოთისა ანუ იოთამის მაგიერ. იოთამს, ბაგრატ მუხრანბატონის ვაჟს, ე. თ.-ს მითითებით, არაერთი წყარო იხსენიებს (ე. თ., რუს. გ-მა, გვ. 184, შენიშვნა 3).

³ მზეკაბუკის ნეკროლოგი იწყება მე-9 გვ. ქვემო ნაპირზე, სადაც დაწერილია 5 სტრიქონი, იმავე ხელითა და მელნით, როგორითაც ყვარყვარეს დაქორწინება ოდიშს და დანიანის ასულის მარების წყაროსთავს მოყვანა. ნეკროლოგი გადადის მომდევნო მე-10 გვ. ქვემო ნაპირზე, სადაც დაწერილია სამი სტრიქონი; ბოლოვდება მე-11 გვერდის ქვემო არეზე, ხუთ სტრიქონად. ასე, რომ ნეკროლოგის დასაწყისი მდებარეობს მუხრან-ბატონთა მოსახსენებლებზე წინ (გვ. 10), ხოლო ბაგრატდება და დასასრული იმავე გვერდების (10—11) ქვემო არეზე, რომლებზედაც მოთავსებულია მუხრანბატონთა მოსახსენებელი.

და ცხოვრ[ო]ბდა მასთან ერთ წელ და ორ თუშ. იანვარსა ია, დღესა პარასკევსა, დღისით, ეამსა გ, გარისხდა ღმერთი მისის მშობლისათჳს და პატრონი მხეჳაბუჲ მიიცვალა ამიერ სოფლით საუკუნეთა მათ განსას[უ]შნებელთა, წლისა კგ-ისასა ორი თუშ აკლდა¹, საღ-თოთ-საკაცობომდი ყოვლად სრული და ზნე-უკლები². სიყრმით-გან ღ-თისმოყ[უ]არე და ქრისტეს სარწმუნოებზეგა აღზრდილი, სრული³ მწიგნობარ-მგალობელი და რიტორი, ჳმად-შუშნიერი, ენა-ტკბილი, ეკლესიათა და ღ-ისმოყუარეთა კაცთა პატივისმცემელი. ხოლო იცოდა სპარსული წიგნი და წერა დაენა თათრული, სპარსული და არაბული. ისპა(!) მობურთალ-მოასპარეზე⁴ ქუ[ე]ყანასა ზედა მისებრი არ გამოჩენილა. ქ-კსა სჲ მიიცვალა.

18. დაიბადა ბატონის ვახტანგის ვაჟი ბაგრატ ივლისს იგ, დღესა ოთხშაბათსა, პირველსა ეამსა დღისასა, ქ-კს სჲ⁵.

თვალშეყენიერის ეახვინს გამგზავრება

19. წ: მაისსა კჳ, დღესა ხუთშაბათსა წავედით ახალციხეს და ბატონი თვალშეყენიერი საყაზმისოდ წავეყვანეთ, დღესა ხუთშაბათსა, ქ-კსა სჲა, ივანობისთუშს იჳ, დღესა ოთხშაბათსა ახალციხიდან გავდეგით და ენკენისთუშს ლ, ოთხშაბათ დღესა წყაროსთაგიდან გავდეგით.

პარასკევს დღესა წურილნი და-ძმანი გაიყარნეს ქვა-კაცთა და ჩ-ნ ჳალას დავდეგით. ლუინ-ობისთუშს ია, კუირას დღესა ვანაზიიდან გავიყარენით დედა-ძმანი და ლაშქარნი და თვალშეყენიერი გორს ჩავიდა იჲ დღესა და ჩ-ნ ჳამასპს მოვედით. კ ლუ[ი]-

¹ მხეჳაბუჲ გარდაცვალებას ეამს, ე. ი. 1572 წლის თერთმეტ იანვარს ყოფილა 22 წლია და 10 თკია; 23 წლია შესრულებამდის „ორი თუშ აკლდა“, ამის მიხედვით მხეჳაბუჲ დაბადებულა 1549 წლის მარტის 11.

² ტექსტი არ არის „не доставало до церковного совершеннолетия двух месяцев“. რაიჲ ეკითხულობთ ე. თ-ს რუჲელ გამოცემაში (გვ. 187—189), არამედ „წლისა კგ-ისასა ორი თუშ აკლდა“.

³ ძმა იქით ტექსტი სიტყვა „მწიგნობარ-მგალობელი“-დან ხუთ სტრიქონად გადატანილია მე-11 გვ. ქვემო არეზე.

⁴ მოასპარეზე ე. თ-ს რატომღაც თარგმნილი აქვს „наездник“-ად.

⁵ ეს ცნობა მოთავსებულია მე-11 გვ., მუხრანბატონთა მოსახსენებელის ქვე; უკუაღ 3აუკრალია ჳრეკულს დაბადების ცნობის ქვემოვრე.

ბაგრატის დაბადების ცნობა, როგორც ამას ე. თ. აღნიშნავს (რუსული. გ-მა, გვ. 188, შენ. 3), დაწერილია მკრთალი მეღნით; ხელი წააგავს ქაიხოსროს 1570 წ. ყახვინს გამგზავრების ცნობის ხელს (მხ. 8).

ფიქრობთ, რომ მსგავსივე ხელითა და მეღნით უნდა იყოს დაწერილი ბასილისა და ბექას დაბადების ცნობაც (გვ. 9).

ნობისთუშა, სამშაბათს დღესა ერეენიდამ წასულიყო¹. ამას უკანანდელი² საქმე ღმერთზე ჰკიდია³.

ქაიხოსრო ათაბაგის მოსახსენებელი

20. ეგრეთვე⁴ სახელოვანისა და აღმოსავალითგან ვიდრე დასავალამდე სახელ-განთქმულისა, სწორ-უპოვარისა, სიკეთე-აღმეტებულისა და მრავალჯერ გამარჯულებულისა, მცნისა და ახოვნისა, ბრძოლათა შინა უძლეველისა, ქრისტიანისა და ღწინმოყუარისა პატრონის ქაიხოსროსგან გარისხდა ღმერთი ყაზმითს. და დაუტევა მდენი ესე საწუთო ენკენისთუშს კთ, დღესა სამშაბათსა, ცხრა ჯამს, მთუარესა ზ და მიიცვალა; წლისა ნა დებერვალსა იგ გათავდებოდა⁵, საუკუნეთა მათ საყოფელთა სასუფევე[ვ]ლსა ცათასა, შამისა თანა და ძისა და წწისა სულისა, რომლისა საუკუნომცა არს საქსენებელი და კურთხევაა მისი, ქქსა ხაა⁶.

21. ღწინობისთუშა, ოცდაორს, დღესა ხუთშაბათსა, პატრონი არჩილ შირაზს გაგზავნეს ყაზმინიღამა, ქქსა ხაა⁷.

¹ ცნობები მოთაქვებელია გვ. 11-ის ქვემო არზე (1 სტრიქონი) და გადადის მომდევნო გვ. 12-ს ზემო ნაწილზე (13 სტრიქონად). დაწერილია იმავე წერილი ნუსხურით, როგორითაც მზექაბუჯის გარდაცვალების ცნობა (9—10 გვ.).

² ე. თ. უკანანდელი — შეცდომით.

³ გამოთქმა: „ამას უკანანდელი საქმე ღმერთზე ჰკიდია“—მოწმობს, რომ ეს ჩანაწერი (საფიქრებელია, დანარჩენებიც) ამბების მსვლელობის პროცესში იწერებოდა დღიურის სახით, რაც აღნიშნული აქვს ე. თაყაიშვილს (გვ. CXXI) — როცა ათაბაგის სახლის წევრებმა თვალშეწიერი ყაზვინს გაისტუმრეს (1573 წლის მაისის 27—ამავე წლის ოქტომბრის 20), სამცხემდის ჯერ კიდევ არ იყო მოღწეული ქაიხოსრო ათაბაგია სიკვდილის ამბავი (1573 წლის ენკენისთუშის 29-ს). აი რატომ ჩაიწერა ქაიხოსროს მოსახსენებელი თვალშეწიერის ყაზვინა გამგზავრების ცნობის შემდეგ.

⁴ სიტყვა „ეგრეთვე“, რომლითაც იწყება ქაიხოსრო ათაბაგის მოსახსენებელი, მოწმობს, რომ განზრახული ყოფილა ამ ჩანაწერის დაკავშირება მუხრან-ბატონთა მოსახსენებლებთან, თუმცა ამ განზრახვას ამ დროს ხელს უშლიდა მზექაბუჯის ნეკროლოგისა (1572, იანვრის 11) და თვალშეწიერის „საყაზმისოდ წაყვანის“ ამბების ჩანაწერები 9, 10, 11, 12 გვერდებზე.

⁵ „იგ გათავდებოდა“ ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ, ტექსტის ხელითა და მელნით.

⁶ ქაიხოსრო ათაბაგის მოსახსენებელის პირველი ექვსი სტრიქონი დაწერილია 12 გვ. ქვემო ნახევარზე; დანარჩენი 10 სტრიქონი 13 გვ.

⁷ არჩილ მუხრან-ბატონის ყაზვინიდან შირაზს გაგზავნის ცნობა დაწერილია ქაიხოსრო ათაბაგის მოსახსენებელის ქვეშ, იმავე მელნითა და ხელით. როგორც ეტყობა, ეს ორი ცნობა (ქაიხოსროს გარდაცვალების და არჩილის შირაზს გაგზავნისა) ერთდროულად მიუღიათ.

22. ნებითა ღთისაჲთა და შეწევნითა აწყურისა და ვარძი-
[ი]სა ღთისმშობლისათა, დაიბადა პატრონის ყ[უ]არყ[უ]არეს ძე
პატრონი ქაიხოსრო აწყურს, გიორგობისთუც ცხრა, ორშაბათი
ღღე განთენდებოდა, ქათმის-ყიულ: მთუარესა იღ, ქკსა ხაჲ¹.

23. მარტსა კ, ღღესა კ[კრია]კესა, ეამსა მწუხრისასა, ქკსა
ხაგ, მთუარესა ცხრასა გარისხდა ღმერთი ცამდი ამალღებულისა
კელმწიფის შვილისა, დაკარგულის დიდის ათაბაგის ძისა²,
თუალ-პირ-სამოთხისა, ლამაზად შესახედაე-წამოსადეგისა, [ახლისა]
სამოთხის ყუაგილისა, ორის საჯელმწიფოს სასახელოს შვილისა,
პატრონის იანქოსგან ღმერთი გარისხდა. და დაუღგეს მის
მშობელს დაღგ... აპრილსა კთ, თორმეტის [წ]ლი[სა]³ [გათავდე-
ბოდა].

24. ქკსა ხაღ, მაისსა იე, ღღესა სამშაბათსა ყაენი შასთამაზ
მოკულა⁴ და უსტაჯალუანთა და იოთამიშვილმან ალიხან სულთან⁵

¹ 14 გვერდზე მოთავსებული ეს ცნობა [1573] ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს 13 გვ. მოთავსებულ დედისიძემდის საყვარელი შვილის იანქოს გარდაცვალების ცნობას (1575 წლის თარიღით). ყვარყვარესა და დადიანის ასულის მარჯხის ძის დაბადების ეს ცნობა დაწერილია იმავე ხელით, რომლითაც ქაიხოსრო ათაბაგის სიკვდილისა და არჩილის შირაზს გაგზავნის ცნობა 12—13 გვ., როგორც ამას ე. თ. აღნიშნავს (რუს. გამ. გვ. 191), ამ ტექსტის III—IV სტრიქონის გასწვრივ, ტექსტისავე მეღნითა და ხელით, მარცხენა ნაპირზე მიწერილია „სკარია“ [ხაქარია].

ე. თ. ფრთხილად შენიშნავს: „Не он ли автор этой записки“.

² ამ დახიანებულ ადგილს ე. თ. კითხულობს: „სამოთხისა“. მაგრამ ტექსტში გარკვევით იკითხება „დიდ[ის]“ და „...ისა“—ამიტომ ჩვენი წაკითხვა უფრო სწორი უნდა იყოს.

³ იანქოს (იგივე საბას) გარდაცვალების ცნობა მოხვედრილია 13 გვერდზე, სადაც უფრო ადრე მოთავსებული იყო ქაიხოსრო ათაბაგის გარდაცვალებისა და არჩილ მუხრან-ბატონის შირაზს გაგზავნის ცნობა.

ვფიქრობთ, რომ ცნობის ჩამწერს (ან იმას, ვისი ბრძანებითაც შექმნაღდათ ცნობები მატრიანეში) შემთხვევით აუ მოსვლია ქრონოლოგიური წესის ეს დარღვევა. ალბათ ამორჩევით საყვარელი შვილის დაკარგვით დამწუხრებული დედისიძემდის სურვილი იყო იანქოს სახელი ყველაზე წარჩინებულთა მოსახსენებლების ჯგუფში მოხვედრილიყო.

ჩანაწერის ხელი ახლოს დგას 9 გვ. პირველი ორი ჩანაწერისა და მუხრან-ბატონების მოსახსენებლების დამწერის ნუსხურთან; წაგავს იგი აგრეთვე „ღავითნის“ ტექსტის ხელს.

⁴ ამ ცნობის დიდი ნაწილი „მოკულა“ სიტყვის იქით შემდეგში ჩამატებულია: ჯერ მარჯვენა ნაპირის ვიწრო ზოლზე, ასწვრივ და დასწვრივ, მერე ამ გვერდის მე-10—9—8—7 სტრიქონზე, თავდაყირა, მეშვიდე სტრიქონიდან გადადის მარცხენა ნაპირზე და აქ თავდება.

⁵ ე. თ. აღნიშნავს, რომ Hammer-ის ცნობით ალიხან-მირზა ქართველი ყოფილა (ე. თ., რუს. გ-მა, 191 გვ., შენ. 3).

ჰიდარმირძას ბატონობაჲ მოინდომეს; ჯარგაზმა—შამხალ-ავშართაჲ და ვინც მათი ოიმახი იყო, მიუტდეს, აიდარმირძა მოკლეს, უსტა-ჯალუანი ამოსწყუიტეს და ისმელ მირძის გამოს[ა]ყუანლად კაცი გაგზავნეს. და ამავე ქქნსა და ამავე მაისსა კბ მისი შუილი შა-ისმელი—ტყუშდ ჯდა ციხეს ყაჰყაას და—გამოიყუანეს დღესა სამ-შაბათსა და კვ არდაველს ქალაქში მოვიდა და კმ ყაზმისისკე წა-ვიდა.

25. ამასვე წელსა, ივნისსა, ათაბაგი პატრონი ყრყრე და ძმა მათი პატრონი მანუჩარ და ბიძაშეილი მათი მეფისშეილი პატრონი ჰერ[ა]კლე მგელციხეს წავიდეს ყაენთან ელჩის გასაგზავნელად. ავ-კარგად სამოცამდის კაცი იახლა. სამწუბთ ლელეში დავდეგით.

აცნობ[ა]ჲ ოლადის ქუაბიღამა ბედანისშეილმა¹ იასონ ვა-რაზაშეილს კოკოლასა და მის ძმასა ლაშქარასა და მის ბიძას გურ-გაქს. იახლნეს თანა დიასამიძის ელიას შეილი ავთანდილ და მისი ძმა შერმაზან, ამატკისშეილის როსტომის შეილი ამატ[ა]კ და აბლუყათარ და მათი ძმისწული როსტომ და ამატკის ვაგი სეხ-ნიანი. დაეკაზმნეს² ხუთასამდი კაცი და წამოვიდეს და ორთვალთ-ვიდს გამოვიდეს, ბორგს³ მივიდეს. იქ თანასკერტელი იობის შეილი ჯირასონ გუმრც იახლა, საუბარს შეესწრა კ[ა]ცსა, თუ — გულ-მართლა ბატონებზე თავს დასახმელად და დასაჯოცლად მიდიანო. იარა და აცნობა [უგუბოს]⁴ დოლენჯიშეილს ყანდურალის⁴, თუ— გულმართლა ბატონიშეილებს დაჰჯოცენ⁵ ფიცხლა აცნობე! წამო-ვიდა ყანდურალი, აცნობაჲ ბატონებსა. ჰათამს ეყივლა. აღგეს ბა-ტონები და ვინც იყო, დაეკაზმნეს. ოცამდე შეკაზმული კაცი იყო.

¹ ე. თ. კითხულობს შედანისშეილმა (რუს. გ-მა, გვ. 193). ბედანისშეილად კითხულობს ამ სიტყვას პარიზის ქრონიკა და ორი სანდო 'ხელნაწერი (ბარა-თაშეილისეული—S: 25 და „მინგრელიის“ S: 354 ქ. ც.). ეს წაკითხვა უფრო სწორია—სახელი ბედან ჩვენს დროშიაც ცოცხალია.

² ბორგი—„ზემო ბორკი“, „ქვემო ბორკი“ იხსენიება „გუჯარჯისტანის ვი-ლაიეთის დავთარშიაც“, წ. III, 535—536.

³⁻⁴ ამ ადგილას ტექსტი დაზიანებულია; მაგრამ გარკვევით იკითხება უგუბოს. პ. ქ. და „ავდაკეთებული გაგრძელება“ უგუბოს უკერს მხარს. ნათე-ლია, რომ უგუბო ადგილის სახელწოდებაა და არა კაცის სახელი ყჩყი, რო-გორც ამას ვკითხულობთ ე. თ. რუსულ გ-ში (გვ. 193). ე. თ.-ს ყჩყი დოლენ-ჯიშეილის სახელად მიაჩნია. ნამდვილად კი დოლენჯიშეილის სახელია ყანდურ-ალი (ცხადია, არავითარ. Кандур-Али-ზე საუბარი აქ არ შეიძლება). ყანდურ-ალი დოლენჯიშეილი მოქმედების განვითარების ამ მომენტში უგუბოს იმყო-ფებოდა.

ჩვენთვის ცხადია, რომ „მატიანის“ უგუბო არის „დავთარის“ გუგუბა-ს. ჯიქია, წ. III, გვ. 53 2—3).

ბარგი აჰკიდეს, დიდხან იქივ იბრუნეს და არ შოვიდეს. უკმოგდეს ოჯერათ-თავს სიმაგრესა.

26. იენის ლ, შაბათს დღის განთიად დაესხნეს ნასადგომევსა. სხ[ვაჲ] აღარა დახუდა რა: თუხარლიანთ კარავი და ბარგი დახუდა და ის დაიფორაქეს; ჯორები კიდევ მოსცეს¹. ჩვენი და მათი კაცი გარდიკიდნეს; ერთი მოკლეს და ერთი ჯელ დაიქირეს ჩნთა. წავიდეს გაწბილებულნი. ეკუშხა: „არ გაგუსწრ[ო]ბოდეს, თავებს დაესქრიდით და მკუდარს ასო-ასო ავიქმოდით[ო]. და ეს გუშქნა, მარტულილებსაც არ გაუშუშბდით ცოცხალსა!“.

დავარდა ქმაჲ; დაიწყო ჩნმა ლაშქარმა მოდენა. გაემართნეს პატრონი ყრყრე და პატრონი მანუჩარ და ჰერაკლე სახელსა ზედა ღთისასა და მიეღდით ზედა-თმოგუს. და თმოგუის ქალაქი ოვარბიეთ და იქივე ზედა-თმოგუს ამოვედით და პატრონი დედა მათი, დედისიმედ ყოფილი დებორა იქ შოვიდა. და ორშაბათს ვანის-ქუაბს მოვადეგით და ოთხშაბათს² იერიშით ავიღეთ და პარასკევს დღეს ავიყარენით, ჩაუდეგით, რჩეულიანი შემოვიწყუშნით. კუირას დღეს ოლადის-ქუაბი ავიღეთ, ამოვედით, კარწახს დავდეგით.

27. ივლისსა ით, დღესა ხუთშაბათსა, ქკსა ხად ჰერაკლე შევქაზმეთ, წლისა ივ-ისა, სამის თუისა და სამის კუირისა მიუტედიტ ფოსოს, სახლი დავწუით და ამოვსწყუიდეტ. გაუძახეთ ლაშქარი. დარლუტეულთ ხიზანი და ალაფი გამოვიღეთ და მოვედით და პალაკაციოს დავდეგით და იქიდამა თეთრ-ციხის გარეშემო დავწუით ალბუტი და კამაროანი და შასთან ელჩი გავგზავნეთ³.

28. ამავე თუშსა, ივლისსა კმ, დღესა შაბათსა შალიკაშვილის ზემბადის შუილმა ნათივ ნაქონები ოთის⁴ ციხე წაართუა და ჩნ, თათარნი შუა შემოვიდეს⁵, გამოუდეგით, წამოვედით მგელ-

¹ გაუგებარია—ვინ „მოსცა“ ჯორები და ვის?

² ტექსტში გარკვევით წერია: „ორშაბათს ვანის ქუაბს მოვადეგით და ოთხშაბათს იერიშით ავიღეთ“. „ორშაბათს იერიშით ავიღეთ“ ე. თ. პირველ (ქართულ) გამოცემაში მოხვედრილია გაუგებრობით, რუსულ გამოცემაში კი გასწორებულია: „В понедельник мы подступили к Ванис-кванди, в среду взяли его приступом“ (стр. 194): შდრ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. საისტ. მწერლობა, გვ. 273, თბ., 1945.

³ „შასთან ელჩი გავგზავნეთ“ მიწერილია მარჯვენა ნაპირზე, ტექსტის ხელით.

⁴ სოფ. ოთახ შესახებ იხ. ს. ჯიქია, III, გვ. 201.

⁵ „თათარნი“ პირველად იხსენიებიან აქ, მატიანეში.

ციხეს, შერანშიანთ წყაროზე დაედგით და მერმე აწყურს წა-
ვედით.

29. ამავე ქორანიკონსა [სად], აგუსტოს ოცდაათერთმეტსა
ვარნეთის ციხეს ულალატეს მგელციხილამა და ენკენისთუმს ოთხსა
პატრონი მანუჩარ და პატრონი ერეკლე, მათი ბიძამული, მგელ-
ციხეს იყენეს და შალიკაიანთ აზნაურიშვილებს თავს დაესხნეს.
აზნაურიშვილები გარდაეხუცწნეს. ერეკლე მიეწია, კაცი ჩამოაგდო
და კარგი ცხენი დარჩა და ჩნც მოვედით სამცხილამა და შერან-
შიანთ წყაროზე დაედგით.

30. დიასამიძემა დემოთის სალალატო[დ] [ა]ზნაურიშვი-
ლებ[ი და] მსახურები გაგ[ზავნა] და ველარ [ულალ]ატეს და
ჩვლ[მეტი] ჭელთ დარჩ[ა სა]ჯარს, შალვაშვილს¹, ციხისთავს².

31. ამავე ქენსა სად, ივანობისთუმს კდ ბატონი არჩილ ში-
რაზილამა ყაზმითს მოსრულიყენეს ცოლშვილიანად³.

32. მერმე ჩაუდგით, ფოსო ამოესწყუდეთ და შასთან ელჩი
გავგზავნეთ. უკმოვბრუნდით, სამცხეს მოვედით⁴.

33. ქენსა სად, მარტვი, მოგვჯდა⁵ კოკოლა და ახჩიის ქუაბი
წაგუართუა. წავიდა ბატონი მანუჩარ და იმავ წანს წაართუა.
ერეკლე თან ახლდა. მერმე გურგაქ უკუადგა კოკოლას, თავის
ძმისწულსა და ბატონს მანუჩარს შემოჰფიცა, ქაჯისციხე უკმო-
უქირა. მერმე ფიცი გაუტება და კიდეე უკუადგა ბატონს მანუ-
ჩარს. უკმოვბრუნდა ბატონი მანუჩარ; ჩაუდგით კიდეე გაზაფხულზე,
ვეუბნეთ. არ შემოგუშწყუნე[ს]. დაურბიეთ ფოსო, ელჩი გავისტუ-
მრეთ და უკმოვბრუნდით.

34. ამავე ქორანიკონსა კ [?], სახელსა ზედა ღრისსა, გავი-
ლაშქრეთ ენკენისთუმ ნახევარ და ქაჯის ციხეს მოვადექით.

¹ „შალვაშვილს“ არის S : 25-შიაც და S : 354-შიაც.

² დემოთის ციხის სალალატოდ მოქმედების ცნობა მოთავსებულია 17 გვ.
მარჯვენა ნაპირზე, 29 მუხლის ტექსტის გასწვრივ, უთარილოდ. საფიქრებელია,
რომ მუხ. 29—30-ის ამბები ერთდროულად მოხდა.

³ როგორც ე. თ. განმარტავს რუსულ გამოცემაში, ივანობისთვის 24-ის
ამბავი აგვისტოს ამბების შემდეგ არის ჩაწერილი, ალბათ იმის გამო, რომ ში-
რაზისა და ყაზვინის ცნობები სამხრეთ საქართველომდის დაკვიანებით მოაღწე-
და. აღარც ადგილი იყო დატოვებული მკიდროდ ნაწერ ტექსტში ჩასა-
ტებლად.

⁴ ეს ცნობა 29 მუხლის გაგრძელებაა და იქ მოთხრობილი ამბის დაბო-
ლოებას წარმოადგენს. აქ მიმდინარე ამბების გადმოცემაში შექრილია უფრო
ადრე მომხდარი ამბავი, რომელიც ზემოთხსენს გვიან გაუგია (მუხ. 31).

⁵ ტექსტში მიგვჯდა წერია.

35. ღვინობისთვის ორს გურგაქ შემოგულწყო და ველი მო-
გუცა. გავბრუნდით, ურთის ციხე-საყდარი წავართუით, კოკოლას
კერძად იყო, და ციხე დავაქციეთ, სიმაგრე რაც იყო დავწუით,
საყდარი გაუშუით, ფოსო მოვარბიეთ და ელჩი გაუშუით ყაენთანა,
მოვბრუნდით, მგელციხეს მოვედით.

36. ბოსტოლანიშვილმან მატამა უხუცესი მისი ძმა მოკლა,
ათამირძა ერქუა. წამოვიდა ბატონი მანუჩარ, დაიჭირა მატაი და
თულები დასწუა მას და მისთან მყოფთ ყმათა. მობრუნდა ბა-
ტონი მანუჩარ, მგელციხეს მოვიდა, ბატონი ყრყრე და ბატონი
მანუჩარ იქ დადგეს და ბატონი დედისიმედი წამოვიდა, ახალციხეს
მოვიდეს.

37. ქრისტიშობისთვის 88, ამბავი მოვიდა თუ: შაისმეილი
მოკუდაო. აღარ დავიშალეთ, შობჯს ელჩი გავგზავნეთ ბატონს
თუალშუშნიერთანა; ყაენის სიკ[უ]დილი არ დავიჯერეთ.

38. ქრისტიშობისთვის ოცდარეასა თუალშუშნიერის კაცი
მოვიდა, სადასტურო ყაენის სიკ[უ]დილის ამბავი მოიტანა [გიორ-
გობისთვის კვ მომკუდარიყო შაისმეილი]¹.

39. ქრისტიშობისთვის ოცდათერთმეტს ბატონი ყრყრე და
ბატონი მანუჩარ თმოგუს მოადგეს, სამშაბათს დღესა.

40. იანვარს ე კუირას დღესა, ქქნსა სხვ პატრონი დედის-
იმედი და ბატონი ბეჟა ყუშლს მოადგეს.

41. ამასვე იანვარს 9, ოთხშაბათს თმოგუი წაართუეს და
აქეთ იმავ დღეს ყუშლი წავართუით.

42. ოთხშაბათს, გიორგობისთვის შუიღს² ბატონს ერეკლეს
ცხენი წამოქცა. საქმე სათუოდ გაუწდა, ასრე საძულად დასცა;
უცხოფერს ფათერაკს მორჩა. აგრევე [მე]ცამეტეს დღეს წავიდა
სანაღიროდ, ქარაფის ძირს იჯდა, ჩამოაგდო ქვა, დაეცა, თითის
წუქარი ძულითურ მოჰკუშთა³; გონჯად დაღეწა; ორს თუშს ძული
გამომთელდა. მისთვის არც თმოგუს იყო და არც ყუშლს⁴.

¹ ფრჩხილებში ჩასმული ტექსტი სტრიქონს ზემოა; სწერია და შემდეგ
გრივლდება მარჯვენა ნაპირზე—გასწვრივ და მერე დასწვრივ.

² შუიღს ნასწორები ჩანს; ის ადგილი, სადაც სიტყვა შუიღს წერია,
თითქოს ამონაფხვია.

³ ტექსტის „თითის წუქარი ძულითურ მოჰკუშთა“ ე. თ. რუსულ თარგ-
მანში: „отрезал ему палец с костью“ არის. უნდა ყოფილიყო „отрезал
ему конычк пальца с костью“.

⁴ ერეკლე მუხრანბატონის ეს ორი მარცხი წინა 1577 წლის ნოემბრის
7-ისა და 20-ის ამბავია. აქ, 1578 წ. ამბებთან მოთავსებულია იმის განსამარ-
ტავად, რომ ერეკლე „არც თმოგუს იყო და არც ყუშლს“ (იხ. მხ. 39—40).

43. შეიყარა კოკოლამა ყარახან, წამოვიდა თმოგუზე მოსა-
შეშლებლად, ვეღარ მოესწრა. ციხე ორივე წაერთმევეინა. ყუშლი-
დამა თმოგუს წავიდა ბატონი დედისიმედი. იქილამა ბატონი მა-
ნუჩარ ჯავახეთს წავიდა; ფოსო და ჯავახეთი დაარბივა და გუ-
რგაქს ქაჯისციხე გაუბარაქიანა. ბატონი ყრყრე და ბატონი მანუ-
ჩარ ახალციხეს წამოვიდა და ბატონი დედისიმედი თმოგუს დადგა.
თმოგუის ციხეს რაც დახირა უნდოდა, მიატანიხა, გააბარაქი-
ანა და თუალშუშნიერთან ელჩი გაგზავნა, ციხეების შოვნა შესთუალა
და ურუშთ აშლა აცნობა და ურუშთ საჩქარო ვმა დაუვარდა. პა-
ტრონი დედისიმედი ახალციხეს შეიღებთან მოვიდა. პატრონი
მანუჩარ და პატრონი ერეკლე — ლაშქარი შეიყარეს — წავიდეს,
ურუშთ პირს მიუდგეს. პატრონი ყრყრე ცოტად უგუნებულ(!)
იყო; ის ვეღარ წავიდა. ზღუდერს ჩავედით.

44. ამასობაში ოთმანიანი რეაათასი კაცი ფებერვალს კვ,
ოთხშაბათს დღესა, დაესხნეს ყარახანს, გაუდრკა საილათოდ¹. წა-
უდგეს ურუშნი და ათიოდე კაცი მოუკლეს. მობრუნდეს, გორი და-
უწუშს და იმავე ზარიშატში დადგეს. მობრუნდა ყარახან, ექუსასი
კაცი ახლდა, დაესხა თავსა, ამოსწყუილდა ურუშნი, გააქცივნა, სა-
ხელსა ზედა ლისასა და გაენარჯუა ყარახანს და აივსნეს საქონ-
ლითა და იარაღითა. მობრუნდა ბატონი მანუჩარ და აწყუტს
ჩამოვიდა.

45. წ: ქენსა სჯვ, მაისსა კა, დღესა ოთხშაბათსა წავიდა
პატრონი ერეკლე სურამს, ქართლის დედოფალთანა: დედოფალი
ღარიბად იყო; მასთან სამყოფად ჩავიდა².

46. ამავე ქენსა, მარიამობისთუშს ზ, ხუთშაბათს დღესა
ხუანთქრის ლაშქარი დ[ა] ლალათაშა მგელციხის ციხეს მოადგეს,
შეიბნეს. სამშაბათამდის ყოველთ დღეთ ომში იყუნეს ციხიანი.
გოგორიშვილი როინ და მისი ძმა — ბერი ერუშნელი და მისი ძმის-
წული ზურაბ იყუნეს, ნათის ყმითა და ლთის შეწევნით უკუ-
ყარნეს და ციხე ჩწვე დაგურჩა: ჩწთა გაემარჯუა.

47. პარასკევს დღესა, შ მარიამობისთუშსა ქაჯის ციხე, ველი
და თეთრციხე წაგუართუშს ურუშთა³ და ქაჯის ციხის მეციხოვნენი
სრულად შემოეკოცნეს.

¹ გაუდრკა საილათოდ ე. თ. თარგმანით „подался назад, чтобы изыскать средства“.

² „ღარიბად იყო“ ე. თ. თარგმნის „преисвела в бедности“, ეს არ უნდა იყოს სწორი; ღარიბად ყოფნა ამ შემთხვევაში დედოფლის მარტო ყოფნას უნდა გულისხმობდეს. ამას, სხვათა შორის, მოწმობს მომდევნო ფრაზაც — „მასთან სამყოფად ჩავიდა“.

³ ე. თ. ცნობით ამ სიმაგრეების აღებას ჰამმერი 1578 წლის 9 აგვისტოთი ათარიღებს (ე. თ. რუს., 201).

48. და თ შაბათსა, დილასა ძურძანასა და წინწალს შუა აზრუქ[ი]სა და ვანის ფშა მოვიდეს და სულთანი და ყარახან ბაზუქლუ, კიდევ მულალუს ბატონი, იქ შეიყარნეს. მაჰმადი-სულთან გორაზე წამოადგა; მისი ვინც იყო, გუერც მოიყენა და სხუად ბატონები შეებნეს ურუმთა. პირველად გაიმარჯუეს ყიზილბაშთა და მერმე ურუმნი მოერივნეს და გაიმარჯუეს. მაჰმადი-სულთან გამოიქცა, გარდაეხუწწა.

49. იმავე კუირას, ი მარიამობისთვისა, პატრონი მანუჩარ ქაჯის ციხეს შეეყარა. ვერც ლაშქრის ომსა და ვერც ციხეების აღებამს ვერ მიესწრა².

¹ ჰამპერის ცნობით, მანუჩარი ჩილდირის ბრძოლაში რამდენიმე კვირის წინ მიჰყვებოდა თურქებს და აწყურის სანჯახი მიუღია, ხოლო მის ძმას—ყვარყვარე—ოღათისი (ე. თ. გვ. 201).

² აკადემ. ივ. ჯავახიშვილი ანჩენეს წინააღმდეგობას მესხური მატანიანს დედანა (S: 947) და ვახუშტის „სამცხე-ჯღარჯეთის“ ისტორიის ცნობას შუა (ქართვ. ერის ისტორია, IV, ნაწ. II, გვ. 274, თბ., 1948). ვახუშტი „მატიანის“ 49 მუხლს ამგვარად გადმოგვცემს: „ხოლო მანუჩარ ქაჯის ციხისთვის შემოიკრიბნა სპანი, გარნა ვერცა ომსა და ვერცა ციხის აღებას მიუსწრაო“ (კრეციანძის გ-მა, გვ. 251).

დედნისეული ცნობა აქ გამარუდებულია. „მატიანის“ მიხედვით მანუჩარ შორიდან უტყურის ოსმალთა და ირანის ლაშქრის შეტაკებას. იგი ერთხელაც არ ერევა მათ ბრძოლებში (იხ. 44—48).

როცა მუსტაფა ლალა-ფაშას მეთაურობით ხუანტურის ლაშქარი ხუთი დღის განმავლობაში ათაბაგების ერთ-ერთ მთავარ ციხე-სიმაგრეს—მგელციხეს უტრევს, არც ყვარყვარე ათაბაგი, არც მანუჩარ არ ჩანან ამ ბრძოლაში. ციხეს გმირულად იცავენ ძველი გოგორიშვილები და მათი ძმისწული, ყმებიოთურთ (იგულისხმება გოგორიშვილების ყმები).

მაოლოდ ერთგან (მხ. 48) მემატინანე ყრუდ იხსენიებს „სხუად ბატონები შეებნეს ურუმთა“. საეჭვოა, რომ აქ მანუჩარი იგულისხმებოდეს.

როცა ხვანტურის ლაშქრის უპირატესობა სრულიად ცხადი ხდება და მაჰმადი-სულთან გარბის, „ი მარიამობისთვის პატრონი მანუჩარ ქაჯის ციხეს შეეყარა“, და, როგორც მემატინანე აღნიშნავს, „ვერც ლაშქრის ომსა და ვერც ციხეების აღებამს ვერ მიესწრა“.

აქ მემატინანე მეტად ბუნდოვანად გვეუბნება, რომ „მანუჩარ ქაჯის ციხეს შეეყარა“. ვის შეეყარა მანუჩარ? ქაჯის ციხეს, რომელიც ორი დღის წინ (მატიანით აგვისტოს 8-ს, მხ. 47) ურუმთ ხელში გადავიდა, რადგან „მეციხოვნენი სრულად შემოეცოცნეს“?—რა თქმა უნდა მანუჩარ გამარჯვებულ ურუმთა მეთაურს შეეყარებოდა იქ.

ვახუშტის დასკვნა, თითქოს მანუჩარმა ქაჯის ციხისათვის „შემოიკრიბნა სპანი“—არ არის სწორი. მანუჩარმა პირველმა გადადგა ნაბიჯი მტერთან შეთანხმებისათვის. მის კვალს მიჰყვნენ ამილახვარი და სხვანი (მხ. 49—52; იხ. აგრეთვე მხ. 49-ის შენ.). შეუძლებელია მემატინანეს არ აღენიშნა ათაბაგების მონაწილეობა თავდაცვაში, ეს რომ ასე ყოფილიყო.

50. ამილახორიშვილი ქო[ი]არ მიეგება არტანს და ორი ციხე მცნ შესძღუნა ლალაფაშასა მარიამობისთვის ორსა.

51. აგრეთვე არფაქსად ჰბირებოდა ექუსით ციხითა მას წინათ და ხერთვისი და ხუთი ციხე მას შეეძღუნა და პატრონს მანუჩარს თან მიჰყუა, იმწამს გამოოჰგუარეს, ციხეები გამოართუმს და ხახული სასანჯახოდ მისცეს.

52. პატრონმა მანუჩარ იჴ ამავ თუშსა თმოგუის ციხე მისცა ლალაფაშასა. ახალქალაქი უწინ წაართუმს—კოკოლას მეციხოვნე იდგა და იქილამ მისცა თმოგუი. გააძეს.

53. წავიდეს ტფილის ქალაქზე. ის დაუთხან დაწუა და გავცალა, ლორეს ჩავიდა. ტფილის ჩავიდა. ფაშა დასუმს და გორს—სანჯახი.

54. პატრონის ბაგრატიის შვილი, პატრონი ვახტანგ, ერისთავი ელისბარ და ამილახორი ბარძი[მ] ერთად შეიყარნეს. ლალაფაშა ლაშქარი გააძახა დედოფალსა და სრულად ქართლსა. ესენი მოვიდეს და ამათის წყალობითა ლაშქარი დააბრუნეგს. თემი აღარ ამოსწყდა. მათ-მათი მამული მისცეს, ოთხი დღე არ დააყოფინეს, დააბრუნეგს; მათს მამულში ზოვიდეს.

55. სომხითართ ბევრი აწყინეს.

56. ლაშქარი გამოეშუა ლალაფაშასა; ამოიარეს ქართლი; დაუდგეს იმერელნი წინა და მწოედ ამოსწყუიტეს.

57. მეორედ ერეკლე დაემწყუდია შიგა ომში, პატრონის არჩილის შვილი და მას გაემარჯუა. უცხოფრად შებმულიყო, ცხენი ქუშუმ გამოეკლა მისთჳს: თექუსმეტი მუზარადს ჰქონდა ნაკრავი ისარი, ორმოცამდი—[ჯაჭუს]¹ და ვერც ჯაჭუი და ვერც მუზარადი ვერ გაეკუშთა. ერთი ჳრმალი ხანჯარს სცემოდა; ხანჯარის ტარი ზედ დაეჭრა; ექუსი აზნაურიშვილი მძიმედ დაუჭრეს, დაუკოდეს. გამარჯულებ[ა] ერეკლეს დარჩა; გამოაქციეს თათარნი, უფროსიერთნი დაჯოცეს და ამოსწყუიტეს.

58. ენკენისთვის ერთს იმერელნი შეიბნეს და გაიმარჯუეს და ქართლელნი და ერეკლე ენკენისთვის ათს შეიბნეს და სრულად ამოსწყუილეს².

¹ ამ ადგილას, უმკველია, გამორჩენილია სიტყვა ჯაჭუხ. ქვემო ტექსტში ვკითხულობთ: „ვერც ჯაჭუი და ვერც მუზარადი ვერ გაეკუშთა“—თუმცა ზემოთ მხოლოდ მუზარადია ნახსენები.

² ლალაფაშას იმერლებმა სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს: წინააღმდეგობა გაუწიეს თურქების ლაშქარს აგრეთვე ქართლელებმაც (ერეკლე მუზარანბატონის მონაწილეობით) და დიდად დაახარაღეს—ეს იმის შემდეგ, რაც მუზარანბატონებმა და სხვა თავადებმა მორჩილება გამოუცხადეს ლალა-ფაშას, ხოლო მანუჩარ კიდევ უფრო ადრე მიემხრო მას.

59. ორავეანდას შვილი მოვიდა და ლალაფაშასთან მანუჩარს ის მიუძღუა. ახალქალაქიდან ფაშა და პატრონი მანუჩარ ქართლს წავიდეს¹. ორავეანდას შვილი ქაიხოსრო აქათ გამოეგზავნა.

60. ქკნს სჯგ, ენკენისთუშს ოთხს, ხუთშაბათს ქორწილი უყავით მასთან პატრონიშვილს თამარს. ს[ამე]ბ[ამა]ნ და საშინელმა აწყურისა ღისმშობელმან წნ ქორწილი ბედნიერად მოუქდინოს. ქამა აგურიანში იყო, თათართ შიშითა. დია ჩნი უგუნებო ქორწილი იყო.

61. აგრეთვე კახი მეფე, პატრონის ლეონის შვილი [პატრონი ალექსანდრე] მიეგება ლალაფაშასა, სათისქალას შეეყარა და შაქისა და შარვანზე წავიდეს.

62. ამაზე შერანშაშუილი მოვიდა ყაენიღამა, თუალშუშნიერთან იყო; ეს ამბავი მოიტანა: მანუჩარის ლალაფაშასთან მისულა შეიტყუა ყაენმა². თუალშუშნიერს კაცები გამოუგზავნა, სადგომი დაადგდებინეს და ყორჩიბაშს მიაბარეს.

63. მარიაშობისთუშს ოცდაექუს[ს], ორშაბათს დღესა დაიჭირეს თუალშუშნიერი.

64. დაიჭირეს შირვანი, ციხე ააშენეს და ოსმან-ფაშა შეაყენეს, მისით ლაშქრითა, და შემობრუნდეს.

65. ალექსანდრეს შვილი არაგუამდის მოჰყუი და დაბრუნდა.

66. ლალა-ფაშა მუხრანს დადგა, გორი გაამაგრა.

67. ქართლის მეფე, პატრონი სუიმონ ტყუშ იყო; ყაენმა გამოუშუა, მოაბით მოიყუანეს ავადმყოფი. პატრონი არჩილ, ერთით შვილითა³: და ბევრი ტყუშ თან მოიტანა, ლუინობისთუშს ნახევარ მოვიდა. ყაენმა ხუდაიბანდი გამოუშუა. ლალა-ფაშა ქართლსვე იდგა. მოვიდეს სომხითს, დალაპარაკდეს. ავადმყოფი იყო, მისით მიზეზით ველარ ნახა.

68. აიყარა ლაშქარი ლუინობისთუშს ერთსა, პარასკევს დღესა⁴, მოდენა დაიწყო. აწყუშრს ვიდეგით. ორშაბათს პატრონი

¹ აქედანაც ჩანს, რომ მანუჩარ შეთანხმებული ყოფილა ლალა-ფაშასთან და მასთან ერთად მოქმედობდა ქართლს ლაშქრობის დროს.

² აქედან სრულიად ცხადი ხდება, რომ მანუჩარი ლალა-ფაშას მხარეზეა გადასული, მონაწილეობს თურქების სამხედრო ოპერაციებში, რაც ირანისათვის აღარაა დაფარული.

³ ერთით შვილითა“ ზემოდან არის ჩამატებული.

⁴ თ. ჟორდანიას დასკვნით 1578 წლის ლუინობისთვის (ოქტომბრის) პირველი პარასკევს არ მოდიოდა (ხელნაწერი A : 1179, გვ. 20)—თ. ჟორდანიასეულმა „პარიზის ქრონიკა“.

მანუჩარ გამოეშუა, წინათ მოვიდა. სამშაბათს—პატრონი ყრყრე წინ მიეგებ[ა]—თუითან ლალა-ფაშაც მოვიდა და გაღმა ლეკზე დადგა.

69. ხუთშაბათს პატრონი დედისიმედი ვავიდა ციხიღამა და ლალაფაშა ნახა. ანგარიში არ იქნებოდა, რაც ლაშქრისა და აქლემების ჯარი იყო. შაბათს, ცისკრისა აიყარა და წავიდა. პატრონი ყრყრე თან გაჰყუა მოტყუებით და აღარ დაბრუნდა. პატრონი მანუჩარც თან წაჰყუა¹. ათს დღეს ძვილ ლაშქარი გაწმდა.

70. სამშაბათს დღეს ამბავი მოვიდა: პატრონი ყრყრე აღარ დაბრუნდაო. წუადგა პატრონი დედისიმედი, ჯაყამდის-სღია, ვერ მიეწია; აზნაურიშვილები წაუყენა, ვეღარ დააბრუნვა; ისრე დედისა და ცოლშვილის გამოუსალმებელი წავიდა. ოლთისი სასან-ჯახოდ მისცეს; იქ მივიდა.

71. პატრონი მანუჩარ მოვიდა², აწყუშრს მობრუნდა.

72. ტაძრადმიყვანებდს დღეს პატრონის დედისიმედის ძმა პატრონი ვახტანგ ჯელთ დაიჭირა პატრონმა მეფემა სუიზონ და კეხუის ციხეში ტყუშდ ჩააგდო.

73. ლალაფაშას ლაშქარი და მირძა-ალი გამოეგზავნა პატრონს მანუჩართანა, ქართლს გაეძახა. ქართლს ვერ ჩაუვიდეს, სადგერს დადგეს და ამოსწყუილეს სადგერი. წმიდის გიორგის განძი წაქდა.

74. მეორედ კიდევ სანჯახები გამოეგზავნა; შეიყარა პატრონი მანუჩარ, ჩაუქდა და ზემო ქართლი დაერბია.

75. მოუვიდა კაცი პატრონს ყრყრეს, ოლთის აღარ დააყენეს, აზრუმს მიიყუანეს; შობის წინა დღეს წაიყუანეს.

76. მოქდა შაჰის ხუდაიბანდის ცოლი ბეგუმ შირიანსა, შეიბნეს, ამოსწყუილეს ლაშქარნი, ციხე დაწუშს, დააქციეს; ხაზინა ყუალა ჯელთ დარჩა, თათარხან ჯელთ დაიჭირეს, ყაზმის ტყუშდ წაიყუანეს; მოერივნეს ყიზილბაშნი. ოსმან-ფაშა დემურყაფს უკურჩა. ჩავიდა ყაზმის ბეგუმ. დაიჭირეს ბეგუმ გამარჯუშბული ჯელთა; ისიც მოკლეს და თათარხანცა, ყენმა დააჯოცინა.

¹ აქ ნათლად ჩანს, რომ ყვარყვარე ათაბაგი ლალა-ფაშას მოტყუებით წაუყვანია თან, მანუჩარი კი თავისი ნებით გაჰყოლია.

² ამ შემთხვევაშიაც ნათელია, რომ ყვარყვარე ათაბაგს სხვა პოლიტიკური გეზი აქვს და მის მომდევნო ძმას—მანუჩარს სხვა. მანუჩარი თავისი ნებით მისდევს ლალა-ფაშას, ყვარყვარე კი თვითონ ლალა-ფაშამ გაიტყუა. მანუჩარი არხეინად ბრუნდება აწყურს. როგორც მხ. 73—74 მოწმობს, მანუჩარი ლალა-ფაშასთან ერთად არბევს საათაბაგოსა და ქართლს.

77. ქენსა ხაზ, მ[არ]ტ[ს] კვ პატრონი მანუჩარ აზრუმს წა-ვიდა¹.

78. პატრონი ყრყრე და პატრონი მანუჩარ კოსტანტინო-პოლის წავიდეს აზრუმიდანა. აპ[რილის] კ ორშაბათს გადგეს.

79. მასუკან² მოვიდა ამბავი—ბატონი თუალშუშნიერი: მარიამობის თუშს ოცდასამს კელთ დაიჭირეს³.

80. ლუინობისთუშს ა, ორშაბათს დღესა ალამუტის ციხეში ტყუშდ წაიყუანესო.

81. ეამი შეიქმნა. მისისა ლა, შაბათს სალამოსა ხოსიტა გა-აცხელა საკანაფეს, პატრონის ყრყრეს შვილი. ღთის შეწევნით გარდაიჭადა. იენისს ით ბატონი ბეჭა გააცხელა და ღთის შეწევ-ნით მანკ გარდაიჭადა. ბევრი გააცხელა ჩნები და არავის-რა-დაუზიანდა.

82. მეორედ მოვიდა ლალა-ფაშა და კარი ააშენა⁴. ტფილის ქალაქს ლაშქარი გაგზავნა და ნუზლი შეიტანა.

83. მარიამობისთუშს კვ პატრონი დედისიმედი გააცხელა ხუთშაბათს დღესა და ორშაბათს დღესა ბერის პატრონის ბასილის ეამით გააცხელებამ მოვიდა, საფარას საბურთეშ⁵ გაეცხელებინა. იმწამს წაბრძანდა პატრონი დედისიმედი. ორნი დედაშვილნი ერთს კარაეში დაწვეს. ენკენისთუშს გ, პარასკევი განთენდებოდა, ღმერთი გარისხდა, ბატონი ბასილი მიიცივალა იე წლისა და ოცდა-ორის დღისა (ღამით, ეამსა გ)⁶. წამოვიდა პატრონი დედისიმედი მოაბითა, ზღუდერს ჩამოვიდა.

¹ მანუჩარის აზრუმს წასვლის ამბავი იწყება 22-ე სტრიქონის მეორე ნა-ხევარზე, როგორც ეტყობა, ცარიელად დატოვებულ არეზე და, ვინაიდან ქვემო. ორი სტრიქონი ამ ცნობის შეტანამდის დაწერილი ყოფილა, მანუჩარის აზრუმს წასვლის ცნობა გადადის მეტად ვიწრო ზოლზე, მარჯვენა ნაპირზე, ასწვრივ.

² „მასუკან მოვიდა ამბავი“—ამით მეპატიანე გვეუბნება, რომ მთელი 1578 წლისა და მომდევნო 1579 წლის იანვარ-აპრილის (20 რიცხვამდის) თვალ-შეწინიერის დაპატიმრებისა და ალამუტის ციხეში გაგზავნის ამბავი ყაზვინიდან მოსულა 1579 წლის მარიამობისთვე-ლენობისთვეში, რის გამო აქ დარღვე-ულია ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა.

³ ცნობის ბოლო ნაწილი მარჯვენა ნაპირზეა მიწერილი.

⁴ ე. თ. რუს. გ-ში აღნიშნავს: Возобновление крепости Карса у Намог-а отнесено к августу 1579 г. (7 104).

საყურადღებოა, რომ ლალა-ფაშას მეორედ მოსვლის თარიღი არც კი არის აღნიშნული მატრიანეში.

⁵ „საფარას საბურთე“ და არა საბურთალო, უეჭველია, სადღაც საფარის მიდამოებში უნდა ყოფილიყო (შდრ., ე. თ., რუს., 208 Сабуртахო).

⁶ ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები ჩამატებულია ბასილის წლოვანების აღნიშვნის შემდეგ, სტრიქონს ხემოთ.

84. და ლუინობისთუშს უსკუდარიდამ პატრონიშვილების გამოშუშბის მახარობელი მოვიდა¹.

85. ამავე ქენსა გიორგობის თუეს პატრონი მანუჩარ მოვიდა კოსტანტინოპოლიდამ. თაშაობაა ებოძა ხუანთქარსა. და სრულად მისი მამული². ორ თუეს პატრონი ყრყრე თორთომს დაეყენებინა, არ გამოეშუა:

86. ქრენსა ხაშ, იანვარს შ, პატრონი ბექა ვალიდამა გავაყენეთ³. ლალა-ფაშა წასრულიყო და ბექა ოლთის დადგომილიყო.

87. პატრონი ყრყრე ღთის წინაც შეურცხუშნელი და კაცთანაც ფალავანი დაეცა ხუანთქართანა—და ქართველობით გაძოეშუა, მისის საბაეტონოს წყალობაჲ ექნა...⁴ და მარტში მობრძანდა.

88. იუანობისთუშ ნახევარ ბექა მოვიყუანეთ და თუითან ორნიე ბატონი⁵ ლორეს წავიდეს, დაარბიეს და გამარჯუშბულნი მოვიდეს⁶.

89. მასუჟან მეორეს წელიწადს სინან-ფაშა მოვიდა, ტუილის წავიდა და ორნიე თან გაჰყვეს. პატრონი ყრყრე თრიალეთიდამ მოებრუნებინა, იმერეთს მოციქულად გაეგზავნა და პატრონი მანუჩარ თან წაეტანა.

90. ქენსა ხაშ პატრონის ვახტანგისაგან ღი გარისხდა⁷.

91. ქენსა ხათ პატრონმან მანუჩარ გუიერგუინი იკურთხა ფებერვალს⁸.

¹ „პატრონიშვილების გამოშუშბის მახარობელი მოვიდა“—ამის დამწერს თითქოს მანუჩარიც ძალად წაყვანილად მიჩნია.

² ე. თ. აღნიშნავს, რომ მანუჩარმა, Hammer-ის მიხედვით, სტამბოლს ყოფნის დროს მაჰმადიანობა მიიღო და მუსტაფა-ფაშად იწოდებოდა, ყვარყვარემ კი (თურქულ საბუთებში გრეგუარად წოდებულმა) უარჰყო მაჰმადიანობა.

³ ბექას გაყენება ვალიდამ, როგორც მომდევნო ტექსტი მოწმობს, უნდა გულისხმობდეს ბექას წარგზავნას ლალა-ფაშასთან მისი (ბექას) წილი საუფლისწულო მამულის გამოსათხოვად. ბექა ამ დროს მეთექვსმეტე წელში იყო გადამდგარი (დაიბ. 1564 წ. აგვისტოს 12).

⁴ „მისის საბაეტონოს წყალობაჲ ექნა“ ხონთქარს.

⁵ „ორნიე ბატონი“—ყვარყვარე და მანუჩარ.

⁶ ამ აქტით (ლორეს დარბევით) იწყება ხონთქარის სამსახური ყვარყვარე ათაბაგის მხრივ.

⁷ ვახტანგ მუხრანბატონის სიყვდილი გვიან გაუგიათ საათაბაგოში—ცნობა მოთავსებულია უკვე შეესებული 28-ე გვერდის ბოლო სტრიქონების გასწვრივ, მარცხენა კიდეზე.

⁸ გასარკვევია, რა მნიშვნელობით არის ნახმარი აქ გვირგვინის კურთხევა. ე. თ. მიხედვით—ათაბაგად (ე. თ. რუს. 210 გვ.). თუ ეს ასეა, მაშინ გამოდის, რომ მანუჩარ უფროსი ძმის ყვარყვარე ათაბაგის სიცოცხლეში კურთხეულა ათაბაგად, რაც ძნელი წარმოსადგენია. გვირგვინის კურთხევა აქ დაქორწინებად უნდა გავიგოთ (იხ. მხ. 98).

92. ივანობისთუჲს დამდევსა, ქქნსა ხათ ბექა კონსტანტინოპოვლეს წაიყვანეს.

93. ამავე ქრწიკონსა, მარიამობისთუჲს ოთხს პატრონი არჩილ მობრძანდა აწყუჲრს. დიდის ხნის უნახავნი დაჲ-ძმანი შევიყარენით. ლუინობისთუჲს წაბძანდა.

94. ქქნს ხათ, გიორგობისთუჲს კე პატრონის ყრყრეს და პატრონის არჩილისგან ლთი გარისხდა¹.

95. ქქნსა ხათ პატრონს მანუჩარს უღალატეს ურუმთა. პატრონი მორჩა. ორნივე ფაშანი მძიმედ დაიკოდნეს და გაიქცეს და თემი ჩწვე დაგურჩა². და ყაენი განჯას მოვიდა. და პატრონს მანუჩარს ზალაბუთი მოსცა და პატრონს დედისიმედს ხუთი დიდი სოფელი³.

96. ქქნს სოა თულშუჲსნიერი ორმოდამ ამოიყუანეს და ყაენთან მოიყუანეს.

97. ქქნსა ს სამოცდათერთმეტსა, მ[არ]ტს კდ, კუირას დღეს, ბზობაჲსა პატრონმა მანუჩარ მეფეთ-მეფის პატრონის სკმეონის ქალი, პატრონი ელენე, მოიყვანა⁴.

98. ქქნს ხობ⁵ სარდარი ვარად-ფაშა მოვიდა ახალციხეს საშენებლად. ველარ დაღვა, წავიდა და თემი ჩწვე დაგურჩა.

¹ საოცარია, რომ ათაბაგთა სახლის უფროსი წევრის—ყვარყვარესი და იმავე დღეს გარდაცვლილი დეჲისიმედის ძმის არჩილ მუხრანბატონის სიკვდილი ამდენად მშრალად არის აღნიშნული მატინანეში. ამ ერთდროული სიკვდილის მიზეზად „მსრველი სენი“ უნდა ვიგულისხმოთ, ან ბრძოლის ველზე დაღუპვა. გაკვირვებას იწვევს ვახტანგ მუხრანბატონის სიკვდილის ასევე მშრალად, უკომენტარიოდ აღნიშვნა (§ 91). შესაძლებელია ეს ქამთა უკიდურესი სიკვდილი იყოს გამოწვეული.

² „თემი ჩწვე დაგურჩა“— ეს მეტად აჩქარებული დასკვნა დამახასიათებელია ათაბაგთა სახლის წევრთა განწყობილებებისათვის; მიუხედავად კატასტროფული მდგომარეობისა, მათ ცნობიერებაში მაინც არ არის ჩაფერფლილი ხელი სუფლები შენარჩუნების იმედის ნაპერწკალი.

³ ეს ცნობა მიწერილია 29 გვერდის მარჯვენა ნაპირზე, მანუჩარისთვის ურუმთა ღალატის ცნობის (1582 წლის) გასწვრივ. ათაბაგთა სახლი ისევე ირანის ორიენტაციას უბრუნდება და ქკავშირს იკერს ამ ძველ „მფარველთან“. შესაძლებელია ეს იმის შედეგი იყოს, რომ ხონტქრის აგენტების მდგომარეობა სამცხეში ამ დროს შერყეულია და ათაბაგების სახლი კვლავ იმსახურებს ყენის ნდობას.

⁴ სვიმონ მეფის ასულის ელენეს „მოყვანა“ დაქორწინების, გვირგვინის კურთხევის, შემდეგ უნდა მომხდარიყო. იხ. მხ. 92.

⁵ ტექსტში აქაც და მონდევნო მხ-შიაც ხო ქრონიკონი აღინიშნება ხით-თ (მხ. 103, 104 და სხვ.).

99. ქკნს ხოე—აქა ხუდა [ბანდას შვილი ამზა-მირდა დალა-
[ქმა] მოკლა¹.

100. აქა მაწყუ[შო(რელი) გაგზავენს კოსტანტიპოლეს [და] საპატიონ[ი მ]ძველად: შალიკა[შვილი ე]დიშერ, შა[ლიკაშვილ]ი ელია და ამილახორიშვილი ქოი[არ]².

101. და მძველები დაიქი[რეს]; პატრონი მანუჩარ ველარ მიე[ნდო]³.

102. ქკს ხოე ახალციხე და გორი ააშენეს ურუმთა, აგვს-
ტოსა, დასაბ[ა]მითგან წელთა შვიდია[თ]ას ორმოცდაათოთხმეტსა⁴.

103. მეფე სუმეონ საშველად მოვიდა; აღარ შეაბეს მესხთა; თემი დაარბიეს და წავიდეს.

104. ბევრ რიგი მოლაღატე შემოადგეს პატრონს მანუჩარს; ველარ დაუდგნა და ახალდაბას ცოლი წაიყუნა და წავიდა.

105. პატრონი დედისიმედი და პატრონის ყრყრეს შვილი— პატრონი ქაიხოსრო საკანაფეს ციხეში დადგეს.

106. და დიასამიძემ ელია დემოთიას ციხეს სავალინშვილი სა-
ლაღატოდ შეუყენა. უღალატეს, ციხე წაართუეს და ბევრი საქო-
ნელი და სალარო დაიქირეს⁵.

¹ ცნობა მიწერილია 29 გვ. მარჯვენა ნაპირზე, მანუჩარის მეუღლის მლ-
ყვანის ცნობის გასწვრივ (მხ. 97).

²⁻³ მძველების გაგზავნისა და მათი თურქებისაგან დაპატიმრების ცნო-
ბაც მიწერილია 29 გვ. მარჯვენა ნაპირზე, უკანასკნელი ოთხი სტრიქონის გა-
სწვრივ; იგი (ცნობა) ამავე 29 გვ. ქვემო (მარჯვენა) კიდეზე თავდება.

მინაწერი იწყება ხოე ქრონიკონით აღნიშნული (მხ. 10ა) მინაწერის ქვე-
მოთ; პირველი სიტყვა „აქა“ მიგვითითებს, რომ მძველები 1587 წ. (ხოე ქკნს)
გაუგზავნიათ სტამბოლს.

⁴ ქრონიკონი ხოე უდრის (1312+275=) 1587 წ.; „დასაბამითგან“ ეს
(1587+5604=)7191 წელი იქნება ქართული სათვალავით და არა 7094.

⁵ არ ჩანს გარკვევით—ვისთვის გაისარჯა ამ შემთხვევაში ათაბაგის სახ-
ლის ძველი მტერი ელია დიასამიძე. საფიქრებელია, რომ დემოთიას ციხე ჯერ
კიდევ დედისიმედს ეკუთვნოდა და დიასამიძის ეს აქტი, მსგავსად ბეჟან გოგო-
რიშვილის მოქმედებისა (იხ. მხ. 108), თურქების საამებლად იყო მიმართული.
ამ ვარაუდის საფუძვლიანობას მოწმობს ის გარემოება, რომ დედისიმედის საკა-
ნაფეს ციხეში დადგომისა, ელია დიასამიძის მცდელობით დემოთიას ციხის აღე-
ბისა, ბეჟან გოგორიშვილის მიერ ციხიჯუარის „უკუქურისა“ და ფაშისათვის
მირთმევის ამბები, მატიანის გადმოცემით, ერთმანეთთან დაკავშირებული ჩანან
(„და დიასამიძემ ელია“ ...„და გოგორიშვილმა ბეჟან...“).

ტექსტში გარკვევით წერია სავალინშვილი (ს. ჯიქიას განმარტებით ს.
სავანელი იგივე რუსული საეანლის ხეია Саванлишвили. ს. ჯიქია, წ. III, გვ.
494). და არა სავალიშვილი, როგორც კითხულობს ვახუშტი.

107. და გოგორიშვილმა ბეგან ციხიჯუარი უკუიქორა და შისცა ფაშას.

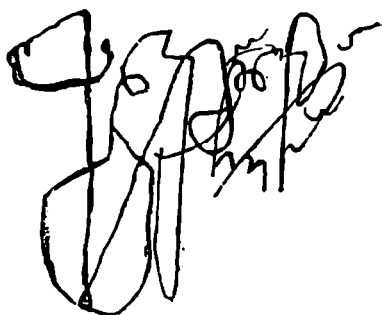
108. შემოგვიყენეს მოლალატენი¹ და ველარც ჩ²ნ დაუღგენით და ჩავედით ახალდაბას მარტს ნახევარ.

109. გაზაფხულ ყაენი ხუდაბანდიშვილი აბასი-მირცა გამოვიდა, არდაველს მოვიდა; [ო]ზბეგნი ხუარასანს წამოეკიდნეს; დაბრუნდა³, იქითვე წავიდა და თვალშეენიერი თან წაიტანა. თაერეს რომ ჩავიდეს, იქ ომი იქნა. სამჯერ შეიბა თვალშეენიერი, სამჯერვე გაემარჯვა, კიდევ დაჯოცნა, ჭელთაც დაიქირნა, ყაენს მიუსხა. ყაენმა მამულიც დიდი მისცა და ჯილდოცა.

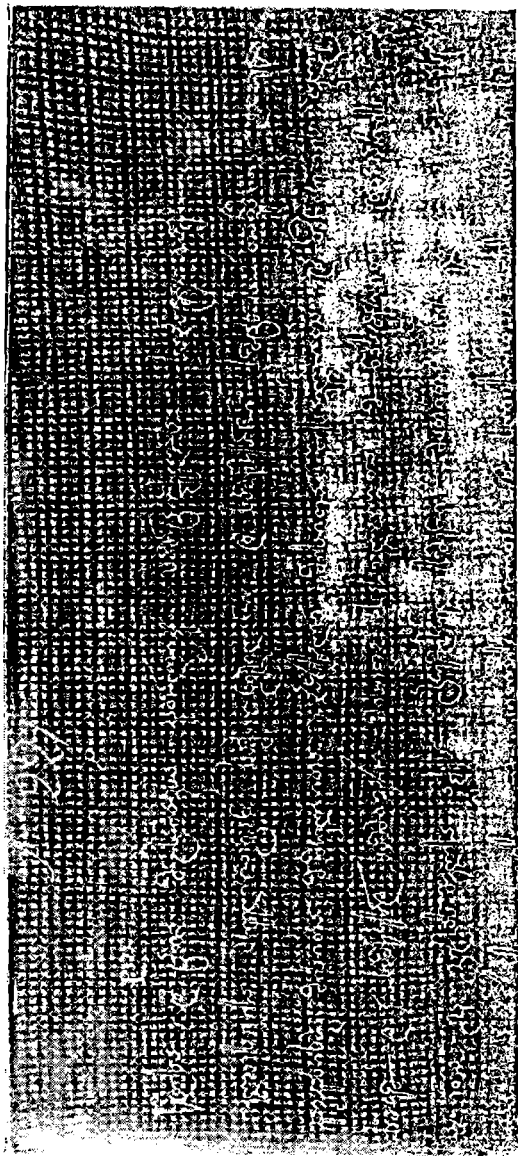
მერმე პატრონი მანუჩარ ველარ შიენდო; ღონე ჯედარ მოიგონა რა. დაგვიწყეს მოციქულობა. პატრონი დედოფანიმედი და პატრონი ჩემი შვილისშვილი პატრონი ქაიხოსრო გამოუჯზავენეს ახალციხეს ფაშასთანა, შობის წინა დღეს].

¹ როგორც მანუჩარ ათაბაგს, ისე დედისიმედსა და მის შვილისშვილს, ვტყობა, შეერთებული ძალით უტევენ ერთი მხრით საკუთარი თავადები და მეორე მხრით თურქი აგრესორები.

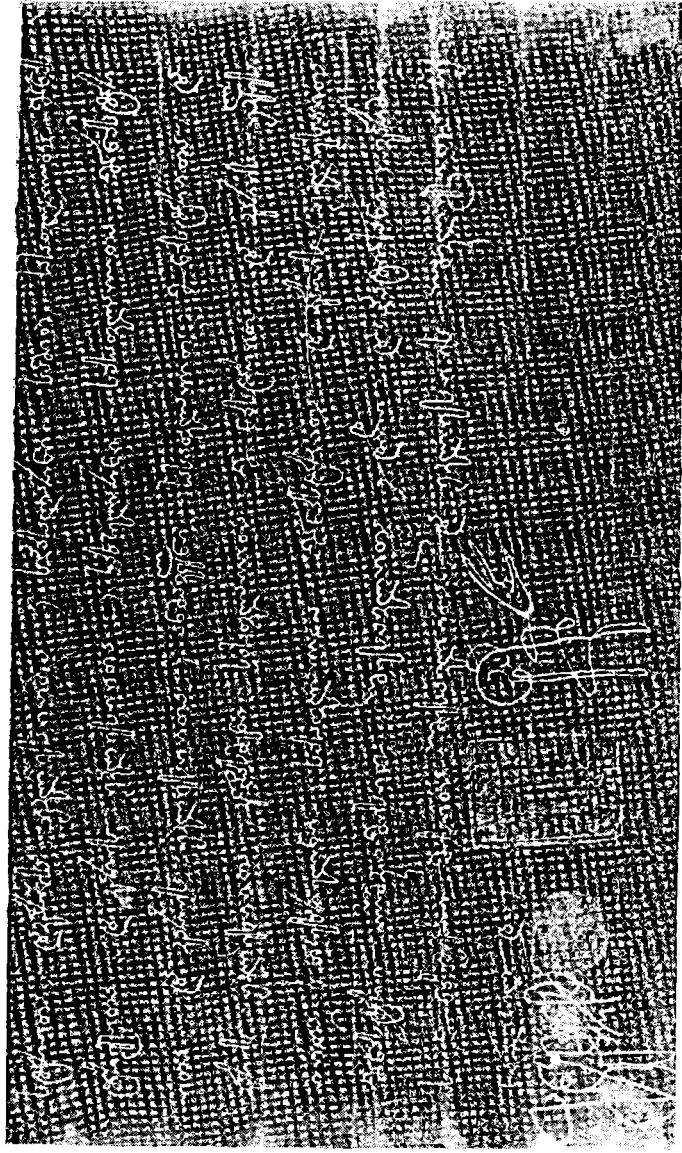
² „დაბრუ“ სიტყვაზე წყდება „მესხური ქრონიკის“ S: 947 ხელნაწერში დაკული ტექსტი; ფრჩხილებში ჩასმული ნაწილი „ქართლის ცხოვრების“ S: 25 ნუსხიდან (გვ. 672) არის გადმოწერილი.

ტაბ. 1. მცხეთის საბუთი—Ad 91.
მანუჩარ, მანუჩარის ხელმოწერის
ქირი, გადმოიღო ვ. მირიანაშვილმა.

ტაბ. 2. მცხეთის საბუთი Ad 91: დასაწესი სტრიქონები (ოტოლ-ბილი)

ტაბ. 3. მცხეთის საბუთი Ad 91.—ბოლო სტროქონები. მანუჩარ-მანუჩარის შელმოწერა, სიმტაცის ბეჭდები და კათალიკოსის შელრთეა (ხატო-პირი)

¶ **Ժ** Ժախհույցած ծաւելի ինն կարգի
պատուս զբարեւոյնս և խնամանս և խնամանս
վարուս :-

Ծ Եւ թուի՞մարուցած Բրդուսար
իկտուս զնաւեւ Ժախհույցած և :-

Ը Ի ճգնաւոր շրջանիցես :-

Բ Իսկ Եւ ինն կարգաւորուս Ժճնաւոր
Ժճնաւոր և խնամանս և խնամանս
Ժախհույցած և խնամանս և խնամանս
Ժախհույցած և խնամանս և խնամանս
Ժախհույցած և խնամանս և խնամանս
Ժախհույցած և խնամանս և խնամանս
Ժախհույցած և խնամանս և խնամանս
Ժախհույցած և խնամանս և խնամանս
Ժախհույցած և խնամանս և խնամանս
Ժախհույցած և խնամանս և խնամանս
Ժախհույցած և խնամանս և խնամանս

Է

Եւստի

Handwritten text in Georgian script, likely the beginning of a section or a prayer. The text is dense and difficult to decipher due to the image quality.

Handwritten text in Georgian script, continuing the previous section. It appears to be a continuation of a liturgical or legal text.

Handwritten text in Georgian script, possibly containing a specific prayer or a key doctrinal statement. The script is consistent with the rest of the page.

Handwritten text in Georgian script, concluding the main body of text on the page. It may include a final blessing or a reference to other parts of the work.

Vertical marginal notes in Georgian script, providing commentary or additional information related to the main text. These notes are written in a smaller hand.

A small handwritten mark or symbol, possibly a cross or a decorative flourish, located at the bottom of the page.

Կ յշարս ոմար Եր քանկիրու քրպակի
 եւ Եր քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ

Եր
 քեւ

Յինգակի քանկարեւրե մե Երդ քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ

Դ քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ

Եր քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ
 քեւ քրակակի քանկարեւրե մե Երդ

გამოკვლევები და შენიშვნები

მოსახსენებლები

ამ ნაშრომში გამოქვეყნებული სამხრეთ საქართველოში XVI ს. სხვადასხვა წლებში დაწერილი სამი „მოსახსენებელი“ მთელ რიგ წერილობით ძეგლს ენათესავენ და განსაკუთრებით ახლოს დგას ნიკორწმინდის ხელნაწერში ჩართულ „მეფეთა და კათალიკოსთა სულთა მატრიანესთან“¹.

მსგავსი „მოსახსენებლები“ არ წარმოადგენენ დამოუკიდებელ ძეგლებს ან საბუთებს. ისინი ჩართული არიან სალიტურგიკო ან კანონიკური შინაარსის ხელნაწერების გარკვეულ ნაწილში—ე. წ. „ძეგლის წერაში“. ხელნაწერთა ინსტიტუტის XI ს. ეტრატის ცნობილ „სჯულის კანონში“ (S:143) ჩართული „ძეგლის წერაჲ სარწმუნოებისაჲ, რომელი აღწერეს... კოსტანტინეპოვლეს შეკრებულთა წმიდათა მამათა წმ. ხატთა თაყვანისცემისათვის, რომელ ესე წარიკითხვის სოფიაწმიდას, პირველსა კვირიაკესა წმ. მარხვათასა“ ასეთი მოსახსენებლების პროტოტიპად უნდა ჩაითვალოს. ამ ტექსტში ჯერ კიდევ არ არის შეტანილი ქართველ პოლიტიკურ და კულტურულ მოღვაწეთა ნუსხა.

მაგრამ, საფიქრებელია, რომ XI ს. ბოლო წლებიდანვე „ძეგლის წერაში“ ჩართულ ბიზანტიის „ქვეყნის მეფეთა“, „კეთილმსახურთა დედოფალთა“, „პატრიარქთა“ და სხვა სიების გვერდით უნდა გაჩენილიყო ქართველ მეფეთა, დედოფალთა და სასულიერო (კულტურულ) მოღვაწეთა მოსახსენებლები.

1. ამილასორთა კრებულის (S:1246) მოსახსენებლები

S:1246 ხელნაწერი კრებულის მოსახსენებლები ცნობილი გახდა ჩვენთვის S კოლექციის ისტორიკოს მ. ჯანაშვილისეული აღწერილობის წყალობით. საქართველოს მეფეთა აქ წარმოდგენილი

¹ ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, მეფეთა და კათალიკოსთა სულთა მატრიანე ნიკორწმინდის ხელნაწერში. პარიზი, 1939.

ნუსხა, ეტყობა, უცვლელად გადმოწერილია XIII ს. რომელიღაც ხელნაწერის „ძეგლის წერიდან“. აქ თანმიმდევრობის ზედმიწევნით დაცვით არის წარმოდგენილი ქართველ მეფეთა ნუსხა „ზაგრატი აფხაზთა-ქართველთა“ მეფიდან მოყოლებული „დავით და დავით (ულუ დავითი და დავით ნარინი) მართლმადიდებელ მეფეებამდის“. ამ სიას, რომელიც ქრონოლოგიურად 1027—1293 წწ. იფარგლება, ცოტაოდენი ბარეზით, მისდევს ათონის მთის (საბერძნეთში) X—XI სს. თვალსაჩინო ქართველ მოღვაწეთა მოსახსენებელი; იგი იწყება ექვთიმე მთაწმიდელის სახელით (963—1028) და თავდება გრიგოლ ბაკურიანის ძის, „სევესტოსისა და ყოვლისა დასავლისა დიდისა დომესტიკოსის“ სახელით (გარდაიცვალა 1086 წ.).

პირთა მოკლენსათითოო დახასიათება მოწმობს, რომ მოსახსენებელთა ამ პირველი ფენის დედანი (სრულიად საქართველოს მეფეთა და თვალსაჩინო მოღვაწეთა X—XIII ს. სია) შედგენილია ათონის მთაზე (საბერძნეთში), XI, XII, XIII სს.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ ნუსხაში შეტანა წმიდათა და მართლმადიდებელთა დედოფალთა—მარიამისი და მართასი და ქართველთა პეტრიწონული მონასტრის დამაარსებლის (1083 წ.) გრიგოლ ბაკურიანის ძის დახასიათებისა და ტიტულატურის დასაწყისი: „ყოველთა ნათესავთა ჩ[უე]ნთა მასპინძლისა“. მაგრამ მოსახსენებლების ამ ძველ ფენას ჩვენ აქ არ ვეხებით.

მეფეთ-მეფის გიორგისა და სამცხის პატრონთა მოსახსენებელი

ჩვენთვის საკუთრად საინტერესოა მოსახსენებლების ყველაზე გვიანდელი ფენა, რომელიც იწყება ხელნაწერის 35 რ-ზე, მეორე სვეტის მეთოთხმეტე სტრიქონიდან. აქ სამცხის ათაბაგებისა და სამხრეთ საქართველოს სხვა „პატრონთა“ ნუსხას წინ უძღვის „მართლმადიდებლისა მეფეთ-მეფისა გიორგისა“, მისი ცოლის, შვილის (ვაჟის) და შვილიშვილის (ცოლითურთ) მოსახსენებელი.

გიორგი მეფისა და მისი, თუ შეიძლება ითქვას, მესხი სახლობის წევრთა ნუსხას უშუალოდ მისდევს პატრონის ყუარყუარესი, დედისიმედისა და მათ ძეთა: ქაიხოსროსი და მზექაბუჯის მოსახსენებელი.

„მოსახსენებელთა“ მომდევნო ფენა ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსის, მისი მეუღლის—მეფეთ-მეფის ასულის ქეთევონ-ქარისტინასი, მათი ძის—ამუანისა და სხვა ჩამომავალთა სახელებს გვაუწყებს.

როგორც ვხედავთ, მოსახსენებლის ამ გვიანდელ თენაში მოხვედრილია ერთადერთი მეფე—გიორგი მეფეთ-მეფე, წარმოდგენილი სამცხის პატრონთა გარემოცვაში. ყოველ ექვს გარეშეა, რომ ამ ნუსხის ყვარყვარე, მისი სახლის წევრების მიხედვით, არის ყვარყვარე დიდი (1416—1498 წწ.), „მეფეთ-მეფე გიორგი“ ყვარყვარეს მიერ შეპყრობილი და შემდეგ ყვარყვარეს ასულთან, თამართან შეუღლებული—გიორგი VIII; მისი სახლის აქ ჩამოთვლილი წევრები არიან ჩვენთვის ნაცნობი პირები: ყვარყვარესა და დედისიმედის ასული თამარ (დედოფალი, გიორგი VIII თანამეცხედრე) და მისი შვილები გიორგი მეფისაგან: ვაჟი—ვახტანგ, ასული—ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსის მეუღლე ქეთეონ-ქრისტინე და სხვა.

ამგვარად, საკვლევი ძეგლის წყალობით ერთხელ კიდევ დასტურდება ყვარყვარესთან პატიმრად მყოფი გიორგი მეფის დამოყვრება ათაბაგთან². გიორგი მეფისა და ათაბაგის ასულის თამარის ვაჟის ვახტანგის (ქეთეონ-ქრისტინეს მოსახსენებლით: ვახტანგ-ყოფილი ვარსიმეს) „შესახებ ახალ ცნობას ეპოულობთ—ვახტანგის მეუღლეს გულქანი რქმევია; ვახტანგის ვაჟს კი ვოსროთანგილი. გიორგი VIII შვილიშვილის ეს უცნაური სახელი სხვა წყაროდანაც არის ცნობილი:

„სულსა პატრონისა მეფის შვილისა სულ-

ქურთხეულისა ხოსროთანგისა შნ ღნ“—

ვეითხულობთ XI ს. სვინაქსარის ერთ-ერთ მინაწერში³.

ქეთეონ-ქრისტინეს ჩამომავალნი

გიორგი მეფისა და ათაბაგის ასულის თამარის ქალის, ქეთეონ-ყოფილი ქრისტინეს სახლის წევრებს—მის მეუღლეს ვახუშტ-ყოფილ ვასილიოსს, შვილებს: ამუანს, ელისბარს, იოთამს, გულქანს ჩვენ აღრევე ვიცნობდით⁴.

S: 1246 ხელნაწერის მოსახსენებელი დამატებით ცნობებს გვაწვდის მათ შესახებ. აღსანიშნავია, რომ მოსახსენებელთა სხვადასხვა ჯგუფებს შორის მათი (მოსახსენებლების) შემდგენელი ყვე-

² ქრ. შარაშიძე, საქართვე. ისტ. მასალები, გვ. 236—240.

³ ვახტანგის ვაჟი ხოსროთანგილი მეფის შვილობით იხსენიება იმის გამო, რომ ვახტანგ გიორგის ძე სულ მცირე ხნით ქართლის ტახტზე იჯდა (1484 წ.). იხ. ქრ. შარაშიძე, მასალები, გვ. 239—240.

⁴ ქრ. შარაშიძე, მასალები, I, გვ. 211—212.

ლაზე დაწვრილებით სწორედ ქეთეონ-ქრისტინეს სახლის წევრებს ჩამოთვლის: აქ ცალ-ცალკე გამოყოფილი არიან ქეთეონ-ქრისტინეს ვაჟები: „პატრონი ელისბარი“ და მისი მეუღლე მარიხი; „პატრონი იოთამ“ და მისი მეცხედრე მზექალ.

ქრისტინეს სახლთან დაკავშირებულია ელისბარისა და იოთამის ქვემოთ მოხსენებული „და[ა] მათი თამარ“, აგრეთვე „პატრონი ეკატრინა“ და ძენი მისნი: ბოკა, სურხან, გარსავან და გურგაქ⁵.

ადამიანთა ამ უკანასკნელი ჯგუფის მოსახსენებლები მოკლებულია ნიშანდობლივ აღნიშვნას—ვინ არიან ისინი? რა გვარისა ან რომელი სახლის წევრები. მაგრამ ნათელია, რომ თამარი და „პატრონი ეკატრინა“ უნდა მავაჟუთენოთ ქეთეონ-ქრისტინეს და ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსის ჩამომავალთ, რადგან მათი სახელების ნუსხა უშუალოდ მისდევს ქეთეონ-ქრისტინესა და ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსის სახლის წევრების ჩამოთვლას.

ამათგან „პატრონი ეკატრინა“ გათხოვილია და ჩვენი ძეგლი იხსენიებს მისი ოთხი ვაჟის სახელებსაც (იხ. ზემოთ).

„პატრონი ეკატრინას“ სახლში ყოფილა „გაზრდილი“ მწერალი ზოსიმე, რომელიც სულ სოლოს იხსენიება.

სელნაწერის მომგებელის ვინაობა

ტექსტის სხვადასხვა ადგილას ჩართული ანდერძ-მინაწერების მიხედვით ხელნაწერის მომგებელი არის „პატრონი თამარ“. მისი სახელი ხელნაწერის სხვადასხვა ადგილას არა ერთხელ იხსენიება. მოხსენებულია აგრეთვე თამარის ქმარიც:

„ღმერთო და უღ წო ღთის
მშობელო...

შეეწინით მას საუკუნოსა

პატრონსა სულკურთხეულსა

ქოიარ-ყოფილსა ქე-

რობინს და მის(ს)ა მეცხე-

დრესა პატრონსა თამარს და

ძეთა მისთა“.

პატრონი თამარის მეუღლის ქოიარ-ყოფილი ქერობინის „სულკურთხეულად“ მოხსენიება მოწმობს, რომ ქერობინ ანდერძის და-

⁵ სახელი გურგაქ გვხვდება „მესხურ ქრონიკაში“—შალიკაშვილის (-გარაზაშვილის) კოვლას ბიძა გურგაქ ათაბაგებთან ბრძოლაში ხან თავის ძმისწულებს ლალატობს, ხან ათაბაგებს.

წერის დროს ცოცხალი აღარ ყოფილა; ეს პირი, ერის კაცობაში ქოიარის სახელის მატარებელი, მონაზვნობაში ქერობინის სახელით ყოფილა ცნობილი. მას სხვა წყაროც იხსენიებს:

„სულსა ამ[ილა]ხორსა, ქოიარ ყოფილსა ქერ[ო]ბი[ნ]ს
შეუნდვნეს ღმერთმან“

ეკითხულობთ XI ს. სვინაქსარის ერთ-ერთ მინაწერში.

აქ მოხსენებული ამილახორისა და S : 1246 ხელნაწერის მომგებელის თამარის ქმრის იგივეობა უეჭველი ხდება ამილახორის საერისკაცო სახელის ქოიარისა და სამონაზვნო—ქერობინის ორივე მინაწერში შერწყმით გამეორების წყალობით.

ხელნაწერის მოსახსენებლებში ქეთეონ-ქრისტიანეს ვაჟების ელისბარისა და იოთამის დადწოდებული (და[ე]მათი) თამარ ჩვენ ქოიარ-ყოფილი ქერობინის ცოლად და ხელნაწერის მომგებელად მიგვაჩნია.

ეს თამარი, როგორც მისი ძმები ელისბარ და იოთამ, გიორგი VIII შვილიშვილია.

ხელნაწერის სადაურობის დადგენისათვის ზედმიწევნილი ცნობა არ მოგვეპოვება.

მნიშვნელობას მოკლებული არ არის ხელნაწერის ფურცლებზე მოგვიანებით, არა ტექსტის ხელით შეტანილი ამილახორთა (სამცხის ამილახორთა) მოსახსენებელი, რომელსაც თანამიმდევრობის მიხედვით უკანასკნელი ადგილი მიეკუთვნება⁶.

მოსახსენებელთა ეს სხვადასხვა ფენა ერთმანეთთან განუწყვეტელი გენეალოგიური ჯაჭვითაა დაკავშირებული: გიორგი მეფეთ-მეფისა და ათაბაგთა ასულის თამარის ჩამომავალნი არიან: ასული მათი ქეთეონ-ყოფილი ქრისტიანე, შეუღლებული ვახუშტ-ყოფილ ვასილიოსთან; ამ ცოლ-ქმრის შვილები: ამუან (მოსახსენებლის დაწერის დროს დიდიხნის მიცვალებული), „პატრონი ელისბარ“ და „პატრონი იოთამ“, „და მათი თამარ“ და, უკანასკნელ, „პატრონი ეკატერინა“ და მისი მოდგმა.

Q: 642 ხელნაწერში ჩართული ერთი მოსახსენებელი, რომელსაც ჩვენ ქვემოთ განვიხილავთ, მსგავსსავე გენეალოგიურ ძაფზეა ასხმული.

აქაც და იქაც მითითებულია ხელნაწერის მომგებლის მაღალი ჩამომავლობა, რომელიც თავისი

⁶ საკითხავია, ხომ არ არის „მესხური ქრონიკის“ ამილახორიშვილი ქოიარ ქოიარ-ყოფილი ქერობინისა და თამარის შვილისშვილი.

სათავით არა თუ ათაბაგებს, არამედ მეფეთ-მეფეებს უკავშირდება (აქ ამილახორიშვილები, იქ სფირიდონ ბენაშვილის შვილი იოსაფატ).

ხელნაწერისა და ტექსტის ხელით ნაწერი მოსახსენებლის დათარიღებისათვის

S:1246 ხელნაწერი ნაკლულოვანია. მას, სხვათა შორის, აკლია ანდერძი, რომელშიაც, უეკველად, ხელნაწერის დაწერის თარიღიც იქნებოდა აღნიშნული:

როგორც ეს პატივცემულმა ლეონ შერვაშიძემ გაარკვია, ჭვირნიშნების მიხედვით ხელნაწერის გადაწერა XVI ს. 20—40 წლებს განეკუთვნება¹.

ელისბარ და იოთამ შალიკაშვილები

ვახუშტ ყოფილის ვასილიოსისა და „მეფეთ-მეფის ასულის“ ქეთონ-ქრისტინეს ვაჟების ელისბარისა და იოთამის გვარისა და ადგილ-სამყოფელის გასარკვევად არაერთი ცნობა მოიპოვება. სამხრეთ-საქართველოს ამ დიდი ფეოდალების სახელები, სხვათა შორის, ფიქსირებულია ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ძეგლში—Ad: 91 საბუთში (ამ საბუთზე დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება მსჯელობა). აქ ისინი შალიკას შვილებად არიან მოხსენებულნი:

„თმოგუენი, სასათლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა შალიკას შვილთა ელისბაალს და იოთამს აქუს“, ვკითხულობთ ამ ძეგლში.

ამ პირების სადაურობის გარკვევას გვიადვილებს ის გარემოება, რომ S: 1246 ხელნაწერის მოსახსენებლებიდან ცნობილი ხდება პატრონი „ელისბარის მეუღლის“ მარების სახელიც.

„პატრონი ელისბალ, დედა მათი ქრისტინა“ და ელისბარის მეუღლე მარის მოხსენებული არიან კუმურდოს ცნობილი ტაძრის XVI ს. დასაწყისში რესტავრირებული დასავლეთი ნაწილის წარწერაში:

„იესუ ქრისტე! დიდებულ ჰყავ...“

... პატრონი ელისბალ, დედა მათი

ქრისტინა, მეცხედრე მათი მარის...“².

¹ ამ დაზარებისათვის და სხვა მრავალი ხელისშეწყობისათვის პატივცემულს ლ. შერვაშიძეს უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

² გ. თაყაიშვილი, МАК, XII, Москва, 1909, გვ. 42.

ყუშურდოს ტაძრის ამ წარწერისა და ჩვენს ხელნაწერში მოხსენებულ პირთა—მეფეთ-მეფის გიორგის ასულის ქეთაონ-ქრისტინესი, მისი ძის ელისბარისა და ამ უკანასკნელის თანამეცხედრის მარინის იგივეობას ყურადღება მიაქცია საქართველოს მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელმა ვასილ ცისკარიშვილმა. ამ ძვირფასი ცნობის ჩვენთვის მოწოდებისათვის მას დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

დამატებით უნდა აღინიშნოს ამ ტაძრის წარწერაში „ზოსი-მე კუმურდოელი“ შესანდობარიც: „ზოსი მე კუმურდოელსა წნღნ“.

როგორც ვიცით, ზოსიმე კუმურდოელის სახელი მკიდროდ არის დაკავშირებული ქეთაონ-ქრისტინეს სახლთან⁹.

ზემოთქმულის მიხედვით ქრისტინესი, ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსისა და მთელი მათი მოდგმის „საპატრონო“ კუმურდოელის სამწყოსნი უნდა ვიგულისხმოთ. მომდევნო კვლევა-ძიება ცხადყოფს, რომ ქრისტინეს შვილები XVI ს. თმოგვის პატრონები ყოფილან¹⁰.

II. „მეწიეთის მარხვანი“ და მისი მოსახსენებლები (Q: 642)

საქართველოს ისტორიის მდიდარი მასალების იმ კრებულში, რომელიც დიმიტრი ბაქრაძემ აპარა-გურიანში მოგზაურობის აღწერის სახით გვიანდერძა, სხვათა შორის, გამოქვეყნებულია „მეწიეთის მარხვანის“ მოსახსენებლები. ამ ძეგლს უკანასკნელ ხანამდის ჩვენ მხოლოდ რუსული თარგმანით ვიცნობდით. ხელნაწერთა ინსტიტუტის Q კოლექციაში 642 ნომრით დაცული ხელნაწერის გაცნობამ დაგვარწმუნა, რომ იგი დ. ბაქრაძის „მოგზაურობაში“ აღწერილი ხსენებული ძეგლია¹¹.

„მეწიეთის მარხვანის“ ე. წ. „ძეგლის წერის“ ტექსტის უძველესი ფენის I და II ნაწილი თითქმის ზედმიწევნით ემთხვევა S: 1246 ხელნაწერის „ძეგლის წერის“ I და II ნაწილს. განსხვავება შეიმჩნევა მხოლოდ ამ ნაწილის ბოლოში, სადაც S: 1246 ხელნაწერის: „დავით და დავით“ მეფეთა მოსახსენ-

⁹ ქრ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები, გვ. 212—213.

¹⁰ მცხეთის საბუთი Ad: 91, მხ. 13.

¹¹ Дм. Бакрадзе, Археологическое путешествие, СПб, 1878, გვ. 212—215.

ხელნაწერი ასწერა და მისი მოსახსენებლები გამოაქვეყნა ნადია კასრაძემ: „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“ (Q კოლექც.), II, № 642.

ნების ადგილას მხოლოდ ერთი დავითი იხსენიება: „დავით მართლმადიდებელთა (!) მეფეთ-მეფეთა სკანდმცა არს“¹².

XVI ს. მეფეები და სამხრეთ საქართველოს მფლობელნი „მეწიეთის მარხვანში“

„მეწიეთის მარხვანის“ მოსახსენებელთა გვიანდელი ფენის პერსონაჟები S:1246 ხელნაწერის გვიანდელ მოსახსენებლებთან შედარებით სულ სხვა ისტორიული პიროვნებების ნუსხას გვაძლევს. აქ პირველ რიგში მოხსენებული არიან მეფე ალექსანდრე, პატრონი დედოფალი თამარ, ძე მათი დიდი მეფეთ-მეფე ბაგრატ და ძმანი მათნი გიორგი და ვახტანგ. ქვემოთ— პატრონი ყვარყვარე და მეუღლე მისი პატრონი ანნა; მათი ვაჟები მზეჭაბუკ და ჭაიხოსრო. შემდეგ—

პატრონი სფირიდონ და მისი მეუღლე, დიდის ნეფის ალექსანდრეს ასული პატრონი თინათინ. ძე მათი პატრონი იოსაფატ და მისი მეუღლე პატრონი ქეთაონ, პატრონი გულქან.

პატრონი მამისა, პატრონი ირინე და ელენე, მათი შვილები პატრონი იორამ და პატრონი თამარ:

უკანასკნელ, მოსახსენებელია აგრეთვე პატრონი ქეთეონ— მეწიეთის მარხვანის მომგებელი.

განვიხილოთ ეს ჯგუფები ცალ-ცალკე.

მეფეები

დიმიტრი ბაქრაძეს ალექსანდრე მეფე და მისი ვაჟი „დიდი მეფეთ-მეფე ბაგრატ“ XVII ს. იმერეთის მეფეებად—ალექსანდრედ და ბაგრატ მეფედ მიაჩნია¹³.

უეჭველია, ეს მცდარი მოსაზრება ისტორიკოსს ხელნაწერის იმ გვიანდელი, მეტად საინტერესო წინაწერების გავლენით დაებადა, რომლებიც „მეწიეთის მარხვანის“ ფურცლებს მთელი საუკუნით გვიან შეხიზნებია. ამ მცდარი დასკვნის განო დ. ბაქრაძემ უარყო მეწიეთის მარხვანის ნამდვილი და უეჭველი თარიღი— 1566 წელიც, რომელიც შეუმჩნევეია მეცნიერს მისი მოგზაურობის დროს—1874 წ. ამ დროს მეწიეთის მარხვანი, დღეს მთლად დაფურცლული და ძალზე დაზიანებული, კარგად ყოფილა დაცული¹⁴.

¹² ჩვენს გამოცემაში ტეხილ ფრჩხილებში აღდგენილია მეორე დავითის სახელიც.

¹³ Д. М. Бакрадзе, Археол. путешествие, გვ. 213—215.

¹⁴ დ. ბაქრაძე მას უწოდებს прекрасная мещетская триодь, რის თქმაც ამჟამად გაპირდებოდა.

თავისთავად ცხადია, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს მეწიეთის მარხვანის თარიღს. ქრონიკონი სშიდ (=254+1312=) 1566 წელი ის მიჯნა არის, რომლის აქეთ ვერ დავუწყებთ ძებნას მოსახსენებელში მიცვალებულად ნახსენებ პიროვნებებს¹⁵. მათი ცხოვრების გზა განვლილია 1566 წლამდის. ამის მიხედვით ალექსანდრე მეფის, მისი მეუღლის თამარის, მათი ვაჟების: მეფეთ-მეფის ბაგრატიისა და ამ უკანასკნელის ძმების—გიორგისა და ვახტანგის ზეობა 1566 წელზე ადრე უნდა ვიგულისხმოთ.

ალექსანდრე მეფისა და მისი ვაჟის ბაგრატ მეფის ზეობის წლები

მეწიეთის მარხვანის მეფეთა მოსახსენებლის ალექსანდრე მეფე, ძე მისი ბაგრატ მეფეთ-მეფე და მთელი მათი სახლობა ხელნაწერისა და მისი „ძეგლის წერის“ დაწერის დროს (1566) ცოცხლები აღარ ყოფილან.

ამას მოწმობს ყოველი მათგანის მოსახსენებლის დაბოლოება: „საუუუნოჲ [არს ხსენება მისი]. ამავე დროს, დ. ბაქრაძის მოწმობით, ხელნაწერი 1566 წლით არის დათარიღებული. ამ გარემოებას პირდაპირ მიყვებათ იმერეთში 1484 წ. გამეფებულ ალექსანდრესა და მის შვილთან, იმერეთის ტახტზე 1510 წ. დამჯდარ ბაგრატთან.

ალექსანდრეს იმერეთის მეფედ დაჯდომის პერიოტიკები და გამეფების თარიღი (1484, 1485) ჯერ კიდევ ვახუშტიმ გაარკვია. ვახუშტისავე ცნობით ალექსანდრეს ცოლს სახელად თამარ რქმე-ვია. სწორედ თამარი იხსენიება მის მეუღლედ მეწიეთის მარხვანის მოსახსენებელში.

ალექსანდრე და ბაგრატ იმერთა მეფეების ზეობის წლებს მიგვითითებს აგრეთვე სანცხის ათაბაგის ყვარყვარესა და მისი მეუღლის ანნას მოხსენიება მათი სახელების ქვემოთ. ცნობილია, რომ ყვარყვარე ქაიხოსროს ძე („ნავ-ყვარყვარე“) ათაბაგობდა 1516—1535 წწ. სწორედ ეს ყვარყვარე შეიპყრო იმერეთის მეფემ ბაგრატმა 1535 წ. ასე რომ ყვარყვარე ქაიხოსროს ძის ათაბაგობის წლები (1516—1535) ბაგრატ დიდის მეფობის პერიოდის (1510—1548 ვახუშტ.) ფარგლებში თავსდება.

¹⁵ საყურადღებოა, რომ თვითონ დ. ბაქრაძემ დააჯგუფა მოსახსენებლის პერსონაჟები მიცვალებულებად და ცოცხლებად—ხელნაწერის გადაწერის და მოსახსენებლის დაწერის მომენტში. საერთოდ, ისტორიკოსი თავდაპირველად სწორ გზაზე იდგა.

ვახუშტი იცნობს იმერეთის მეფის ბაგრატის ძმას—ვასტანგს. ამ პიროვნებას 1512 წლიდან არა ერთხელ ვხედავთ ისტორიული ამაღების მონაწილედ. საერთოდ, მეწიეთის მარხვანის გვიანდელ მეფეთა მოსახსენებლის ყველა პერსონაჟი, ვახუშტის მიხედვით, საისტორიო ასპარეზზე 1484—1548 წლებს შუა ჩანან¹⁶.

ვახუშტიეული იმერეთის ისტორიის აქ მითითებული ნაწილი ზედმიწევნით შემოწმებული და დადასტურებულია აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის ქართველი ერის ისტორიის IV ტ. გარკვეულ ნაწილში¹⁷. ასე რომ, მეწიეთის მარხვანის მოსახსენებლისა და ვახუშტის იმერეთის ისტორიის 1484—1548 წწ. მოქმედ ხსენებულ პიროვნებათა იგივეობა არაფითარ დაეჭვებას არ იწვევს.

„მოსახსენებელი“ დამატებით გვაცნობს ალექსანდრე მეფის ორ შვილს: გიორგისა და თინათინს.

მეფის ასული თინათინ, გათხოვილი სამცხის ერთ-ერთ დიდ ფეოდალზე—სფირიდონზე, სხვა წყაროებიდანაც არის ცნობილი¹⁸. გაურკვეველი იყო აქამდის თინათინის მამიშვილობა. მეწიეთის მარხვანი გვამცნობს, რომ იგი (სფირიდონის ცოლი, თინათინ) „დიდის მეფის ალექსანდრეს“ ასული ყოფილა.

იმერეთის მეფის მესხეთის დიდ ფეოდალთან დამოყვრება XV—XVI სს. მიჯნაზე შემთხვევით მოვლენად არ უნდა ჩავთვალოთ. ეს აქტი გარკვეულ პოლიტიკურ სიტუაციას უკავშირდება.

1484—1548 წწ., რომელთა ფარგლებშიაც უმოქმედნიათ „მოსახსენებლის“ გვიანდელი ფენის პიროვნებებს, საქართველოს ცხოვრებაში მძაფრი სოციალური და პოლიტიკური შეტაკებებით არის აღნიშნული. ფეოდალური დაშლის გაღრმავება და სახელმწიფოებრივი შთაღიანობის რღვევა ამ ხანებში გართულებულია საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობის მკვეთრი გაუარესებით.

როგორც ვიცით, „მე-16 საუკუნეში ოსმალეთი საქართველოს სამი მხრიდან ურევს“¹⁹.

ამ დროს დასავლეთ საქართველოს ბრძოლას ერთიანობისა და ეროვნული დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად ენერგიული ბაგრატ (1510—1548) ხელმძღვანელობს და გარკვეულ პერიოდში

¹⁶ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 283—290.

¹⁷ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. შრომა, თბ., 1948, გვ. 133—135, 218.

¹⁸ თინათინ, სფირიდონ [ბენეაშვილის] თანამეცხედრე, არა ერთხელ იხსენიება XI საუკუნის ორი დიდი სვინაქსარის მინაწერებში.

¹⁹ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1948, გვ. 314.

წარმატებით ახერხებს მეაშბოხე ფეოდალთა ალაგმვას და თურქეთის მტაცებლური შემოტევის მოგერიებას²⁰.

ამ დროს ლიხთ-იმერეთის მეფეები (ალექსანდრე, ბაგრატ) არ სცნობენ ათაბაგების შეუზღუდავ მფლობელობას და სამხრეთ საქართველოს შემოსაერთებლად ხანგრძლივ ბრძოლას აწარმოებენ²¹. სწორედ ამ გარემოების ძალით, საკუთარი პოლიტიკური პოზიციის გასამაგრებლად, უკავშირდება იმერეთის მეფის სახლი სამცხის მძლავრ ფეოდალს სფირიდონ ბენაშვილს, რომელიც, საფიქრებელია, ათაბაგის მიმართ ოპოზიციურად უნდა ყოფილიყო განწყობილი.

პატრონი სფირიდონის ვინაობა

„საქართველოს ისტორიის მასალების“ I ნაკვეთის ორიოდ გვერდი საკუთრად შიძღვნილია ქეთაონ-ქრისტინეს სიძის, გიორგი VIII და ათაბაგის ასულის თამარის ქალის ელენეს ქმრის, სფირიდონისათვის²². იქვე გარკვეულია, რომ „პატრონს სფირიდონს“ და მეფეთ-მეფის ასულს ელენეს ყოლიათ ძე, სახელად იორამ²³.

სფირიდონის მეუღლე, მეფეთ-მეფის ასული ელენე 1514 წელს ცოცხალი აღარ ყოფილა. სფირიდონის ბრძანებით ამ წელს (1514) გადაწერილი მ.ახატული ხელნაწერის ანდერძში იხსენიებიან მხოლოდ სფირიდონი და მისი ძე პირველი ცოლისაგან იორამ²⁴.

ერთ-ერთ სხვა მინაწერში ეს იორამი დახასიათებულია როგორც სახელოვანი, ღვთისმოყუარე, მხნე, უძლეველი, რაც მოწმობს, რომ იორამს საკმაოდ სრული ასაკისათვის უნდა მიეღწია²⁵. მაგრამ ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება ცნობა—რამდენ ხანს უცოცხლია იორამს.

საგულისხმოდ, რომ მეწიეთის მარხვანის მოსახსენებლის უკანასკნელ ჯგუფში (მიცვალებულთა ჯგუფში) კვლავ ჩანს სახელები „პატრონის ელენესი და ძისა მათისა... პატრონისა იორამისი“. იორამის მოხსენიება ადრე გარდაცვლილ დედასთან—პატრონ ელენესთან ერთად მოწმობს, რომ სფირიდონის ეს ვაჟი მამაზე ადრე უნდა გარდაცვლილიყო. ამ დედა-შვილის სახელების

²⁰ იქვე, გვ. 314, 316.

²¹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 314, 316.

²² საქართვ. ისტორ. მასალები, გვ. 213—215.

²³ იქვე, გვ. 214.

²⁴ იქვე.

²⁵ A : 97 ხელნაწერის მოსახსენებელი, გვ. 126—127.

გვერდით პატრონის სფირიდონის სახელს ვეღარ ვხედავთ. ამავე დროს სფირიდონის სახელით იწყება მოსახსენებელთა ის ჯგუფი, რომელიც მისდევს ათაბაგთა მოსახსენებელს. ამ ჯგუფს მთელს „ახალ ფენაში“ მესამე ადგილი უჭირავს, მეფეთა (ალექსანდრესი და ბაგრატი) და ათაბაგთა (ყვარყვარესი და ანას) შემდეგ:

„ქრისტეს მოყუარისა და მართლმადიდებლისა პატრონისა სფირიდონისი და მეცხედრისა მისისა, დიდისა მეფისა ალექსანდრეს ასულისა, ღთისმოყუარისა, მორწმუნისა და მართლმადიდებლისა პატრონისა თინათინისი საუკუნომცა არს...“ ვკითხულობთ აქ.

როგორც ჩანს, სფირიდონი მეფეთ-მეფის გიორგისა და ათაბაგის ასულის თანარია ქალის ელენეს გარდაცვალების შემდეგ იმერეთის მეფის ასულ თინათინზე დაქორწინებულა²⁶.

1566 წელს, რომლითაც მეწიეთის ბარაზანი და მისი მოსახსენებლები თარიღდება, არც სფირიდონი, არც მისი მეორე თანამეცხედრე თინათინ ცოცხლებად აღარ იხსენიებიან.

ცოცხალი არიან სფირიდონისა და თინათინის ვაჟი „პატრონი იოსაფატ“ და „მეცხედრე მისი პატრონი ქეთაონ“ თავიანთი ვაჟებით. მოსახსენებელი მათ მრავალჯამიერ სიცოცხლეს უსურვებს („მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა მათისანი“)²⁷.

აუხსნელი რჩება ამ მოსახსენებლის რაზმდენიმე პიროვნების ვინაობა. ამათგან, პატრონის მამისას²⁸ სახელს ჩვენ გვერგეტის ნატიანის* ათაბაგთა მოსახსენებელშიაც ვხვდებით. აქ ვკითხულობთ:

„სფირიდონს შნს ღწ.

მამასა მათსა მამისასა შნს ღწ...“²⁹

მამისას გვერდით ჩვენს ძეგლში უცნობი „პატრონნი: ირინე და აბდულმისე“³⁰ და თამარ იხსენიებიან“.

²⁶ თუ ეს ასეა, არ უნდა იყოს სწორი ჩვენი დასკვნა, თითქოს სფირიდონისა და მისი ცოლის დის ქეთაონ-ქრისტინეს გარდაცვალების თარიღი „1515 წლის ივნისის ხუთამდის“ უნდა ვივარაუდოთ („მასალები“, გვ. 214—215).

²⁷ მოსახსენებლები.

²⁸ საჭიროა აღინიშნოს, რომ დ. ბაქრაძისეულ ორუსულ თარგმანში ეს სახელი მამისა შეცდომით მამიას სახით არის ფიქსირებული.

²⁹ „მასალები“, „გვერგეტის ნატიანე“, გვ. 280, 4—5.

³⁰ აბდულმისე, პატრონი. მოხსენებულია სადგერის ჯვარის ერთ-ერთ წარწერაში, ექ. თაყაიშვილი, ჩხარის ეკლესიის სიძველენი, გვ. 173, საქ-სახელმწ. მუხ. ნომბე, XV—B, თბ., 1948.

სფირიდონის შვილთან—იოსაფატსა და მის მეუღლესთან ქეთაონთან ერთად 1566 წ. ცოცხლები ყოფილან „პატრონი გულქან“ და ძენი მისნი. მათი ვინაობა უცნობია. შესაძლებელია ეს გულქან გიორგი VIII და თამარის (ყვარყვარე ათაბაგის ასულის) ვაჟის მეუღლე გულქანი იყოს (იხ. მეწიეთის მოსახსენებლები, მხ. 24).

მეწიეთის მარხვანის მომკვებელი

მეწიეთის მარხვანის ანდერაშში იხსენიება პატრონი ქეთაონ, რომლის „ბრძანებით, ნებით და გულსმოდგინებითაც“ გადაწერილია ეს ხელნაწერი და რომლის კარნახითაც, შექვევლია, დაიწერებოდა მისი მოსახსენებლებიც.

თავისთავად იბადება კითხვა: ხომ არ არის ეს ქეთაონ ჩვენს ძეგლში მოხსენებული სფირიდონის ვაჟის იოსაფატის²¹ მეცხედრე პატრონი ქეთაონ?

უცნობია ამ ქალის მამიშვილობა. მაგრამ დიდი ფეოდალის სფირიდონის რძალი, „მეწიეთის მარხვანის“ მოსახსენებლების შედგენისას, ცხადია, მიზნად ისახავს თავისი კმრის მეფური წარმოშობის წინ წაპოწევას.

ფეიქრობთ, რომ ეს აზრი სიძარტლესთან ახლოს უნდა იყოს. თვით ხელნაწერიც, შექვევლია (ამას მოწმობს მისი პალეოგრაფიული ნიშნები და მოსახსენებლის პერსონაჟების ვინაობა), მესხეთში არის დაწერილი, სფირიდონის სახლში. აქაც, როგორც ამილახორთა სახლის კრებულში, წინ წამოწეულია ამ სახლის ნეფური ჩამომავლობა.

გურიაში მისი მოხვედრა ადვილი გასაგებია: დ. ბაქრაძის მოგზაურობის ანალებიდან სრული სიცხადით ჩანს, რომ XVI ს. მიწურულის შემდგომ, და უფრო ადრეც, თურქეთის ექსპანსიის საფრთხის გაძლიერებასთან დაკავშირებით, მესხეთიდან გურიისკენ მიედინებოდა მატერიალური კულტურის ძეგლებისა და ადამიანების განუწყვეტელი ნაკადი. გარდა ამისა, გურიის დიდი ფეოდალები ემოყვებოდნენ სამცხის დიდ ფეოდალურ სახლებს. ისიც უნდა ითქვას, რომ ხელნაწერმა მინაწერების მიხედვით იმერეთში ყოფნის ნიშნებიც შემოგვინახა.

²¹ სახელი იოსაფატის XVI ს. 60—70 წწ. შემონახვაც არ არის ინტერესს მოკლებული.

ათაბაგთა მოსახსენებელი

ჩვენ განგებ შემოვიწინებთ ბოლოსთვის „მეწიეთის მარხვანის“ გვიანდელი მოსახსენებლის ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი—პატრონის ყვარყვარესი, მისი თანამეცხედრის ანასი და ძევა მათთა—პატრონთა მზექაბუკ და ქაიხოსროს—მოსახსენებელი.

თავის დროზე არამცირედი შრომა იქნა გაწეულა, რომ გაგვეფანტა დ. ბაქრაძის მცდარი განმარტება, რომელმაც დიდი ხნით დატოვა კვალი საისტორიო ლიტერატურაში: თითქოს მეწიეთის მარხვანის ყვარყვარე იყოს ყვარყვარე დიდი (1416—1498), თითქოს აქ მოხსენებული ანა, თანამეცხედრე ამ მოსახსენებლის ყვარყვარესი, ცნობილი დედისიმედი I (გარდაიცვალა 1489 წ.) იყოს და თითქოს ანა იყოს ნათლობის სახელი I დედისიმედისა.

თითქოს ამ ძეგლში მოხსენებული ყვარყვარესი და ანას ვაჟები: პატრონნი მზექაბუკ და ქაიხოსრო იყვნენ დიდი ყვარყვარეს ვაჟები—ქაიხოსრო და მზექაბუკი და სხვ.²² ხანგრძლივი ძიებისა და კვლევის შედეგად ჩვენ დაუასკვენით, რომ მეწიეთის მარხვანი იხსენიებს ქაიხოსრო ათაბაგს (1447—1500) შეილს, დიდი ყვარყვარეს შეილისშვილს, ყვარყვარეს (გარდაიცვალა 1535 წ.), მის მეუღლეს ანას და მათ ორ ვაჟს—მზექაბუკსა და ქაიხოსროს (შემდეგში ათაბაგს).

მთელი ამ მსჯელობის სისწორე ნათელჰყო ახალმა, ზეტად მნიშვნელოვანმა დოკუმენტმა, რომლის განხილვაზედაც ახლა გადავდივართ.

III. კოპასძეთა სელნაწერი (Q: 969) მოსახსენებლები

1956 წლის გაზაფხულზე თამარ ბრეგვაძემ მოგვაწოდა Q: 969 ხელნაწერი, რომლის ტექსტშიაც მან შეფეთა და სამხრეთ საქართ-

²² საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სესიის თეზისები, გამოქვეყნებული 1956 წლის გაზაფხულზე. ქრ. შარაშიძის მოხსენების თეზისები, გვ. 60; Д. Бакрадзе, Археологическое путешествие по Гурии и Ачаре, გვ. 141, 213; ექ. თაყაიშვილი, ჩხარის ეკლესიის სიძველენი. 1. სადგურ-ჩხარის ჯვარი, მისი წარწერები და ამ წარწერების განმარტება, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XV—B, თბ., 1948, გვ. 167—169.

ველოს „პატრონთა“ მოსახსენებლები შენიშნა³³. აღმოჩნდა, რომ ეს არის ახალი, დღემდის სრულიად უცნობი, დიდად მნიშვნელოვანი ძეგლი.

საქართველოს მეფეთა მოსახსენებლის (ძველი ფენა) მეფეთა ნუსხა აქ ლაშა გიორგის სახელზე წყდება:

„ძისა მათისა (თამარის) გიორგი, ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა მეფეთ-მეფისა, მრავალმცა არიან წელნი მეფობისა მისისანი“ (გვ.310-რ).

საყურადღებოა, რომ ამ ხელნაწერის „ძეგლის წერა“ ლაშა გიორგის ცოცხლად იხსენიებს და მრავალ წელს მეფობას უსურვებს მას: „მრავალმცა არიან წელნი მეფობისა მისისანი“. ცხადია, დედანი, საიდანაც ეს ნუსხა მომდინარეობს, ლაშა გიორგის სიცოცხლეში ყოფილა დაწერილი.

„ძველი ფენის“ დანარჩენი ნაწილები თითქმის არაფრით განირჩევიან განხილული მოსახსენებლების შესატყვის ადგილთაგან. სამაგიეროდ, მოსახსენებელთა ახალი ფენა აქ წინა მოსახსენებლებისაგან განსხვავდება (S: 1246 და Q: 642). II და III მოსახსენებელთა ახალი ფენა მეფის სახელით იწყება: II—„მართლმადიდებლისა მეფეთ-მეფისა გიორგისი“ (გიორგი VIII), III—„მართლმადიდებლისა მეფისა ალექსანდრესი... ძისა მათისა, დიდისა მეფეთ-მეფისა ბაგრატისი“ (ბაგრატ იმერთა მეფე 1510—1548). მეორე ადგილზე ათაბაგთა მოსახსენებელია. მესამე ადგილი სამხრეთ საქართველოს დიდ ფეოდალთა ნუსხებს უჭირავს.

ახლად აღმოჩენილ ძეგლში XVI ს. ქართლისა თუ იმერეთის მეფეების ხსენება აღარ არის. აქ მხოლოდ სამხრეთ საქართველოს ხელისუფალთა და „ტაეოს ამილახორის“ სახლის წევრთა მოსახსენებლებია.

ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე განსახილველი ძეგლის თავისებური სტილი. იგი (სტილი) მოკლებულია ამილახორთა და ბენასშვილთა სახლში დაწერილი ტექსტების სისადავეს. მოსახსენებლები პათეტიური შესხმისგვარად არის შედგენილი. სამცხის პატრონთა ნუსხის ყოველი პიროვნების დასახელებას დართული აქვს სათანადო დახასიათება.

ათაბაგთა მოსახსენებელი

ძეგლი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმით, რომ იგი ჩამოთვლის სამხრეთ საქართველოს ხელისუფალთა ამ დროისათვის

³³ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (Q კოლექცია), ტ. II, ხელნაწერი № 969.

უკანასკნელი ოთხი ცვლის წარმომადგენლებს და მათი სახლის წევრებს. ამის წყალობით სამუდამოდ ბოლო ედება „ყვარყვარეთა“ თანამიმდევრობაში დღემდის არსებულ არეგ-დარეგას³⁴.

ყვარყვარე-დედისიმედს ამ ნუსხით ცვლის მათი „პირმშო ძე ქაიხოსრო“, რომლის შემდეგაც იხსენიება მისი „საყვარელი ძმა მზექაბუჯ“. ამ პირთა მოსახსენებლები ბოლოედება: „საუკუნო-ამცა არს საცსენებელი და კურთხევაა მათი“, რაც მოწმობს, რომ ათაბაგი ყვარყვარე (დიდი), მისი პირმშო ძე—ქაიხოსრო ათაბაგი და ამ უკანასკნელის ძმა მზექაბუჯ ძეგლის შედგენის დროს ცოცხლები აღარ არიან.

მზექაბუჯის შემდეგ მოხსენებულია 1500 წ. გარდაცვლილი ქაიხოსრო ათაბაგის (1447—1500) ძე—ყვარყვარე, ზეტად ზვიადი დებასიათებით:

„და ძმისწულისა მათისა (მზექაბუჯის ძმისწულის) მენისა, ახოვანისა და ქველ-პირმეტყუშლისა, აგარიანთა მომსრველისა, გულოვნებით სახელგანთქმულისა, მტერთა შემადრწუნებელისა, ქრისტეს ქეწმარიტისა სჯულისა მტკიცედ მპყრობელისა და აწ მფლობელისა ჩნისა, პატრონისა ნაე(?) ყუარყუარესი საუკუნო-ამცა არს საცსენებელი და კურთხევაა მისი და მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხორებისა მისისანი“

ეკითხულობთ აქ.

გამოთქმა: „აწ მფლობელისა ჩვენისა“ და „მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხორებისა მისისანი“ ექვს არ ტოვებს, რომ მოსახსენებლის (და ხელნაწერის) ტექსტები ყვარყვარე ქაიხოსროს ძის ათაბაგობაში, ე. ი. 1516—1525 წწ. შუა ყოფილა დაწერილი.

გაუგებარია ეპითეტი ნაგ („ნაგ ყუარყუარე“). შესაძლებელია იგი ახალი ყვარყვარეს (თავისი პაპის—ყვარყვარე დიდის მსგავსის?) მნიშვნელობით იყოს ნახმარი. ასე თუ ისე, სხვა „ყვარყვარეთაგან“ გასარჩევად, ყვარყვარე ქაიხოსროს ძეს ჩვენც ნაგ-ყვარყვარედ მოვიხსენებთ.

ნაგ-ყვარყვარეს მეუღლე ანა

ნაგ-ყვარყვარეს გვერდით მოხსენებულია მისი მეუღლე ანა:

„და მეუღლისა მათისა, ლთივ გვრგვანოსისა...“

პატრონისა ჩნისა ანნაჲსი მრავალმცა არიან

დღენი და ჟამნი ცხორებისა მისისანი“.

³⁴ დ. ბაქრაძე, A. II. G. A., გვ. 213—215, თ. ყორღანია, ე. თაყაიშვილი-

ანნას დახასიათებაში, რომელზედაც უფრო ვრცლად ქვემოთ შევჩერდებით, საყურადღებოა ამ მანდილოსნის „ღვთივ გვრგვონს-ნად“ მოხსენება.

როგორც ვიცით, ეს ეპითეტი მხოლოდ მეფე-დედოფალთა სახელებს ერთვის. საიდან უნდა ყოფილიყო ანნა ღვთივ გვირგვინოსანი, როცა მისი მეუღლე ყვარყვარე მხოლოდ (სამცხის) მფლობელად არის მოხსენებული? ხომ არ იყო ანნა დაქვრივებული დე-დოფალი, საქართველოს რომელიმე მეფის ნაცოლარი? ეს საკითხი დამატებითი ცნობების მოპოვებას მოითხოვს.

მ ზ ე ჯ ა ბ უ კ და ქ ა ი ხ ო ს რ ო ყ ვ ა რ ყ ვ ა რ ე ს ი და ანნას შვილები

ყვარყვარესა და ანნას მოსახსენებელს მისდევს მათ ვაჟთა— პატრონის მზექაბუკისა და პატრონის ქაიხოსროს მოსახსენებელი: „და ძეთა მათთა, სამოთხის ნერგთა, ვარდთა სურნელთა და გონიერთა, საღ თოდ-სამჭედროდ აღზრდილთა—პატრონის მზექაბუ-კისი და პატრონის ქაიხოსროსი მრავალმცა არიან დღენი და ეამნი ცხოვრებისა მათისანი“.

ემ გაურკვეველობაში, რომელიც შეიძინებდა ყვარყვარე-დე-დისიმიდისა და ყვარყვარე-ანნას ერთმანეთში არევის გამო²⁵, არა მცირედი როლი შეასრულა იმან, რომ ორთავე ყვარყვარეს ყავდა ვაჟები—პაპას, ყვარყვარე დიდს ქაიხოსრო და მზექაბუკი, ხოლო შვილიშვილს, ყვარყვარე ქაიხოსროს ძეს—მზექაბუკ და ქაიხოსრო.

რატომღაც შეუმჩნეველი რჩებოდა ის უბრალო გარემოება, რომ ჩვენს ძეგლებში მუდამ და განუხრელად მისდევენ ძმებისა თუ შვილების ჩამოთვლას უფროს-უმცროსობის თანმი-მდევრობის დაცვით, რის მიხედვითაც ძეგლები უცილობლად მიგვითითებენ, რომ ყვარყვარე-დედისიმიდს ჰყავდათ უფროსი ვაჟები: პირმშო—ქაიხოსრო, მისი მომდევნო—მზექაბუკ და სხვანი; ყვარყვარე-ანნას კი პირმშო — მზექაბუკ და მისი მომდევნო ქაი-ხოსრო, შემდეგში ათაბაგი.

ადრინდელ ძეგლებში შემონახული ყვარყვარესა და ანნას ორი ვაჟის: მზექაბუკ-ქაიხოსროს სახელები შემდგომ ძეგლებში წყვილად აღარ გვხვდება—იხსენიება მხოლოდ ქაიხოსრო²⁶. ცხადია, უფროსი ძმა—მზექაბუკ ადრე გარდაცვლილა.

²⁵ დ. ბაქრაძე, თ. უორდანი, ვ. თაყაიშვილი.

²⁶ ვახუშტი, ისტორია, თბ., 1913, გვ.

ამ ვაჭების ჩვენს ხელნაწერში „სამოთხის ნერგებად“ და „სურნელ ვარდებად“ მოხსენიება მოწმობს, რომ ხელნაწერისა და მისი „ძეგლისდების“ დაწერის დროს ისინი მცირე ასაკის უნდა ყოფილიყვნენ. თუმცა, მემატიანის თქმით, ამავე დროს ისინი „სამართოდ-სამხედროდ“ აღზრდილნიც ყოფილან.

ჩვენ ვიცით, რომ მზექაბუჯისა და ქაიხოსროს მამა, ნავყვარყვარე, 1535 წელს გარდაიცვალა³⁷. ვიცით, აგრეთვე, რომ 1535 წლიდან ძეგლებში აღარ ჩანს მისი უფროსი ვაჟის—მზექაბუჯის სახელი. აქედან ცხადია, რომ ნავყვარყვარეს ძე მზექაბუჯი 1535 წელზე ადრე გარდაცვლილა.

ამის გამო, ყვარყვარეს სიკვდილის შემდეგ ათაბაგად მისი უმცროსი ვაჟი, ქაიხოსრო უნდა გამხდარიყო. როგორც ცნობილია, ეს ყრმა მამის უდროო სიკვდილის დროს იმდენად მცირე ასაკისა ყოფილა, რომ მას მისი ახლო ნათესავი ოთარ შალიკაშვილი პატრონობდა.

„მესხური მატიანის“ ცნობების წყალობით შეგვიძლია ზედმიწევნით გავარკვიოთ რამდენი წლის დარჩენია მამას ქაიხოსრო. იგი გარდაიცვალა 1573 წლის ენკენისთვის 29-ს. გარდაცვალების თარიღთან ერთად „მესხურ მატიანეში“ აღნიშნულია ქაიხოსროს წლოვანებაც; აქ ნათქვამია, რომ ქაიხოსრო „მიიცვალა—(1573 წ.) წლისა ნა [51]“. მაშასადამე, ქაიხოსრო 1522 წელს დაბადებულა (=1573—51). 1535 წელს, როცა მისი მამა გარდაიცვალა, ქაიხოსრო ცამეტი წლის უნდა ყოფილიყო.

როგორც ვხედავთ, განსასილველ ძეგლში წარმოდგენილი არიან სამცხის ხელისუფალნი „ათაბაგ-ამი[რ]სპასალარის... ყუარყუარე“ დიდიდან (1416—1498) მოყოლებული, ნავყვარყვარემდის (გარდაიცვალა 1535 წ.).

კოპასძეთა მოსახსენებელი

Q: 968 ხელნაწერის მოსახსენებელი კოპასძეთა სახლშია დაწერილი. ბუნებრივია, რომ ამ ძეგლში ათაბაგთა მოსახსენებელს უშუალოდ მისდევს სოილ კოპასძისა და მთელი მისი სახლის წევრთა მოსახსენებელი:

„და სოილ კოპასძისა, ტავოსა ამილახორისა და მხატვრობით კეთილად ჯელოვანისა და სიბრძნის-მეტყუჴლისა და საღთოთა

³⁷ ვახუშტი, ისტორია, თბ., 1913, გვ. 243.

წერილთა მართლიად აღმასრულებელისა და თარგმანთა განმმარტებელისა, მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი სუფევებისა მისისნი...“

სოილ კოპასძის მოსახსენებელს მისდევს მის მშობელთა, მისი „მემცხედრის“ და მათ ძეთა და ასულთა მოსახსენებლები.

სოილ კოპასძის, ტაოს ამილახორის სახელი ცნობილია სარგის კაკაბაძის მიერ გამოქვეყნებული ქუთაისის მუზეუმში დაცული თარიღიანი ხატის წარწერიდან.

ხატის წარწერაში სოილ კოპასძე გვაძენობს, რომ იგი არის ხატის „ღამხატავი და მომქედელი“, რაც საეგზეთ ეთანხმება „მოსახსენებლის“ ცნობას სოილის „მხატვრობით კეთილად ჯელოვანების“ შესახებ. ხატის დახატვა და მოქედვა 1502 წელსაა შესრულებული—„დაიხატა და მოიქედა წა ესე ხატი მას ჟამსა, ოდეს ოლთისთა ვმთავრობდი, ქრონიკონსა რჱმ“. ვკითხულობთ წარწერის ბოლოს²⁹.

ჩვენს მოსახსენებელში (1516—1535) სოილ კოპასძე ოლთისის მთავრად აღარ იხსენიება. მას შერჩენია მხოლოდ „ტავოს ამილახორის“ სახელი.

როგორც ს. კაკაბაძე აღნიშნავს, ქუთაისის მუზეუმში დაცული სოილის წარწერიანი ხატის მხატვრობა მთლად წაშლილია მაგრამ ცხადია, „მხატვრობით კეთილად ჯელოვან“ სოილს ხსენებული ხატის გარდა არა ერთი ნაწარმოები ექნებოდა შესრულებული. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ ჩვენი ძეგლის დაწერის დროს სოილი შუახნის კაცი უნდა ყოფილიყო. ჯერ კიდევ 1502 წელს, მისი საკუთარი წარწერის მიხედვით, სოილი სრული სიმწიფის ასაკში შესული ჩანს. სხვაფრივ შეუძლებელია მას „ოლთისთა მთავრის“ პატივი ჰქონოდა მინიჭებული.

მოსახსენებლების დაწერის დრო

განსახილველი მოსახსენებლები დაწერილია იმ დროს, როცა „ნავ-ყვარყვარეს“ ვაეები—მზეჭაბუკ და ქაიხოსრო „სალრთოდ-სამხედროდ აღზრდილებად“ ითვლებოდნენ.

ჩვენ ვიციით, რომ უმცროსი ამათაგანი—ქაიხოსრო, მამის სიკვდილის დროს, 1535 წელს 12-13 წლის ასაკის ყოფილა. აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მოსახსენებლების დაწერა დიდად არ უნდა შორდებოდეს ყვარყვარეთაბაგის იმერეთის მეფის ბაგრატის

²⁹ ს. კაკაბაძე, ოლთისის მთავარი კოპასძე. წერილი შენიშვნ. და მასალები, „საისტორიო კრებული“, 1, გვ. 110—111.

მიერ დატყვევებისა და ამ ტყვეობაში გარდაცვალების თარიღს— 1535 წელს (ძნელი წარმოსადგენია, რომ 11 წელზე ნაკლები ასაკის ბავშვი ძეგლში „სალროთოდ-სამჯედროდ აღზრდილად“ მოეხსენებიათ).

ამის მიხედვით კოპასძეთა ძეგლი დაწერილი უნდა იყოს XVI ს. 30-ან წლებში (არა უგვიანეს 1535 წლისა).

მესხეთის მოწინავე საზოგადოება 1530—1535 წწ.

ძეგლში წარმოდგენილ თითქმის ყოველი პიროვნების დახასიათებაში (გამონაკლისია დიდი ყვარყვარეს დახასიათება) წინ წამოწეულია მისი „ქრისტიანული“ სათნოება. დიდი ყვარყვარეს მეუღლე, დედისიმედი (I) არის „დედათა დიდება, სიკეთის ძეგლი, წთა მენელსაცხებელთა მოდასე და სარწმუნოების ბეჭედი“.

ყვარყვარე დიდის ძეს, ქაიხოსროს „სიბრძნის გამომეძიებლობასთან“ ერთად ახასიათებს „დაუცბრომელად ღთის მადიდებლობა“.

ქაიხოსროს ძე, ნავ-ყვარყვარე, მხნეობასა და სხვა სამხედრო ღირსებებთან ერთად „სარწმუნოებისა და ქრისტეს კემმარიტისა სჯულისა მპყრობელია“.

ჯანსაყუთრებით გამოირჩევა სათნოებით ნავ-ყვარყვარეს მეუღლე, სილანაზით „მთიების შესადარი“ ანნა. იგი „წერილთ (უეჭველად, საღმრთო წერილთ) მოყუარული და ჯუართა და ხატთა პირად-პირადად ნამკობელი“ არის⁶⁹.

ბსენებული დახასიათებანი პიროვნებას, უპირველეს ყოვლისა, „ქრისტიანული“ თვალსაზრისით განიხილავენ. შესაძლებელია, ძეგლის შემდგენელი ეკლესიის მსახური იყო, რომლისთვისაც ასეთი მიდგომა სრულიად ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ ისიც საფიქრებელია, რომ ეს „ქრისტიანული“ საზომი: „აგარიანთა მოსერის“, ქრისტეს სჯულისა მტკიცედ პყრობის“, საღვთო წერილის ცოდნისა და სხვ. უმაღლეს ზნეობრივ ღირსებად ჩათვლა XVI ს. 30-იანი წწ. საათაბაგოს წარჩინებული საზოგადოებისათვის მართლაც დანახასიათებელი ყოფილიყოს. სწორედ ამ ხანებში სამხრეთ საქართველოს კარზე მომდგარია მრისხანე დამპყრობელი, რის გამო „ქართული ქრისტიანობისა“ და აგრესორის მაჰმადიანობის მკვეთრი დაპირისპირება ბუნებრივად უნდა ჩაითვალოს.

⁶⁹ ანნა რომ თავის მეუღლესთან, ნავ-ყვარყვარესთან, ერთად მართლაც იყო ხატთა და ჯუართა მამკობელი, ამას სადგურ-ჩხარის ჯვრის წარწერად მოწმობს. იხ. ე. თაყაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 167.

XV—XVI სს. საათბაგოს ადამიანების რელიგიური განწყობილება მკლავნდება, სხვათა შორის, ერთ მეტად გავრცელებულ მოვლენაში—ამ პერიოდის ხელნაწერთა მინაწერებში გვაოცებს შემონაზვნებულთა სახელების სიმრავლე. იშვიათია ისეთი მოსახსენებელი, სადაც ცოცხალი თუ გარდაცვლილი პიროვნება მხოლოდ ერთი სახელით იყოს ნახსენები:

თამარ-ყოფილი სალომე, ქეთონ-ყოფილი ქრისტინე, ვახტანგ-ყოფილი ვარსიმე, ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსი, მამქან-ყოფილი მარინე, ქოიარ-ყოფილი ქერობინ, ნოშრევან-ყოფილი ნეოფიტე და სხვა მრავალი. აი, ის წყვილ-წყვილი სახელები, რომლებიც მხოლოდ ერთ ძეგლში (XV—XVI ს.) გვხვდება (A : 1085).

ასეთსავე მოვლენას ვხედავთ კოპასძეთა მოსახსენებლებში (მზექაბუჯ-ყოფილი იაკობ, რუამ-ყოფილი რაშთაელ, რაინდო-ყოფილი ეკატერინე, მანგუშარ-ყოფილი მართა).

განათლებულობა-განსწავლულობა

მეორე, რითაც ყურადღებას იპყრობს Q : 969 ხელნაწერის მოსახსენებელთა ნუსხის „დახასიათებანი“, არის მოხსენებულ პიროვნებათა განათლებულობის, განსწავლულობის აღნიშვნა: სიბრძნის გამომეძიებლობა, განბრძნობილობა, საღვთოდ-სამწედროდ აღზრდილობა—ახასიათებს ათაბაგთა სახლის წევრებს.

განსაკუთრებით და გამორჩევით აღნიშნულია „ტავოს ამილახორის“ სოილ კოპასძას ხელოვანობა და მეცნიერობა: სოილი „მხატვრობით კეთილად ჯელოვანი, სიბრძნის მეტყუჷლი, საღმრთოთა წერილთა მართლიად აღმასრულებელი და თარგმანთა განმმარტებელი“.

შესხმითი სტილით დაწერილ მოსახსენებლებზე დამყარებით XVI ს. 30-იანი წლების სამცხის მოწინავე საზოგადოების განათლებულებაზე მსჯელობა უცნაური იქნებოდა. საქირაა ჩვენამდე ფრაგმენტების სახით მოღწეული სამხრეთ საქართველოს მატერიალური კულტურის ნაშთების თავის მოყრა და შესწავლა. მხოლოდ ასეთი შესწავლის საფუძველზე შეიძლება გარკვეული შეფასება მოეძებნოს XVI ს. I ნახევრის სამცხის კულტურულ ვითარებას. მაგრამ ის ძეგლებიც, რომლებიც სახელდახელოდ შეგვიძლია აქ დავასახელოთ, საკმარისად მრავალმეტყველი არიან: სფირიდონ ბენაშვილის ბრძანებით 1514 წ. გადაწერილ-მოხატული ხელნაწერი A : 401; თეთროსანის დავითნი H : 75; მერაბ კალმახე-

ლის ბრძანებით 1520 წ. გადაწერილი მოხატული ოთხთავე H:1721; XV საუკუნის მიწურულში შედგენილი ზაზა ფანასკერტელის უზარმაზარი სამკურნალო კრებული Q:877; იოაკიმე მაწყვერელის ბრძანებით საფარას 1541 წელს სვიმონ კარგარეთელის ხელით გადაწერილი „საფილოსოფოსო წიგნი“ S:312 და სხვ.

ამათში განსაკუთრებით საგულისხმეოა S:312 კრებული, რომელშიაც შეტანილია ქართველი მეცნიერის აბუსერიძე-ტბელის (1233 წ.) კალენდარული ტრაქტატი (92r—101v) და ენათმეცნიერული გამოკვლევა „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ (106r—108v). ყველაფერი ეს და მრავალი სხვა საყურადღებო ძეგლი შესწავლას მოითხოვს.

XVI ს. შუა წლების სამცხის უმაღლეს წრეებში სწავლალზრდის მდგომარეობის გასათვალისწინებლად მნიშვნელოვანია აგრეთვე „მესხურ მატინანეში“ შეტანილი ქაიხოსროს ძის მზექაბუჯის (1549—1573) ნეკროლოგი. მატინანის ცნობით 22 წლის მზექაბუჯი ყოფილა:

„საღრთოთ-საკაცობომდი ყოვლად სრული და ზნეუკლები, ღთის მოყუარე და ქრისტეს სარწმუნოებაზედა აღზრდილი“.

მზექაბუჯის აღზრდა-განათლების ზოგადი რელიგიური (ქრისტიანული) საფუძვლის აღნიშვნის შემდეგ, ზემატიანე ჩამოთვლის რა ცოდნის პატრონი იყო „სრული და ზნეუკლები“ მზექაბუჯი:

„სრული მწიგნობარ-მგალობელი და რიტორი, ჳმაჲ-შუშნიერი, ენა-ტყბილ... ხოლო იცოდა სპარსული წიგნი და წერა და ენა თათრული, სპარსული და არაბული“.

მზექაბუჯის გონებრივი ავლადიდების აღნიშვნის შემდეგ ზემატიანე მისი ფაზიკური განვითარების შესახებაც გვაწვდის ცნობას. იგი აღნიშნავს, რომ მზექაბუჯი იყო შესანიშნავი „მოზურთალ-მოასპარეზე ქუწყანასა ზედაჲმისებრი არ გამოჩენილა“-ო, ამბობს იგი.

უქველია, ამ დახასიათებაში ბევრი რამ გაზვიადებულად უნდა ვიგულისხმოთ. მაგრამ, რაც უნდა იდეალიზირებულად ჩავთვალოთ მზექაბუჯის განსწავლულობის აქ მოცემული სურათი, ჩვენ მაინც გვრჩება წარმოდგენა — როგორი უნდა ყოფილიყო XVI ს. 60—70 წწ. „საღმრთო-საკაცობომდი ყოვლად სრული და ზნეუკლები“ ადამიანი; რა ცოდნისა და განვითარების პატრონი უნდა ყოფილიყო ის.

ახალი ცნობები უვარყვარე დიდის (1416—1498) შესახებ

აკად. ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ IV წიგნის მიხედვით უვარყვარე ჯერ კიდევ ბურჯენდიის მთავრობის დროს 1459 წ. მიწერილ ბარათში აღნიშნავდა თაგის წარმატებულ ბრძოლებს „ურჯულოებთან“—ე. ი. შაჰნადიან მფლობელებთან⁴⁰.

ვინ იყვნენ ეს მფლობელები ან სახელდობრ როგორ წელს უწარმოებია უვარყვარეს ომი—არ ვიცით. ცხადია მხოლოდ, რომ ეს ბრძოლები სამცხის მფლობელს 1459 წელზე ადრე გადაუხდია.

საბჭოთა სომხეთის სახელმწიფო მატენადარანთან კავშირის წყალობით, უვარყვარეს საგარეო ომების შესახებ დღეს რამდენიმე ახალი ცნობა მოგვეპოვება. ამათგან პირველი ცნობა დაკუთვნილია მატენადარანის ქართული ხელნაწერი „ჯანის“ კინკლოსის კიდებზე. აქ ვკითხულობთ:

„ესე (!) ქრონიკონსა ას სამოცდა შვიდსა გაუმარჯულა პატრონსა უვარყვარეს ელალდის ზედა. ოთხას ორმოცდაწუიდი თათარი მოკულა“⁴¹.

ხელნაწერის გადამწერი და ამ ცნობის დამწერი ჩვენთვის ნაცნობი პიროვნება—უვარყვარე დიდის მესტუმრე და ამირათამირა, ნოშრევან-ყოფილი ნეოფიტია, რომლის ხელითაც შეტანილია უვარყვარეს სახლის წევრთა მოსახსენებელი „გერგეტის სულთამატიანეში“⁴².

ას სამოცდაშვიდი ქართული ქრონიკონი 1479 წელს უდრის. უვარყვარეს ბრძოლებისა და მეზობელ სამფლობელოთა რბევისათვის სხვა ცნობებიც არსებობს.

სომხეთის სახელმწიფო მატენადარანის დირექტორის პატივეცემული ლეონ სტეფანეს ძე ხაჩიკიანის აგან მიღებულ ცნობების თანახმად, 1491 წ. გუგარქში გადაწერილი სახარების კალიგრაფი მელქისეტი აღნიშნავს:

⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1946, გვ. 52.

⁴¹ ამ ცნობის მოწოდებისთვის ვლენე მერტრეველს დიდ მადლობას ვუძღვნი.

⁴² ქრ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები XV—XVIII სს., გვ. 235, 279—280.

„ამ წელს გარდაიცვალა იაღუბ-ხანი, დანარჩენები კი მთლად გაელიტეს, მანამ არ მოისპო ბაიანდურთა გვარის (ყველა წარმომადგენელი).

და წამოვიდა პატრონი ქართველი ყვარყვარე ოცდაათათასიანი მხედრობით ქალაქ არზრუმზე და გაძარცვა ქვეყანა და ქალაქი თავის მოხარკედ აქცია.

ეს მოხდა ქართველთა მეფის კონსტანტინეს მეფობაში⁴³ და სომეხთა მეუფის—კათალიკოსის სარგისის მმართველობაში⁴⁴.

უკანასკნელ, ახალციხეში 1499 წელს შექმნილი სომხური სახარების „გამომხსნელის“, მურატის მინაწერიდან გავიგებთ:

„ყვარყვარემ დაარბია და გაძარცვა არარატის მხარე და (ეს) წმიდა სახარება მიტანილი იყო ქალაქ ახალციხეს და მე, მონამან ღვთისამან მურატ, ვიყიდე იგი ამ უღირსი (აღამიანებისაგან)“⁴⁵...

პატივცემულ ლეონ ხაჩიკიანისაგან მივიღეთ აგრეთვე ცნობა, რომ ყვარყვარე დიდის დროს სამცხის მკურნალად ყოფილა XV საუკუნის განთქმული სომეხი მოღვაწე ევაჩი.

ამ ძვირფასი ცნობების მოწოდებისათვის ბ. ლეონ ხაჩიკიანს ჟღერმეს მადლობას მოვახსენებთ.

რომელი ევარყვარეს ცოლია ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო

საქართველოს ისტორიის მასალებში იხსენიება „დიდის ამირსპასალარის კურთხეულის ათაბაგის ყურყუარეს“ მეუღლე ნესტანდარეჯან (მეორე საბუთით—ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო).

ამ პიროვნებისა და მისი ოთხი შვილის შესახებ ცნობებს ორ სხვადასხვა საბუთში ვპოულობთ; ამათგან პირველი, უფრო ადრინდელი, გამოქვეყნებულია ე. თაყაიშვილის მიერ „საქართველოს სიძველეთა“ II ტომში (თბ., 1909).

ეს არის ათაბაგის მეუღლის ნესტანდარეჯანის ნასყიდობის წიგნი, დაწერილი 1508 წლის მაისის 1-ს. საბუთი იხსენიებს „პატრონთა: მ[ეფისა] ბატონისა დავითისა სიდედრსა და პატრონისა ა[მისპასალარისა] პატრონისა ყუარყუარესა ცოლ[ყოფილ]სა

⁴³ კონსტანტინე II, დემეტრეს ძე, ქართლის მეფე 1479—1505.

⁴⁴ სახარების გადამწერის ანდერძის ეს ნაწილი გამოცემული ყოფილა გ. სრუანდტიანის ნაშრომში: „ტოროს ახბარ“, ტ. I, გვ. 119—121.

⁴⁵ მინაწერის ეს ტექსტი გ. პირგალემიანს შეუტანია მის მიერ XIX ს. შედგენილ მინაწერთა ხელნაწერ კრებულში, რომელიც ამჟამად დაცულია მატენდარანში, № 6273—თ (გვ. 376).

ნესტარჯანს“ და „ძესა მისსა ათაბაგსა...ა და მისთა ძმათა—სა-
ზუერელსა და სალუყაზან[ს]“, რომელთათვისაც ვინმე შალვა და
ივანე ქავთარაშვილთ ვენახი მიუყიდნიათ.

ნასყიდობის აქტი „მეფეთმეფის დავითის“ „კითხვითა და
ნებადართვით“ არის შედგენილი.

საბუთში ყვარყვარეს ცოლყოფილი ნესტანდარეჯან მეორე-
ჯერაც იხსენიება: „აწ გქონდეს და გიბუ[დნიერო]ს ღმერთმან
თქუნ, პატრონისა ათაბაგ ამისპასა[ლარისა ყუარყუა]რეს თანა-
მეცხედრე ყოფილსა პატრონ[სა ნესტარჯანს] და ძეთა თქუ-
ენთა...“⁴⁶.

ტექსტიდან ცხადია, რომ 1508 წელს, როცა საბუთი იწე-
რება, ნესტანდარეჯანი დაქვრივებულია („თანამეც-
ხედრე ყოფილსა“); იგი ქართლის მეფის დავითის (1505—1525)
სიდედრად იხსენიება. იგულისხმება, რომ ნესტანდარეჯანი და
მისი ვაჟები ქართლში იმყოფებიან, საფიქრებელია, მათი სიძის,
დავით მეფის კარზე (დავით მეფის „ბრძანებით“ იწერება საბუთი⁴⁷).

ნესტანდარეჯანი საბუთში ყვარყვარეს ცოლყოფილად იხსე-
ნიება („პატრონისა ათაბაგ ამისპასა[ლარისა] ყურყუარეს თანა-
მეცხედრე ყოფილსა“ და სხვ.)⁴⁸.

ამავე ნესტანდარეჯანისა და მისი ვაჟის სახელები ფიქსი-
რებულია აგრეთვე 1520 წელს დაწერილ საბუთშიაც, რომელიც
შემოკლებით გამოქვეყნებული აქვს თ. ჟორდანიას „ქრონიკების“
II ტომში. აქ, სხვათა შორის, ვკითხულობთ:

„ჩვენ, დიდისა ამირსპასალარის, კურთხეულის ყუარყუ-
არეს მეცხედრემან, ნესტანდარეჯან-ყოფილმან ნინო და
ძეთა ჩუნთა—პატრონმან თამთან, საზუერელმან და სა-
ლუყაზან—შემოგწირეთ მცირე ეს შესაწირავე (ვლაჭერნის)
ღვთისმშობელსა დიდსა (ქვათაჯევს)... (ჩვენის) სიძის, ნე-
ფეთ-ნეფის დავითის ნებადართულობითა“.

...დაიწერა... (ბრძანებითა) ნეფეთ-ნეფისა დავითისითა,
ქკსა 66⁴⁹.

ქვათახევის მონასტრის № 50 სიგლიდან ამოკრეფილ ამ ნა-
წყვეტებს თ. ჟორდანიას თაჟის განმარტებას ურთავს: სიგელში

⁴⁶ ე. თაყაიშვილი, „საქართველოს სიძველენი“, ტფილისი, 1909, გვ.
399—401, § 359.

⁴⁷ იქვე.

⁴⁸ იქვე.

⁴⁹ თ. ჟორდანიას, „ქრონიკები“, II, გვ. 347.

დასახელებული ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო ისტორიკოსს მი-
აჩნია იმ ყვარყვარეს ცოლად, რომელიც ათაბაგად 1515 წელს
დაჯდა, თავისი ბიძის—მზექაბუჯის გარდაცვალების შემდეგ და
გარდაიცვალა გელათში, იმერთა მეფის ბაგრატის ტყვეობაში
1535 წ.

საყურადღებოა, რომ თ. ჟორდანიას არ რჩება შეუმჩნეველი
ერთი დეტალი: ქვათახევის 1520 წელს დაწერილი საბუთი ნესტან-
დარეჯანის ქმარს—ყვარყვარე ათაბაგს კურთხეულად, ე. ი. მიცვა-
ლებულად იხსენიებს, ის ყვარყვარე კი, რომლის ცოლადაც თ. ჟორ-
დანიას ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო მიაჩნია, 1520 წელს ცოც-
ხალი იყო. ამ წინააღმდეგობას თ. ჟორდანიას ახსნას ვერ უძებნის.

როგორც დავინახეთ, არსებობს 12 წლით ადრე, 1508 წელს
დაწერილი საბუთიც, სადაც იგივე ნესტანდარეჯან ყვარყვარეს
„თანამეცხედრეყოფილად“ იხსენიება. მაშასადამე, ნესტანდარე-
ჯანის ქმარი ყვარყვარე ჯერ კიდევ 1508 წელს ცოცხალი აღარ
ყოფილა.

ამის მიხედვით, ცხადია, რომ ნესტანდარეჯანის ქმარი არ
შეიძლება ყოფილიყო 1535 წელს ტყვეობაში გარდაცვლილი ყვარ-
ყვარე, დიდი ყვარყვარეს (1416—1498) პირმშო ძის, ქაიხოსრო
ათაბაგის (1447—1500) შვილი.

ამიტომ თ. ჟორდანიას ვარაუდი უარყოფილი უნდა იქნეს
და ორი უტყუარი ისტორიული საბუთის მონაცემების საფუძველზე
სხვა აზრს უნდა დავადგეთ.

ჩვენთვის საყურადღებო ორივე საბუთი ყვარყვარეს ათაბა-
გობის სრული ტიტულატურით იხსენიებს:

„პატრონისა ათაბაგ-ამირსპასალარისა ყუარყუარეს თანა-
მეცხედრე-ყოფილი...“ ვკითხულობთ 1508 წლის ნასყიდობის წიგნში
(იხ. ზემოთ).

„დიდისა ამირსპასალარის კურთხეულის ათაბაგის ყუარყუ-
არეს“ ცოლად იხსენიებს ნესტანდარეჯან-ყოფილ ნინოს 1520
წლის საბუთი (იხ. ზემოთ).

ეჭვს გარეშეა, ნესტანდარეჯან-ნინოს მიცვალებული მეუღლე
სამცხის ათაბაგობის სრული ხელისუფლებით მოსილი უნდა ყო-
ფილიყო და არა ყვარყვარეს სახელის მატარებელი რომელიმე
სხვა „პატრონი“.

1508 წელს ეს ყვარყვარე ცოცხალი აღარ არის.

ყოველივე ამის მიხედვით ნესტანდარეჯან-ნინოს ქმრად მხო-
ლოდ 1498 წელს გარდაცვლილი ყვარყვარე დიდი (1416—1498)
შეგვიძლია ჩავთვალოთ.

ჩვენ ვიცით, რომ ამ ყვარყვარეს მეუღლე დედისიმედი 1489 წელს გარდაიცვალა. ამის შემდეგ ყვარყვარემ თითქმის მთელ ათეულ წელს იცოცხლა (1489-1498); ცხადია, 73 წლის ათაბაგს სხვა ცოლი შეურთავს (ნესტანდარეჯან) და ან ცოლისგან მის მრავალრიცხოვან მოდგმას ოთხი შვილი შემატებია; ამათგან ერთი ქალი (შისი სახელი ჯერჯერობით უცნობია) საბუთების მიხედვით დავით ქართლის მეფეზე (1505—1525) ყოფილა გათხოვილი; საბუთებიდან ცნობილი ხდება ყვარყვარე-ნესტანდარეჯანის სამი ვაჟის სახელები—თამაზ, საზუერელი და სალუყაზან⁵⁰.

დიდი ყვარყვარეს შვილების ეს ახალი წყება მამის სიკვდილის შემდეგ საათაბაგოში ველარ გაჩერებულა და თავის სიძეს, ქართლის მეფეს დავითს შეჰკედლებია.

სამხრეთ საქართველოს ეკლესიის გამოყოფისათვის ბრძოლა XV—XVI სს.

ცნობილია, რომ სამხრეთი საქართველო ჯერ კიდევ VIII—IX სს. დაიფარა შესანიშნავი ეკლესია-მონასტრების ქსელით. მძლავრი სამონასტრო მეურნეობის აღორძინებასთან ერთად სწორედ ამ კუთხეში მოიმაგრა ფეხი სრულიად საქართველოს მეფის ხელისუფლებამ. უხვი შეწირულების წყალობით, რომელსაც მეფეები და ქართლის კათალიკოსები მესხეთ-ჯავახეთის მონასტრებისათვის არ იშურებდნენ, სამხრეთ საქართველოს სამონასტრო მამულები და ამ მამულებთან დაკავშირებული ადამიანები ფეოდალური წესების ძალით საუკუნეების მანძილზე საკმარისად მკვიდრად იყვნენ გადაჯაჭვულნი როგორც საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებასთან, ისე მცხეთის საკათალიკოსოსთან.

ამ მკვიდრო კავშირის ხანგრძლივი ტრადიციის ამსახველია, სხვათა შორის, ის განსაკუთრებული პატივი, რომელიც მინიჭებული ჰქონდათ მეფის კარზე და მცხეთის კათალიკოსის საგამგეოში სამხრეთ საქართველოს ეკლესიის საკვთმპყრობლებს: იშხნელ, ანჩელ, მტბევარ და სხვა მთავარეპისკოპოსებს—მეფის კურთხევისა და დარბაზობის წესების მიხედვით.

⁵⁰ თამთანის სახელი 1508 წლის საბუთში ორჯან ამოშლილი ყოფილა (ე. თაყაიშვილი, „საქართველოს სიძველენი“, ტ. II, 1909, გვ. 400—401).

იშხნელი ეპისკოპოსის პატივი თავის ღრობე იმდენად დიდი იყო, რომ იგი, კათალიკოსის არ ყოფნის დროს, კათალიკოსის მოვალეობასაც კი ასრულებდა. იშხნელის პატივს უახლოვდებოდა მაწყვერელის, ანჩელის, მტბევიარის პატივი¹.

აღმოსავლეთ საქართველოს საკათალიკოსოს ტრადიციული წესით არა თუ ეპისკოპოსებს, კათალიკოსებსაც კი „კურთხევის წინ ჯერ სვეტიცხოველში უნდა აღთქმა და ფიცი მიეღოთ და მხოლოდ ამის შემდგომ შეიძლებოდა არჩეული პირის მღვდელმთავრად კურთხევა“².

მონღოლთა მფლობელობის პირობებში და ქართული ფეოდალური ინსტიტუტის შიგნით მომხდარი ცვლილებების შედეგად შესუსტდა საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება, დაქვეითდა ეკლესია-მონასტრების მეურნეობის კულტურის დონე, გაძლიერდა მცხეთის საკათალიკოსოს სამონასტრო ნაშულების დატაცების ტენდენცია.

ერთობლივი ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფოს ქმნადობის პერიოდში ჩამოყალიბებული წესები, მათ შორის მცხეთის საკათალიკოსოსთან დამოკიდებულებაც, XIV—XV სს-ში მოშლისა და ცვალებადობის მდგომარეობაში იმყოფებოდა.

ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივია, სეპარაციის გზაზე დამდგარი ჯაყელ-ციხისჯვარელნი ვერ შემოიფარგლებოდნენ მხოლოდ პოლიტიკური დამოუკიდებლობის ძიებით. ის გარემოება, რომ საათაბაგოს მდიდარი მონასტრების შატრონი იყო არა ათაბაგი, არამედ საქართველოს მეფე და ქართლის კათალიკოს-პატრიარქი, მიუღებელი უნდა ყოფილიყო სრული ხელმწიფების მოტრფიალე ათაბაგებისათვის.

ჯაყელ-ციხისჯვარელნი პოლიტიკური დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პარალელურად იბრძოდნენ სამხრეთ საქართველოს ეკლესიის მცხეთის საპატრიარქოსაგან ჩამოშორებისათვის. კანონიადაგზე აღმოცენებულმა უთანხმოებამ, როგორც ეს აკად. ივ. ჯავახიშვილს აქვს აღნიშნული, განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი მიიღო XV ს., ივანე ათაბაგის (1391—1444) დროს³.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვეთი II, ტფ., 1929, გვ. 8—9.

² იქვე, გვ. 13.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. IV, გვ. 31—32.

აღის მონასტრის „სვინაქსრის“ (S:1245) შინაწერებში, ამ ხელნაწერის პირველი გვერდების ნაპირებზე, მოთავსებულია ოთხი დღემდის უცნობი საბუთი. ოთხივე იხსენიებს პატრონს ივანეს:

„ვინც პატრონსა ივანეს შენდობა დააკლოს, ჩვენსა კანონსა შინამცა არს“. ვკითხულობთ ამ საბუთებში.

სამწუხაროდ, მხოლოდ ორ საბუთს შემოუნახავს მათი გამცემის ვინაობის აღნიშვნა; ესენი არიან იშხნელი მთავარეპისკოპოსი (სახელი აღნიშნული არ არის) და ანჩელი მთავარეპისკოპოსი იოსებ⁴.

ამგვარად, სამხრეთ საქართველოს ორი უმნიშვნელოვანესი-განი სამწყსოს საკეთმპყრობელი პატრონის ივანეს მხარის დამკერნი ჩანან და საეკლესიო კანონით ემუქრებიან იმათ, „ვინც პატრონსა ივანეს შენდობას დააკლებს“.

შენდობის დაკლება თუ მინიჭება მხოლოდ სასულიერო პირს (კათალიკოსს, ეპისკოპოსს, მოძღვარს) შეეძლო; აქედან ცხადია, რომ ივანე ათაბაგისადმი განწყობილებაში ამ დროს სამცხის საეპისკოპოსოების მეთაურთა შორის თანხმობა არ ყოფილა. უფლება გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ სამცხის სამღვდელოების ნაწილი ოპოზიციაში უდგა ათაბაგს და შენდობას აკლებდა მას. თუმცა ისიც ცხადია, რომ ათაბაგს, ნებით თუ უნებლიეთ, მხარს უჭერდა ზოგიერთი (უმნიშვნელოვანესი) საეპისკოპოსო კათედრის მეთაური: იშხნელი, ანჩელი.

როგორც ვიცით, ივანე ათაბაგის სეპარაციულ მისწრაფებებს აღექსანდრე დიდის (1412—1443) მტკიცე პოლიტიკამ მოუღო ბოლო. 1414 წელს კობტას თავზე მომხდარ ბრძოლაში ივანე ათაბაგი დამარცხდა, მეფემ შეიპყრო ურჩი ათაბაგი და „შეწყალებული“ გაუშვა⁵. ამის შემდგომ, ვიდრე ყვარყვარე დიდის გაათაბაგებამდის (1451 წ.), ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ათაბაგს შორის შედარებით მშვიდობიანი ურთიერთობა დამყარდა.

უთანხმოებამ კვლავ მძაფრი ბრძოლის ხასიათი მიიღო ყვარყვარე დიდის ნახევარსაუკუნოვანი ათაბაგობისა (1451—1498) და გიორგი VIII მეფობის (1446—1466) პერიოდში.

სამცხის პოლიტიკური მდგომარეობა ყვარყვარე დიდის დროს

როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, ჯერ კიდევ 1459 წ. „ქართველთა ათაბაგს ყვარყვარეს თავისი თავი იმდენად დამოუკი-

⁴ აღის მონასტრის საბუთები და ალაპები, გვ. 9.

⁵ თ. ქორდანია, ქრონიკები, II, ტფ., 1897, გვ. 221.

დებლად შიამნდა, რომ ევროპაში თავის საკუთარ დესპანს გზავნი-
და და უცხოეთთან გიორგი მეფისაგან დამოუკიდებელი დიპლო-
მატიური ურთიერთობა... ჰქონდა... მას ჯარიც საკუთარი ჰყავ-
და. ის ცნობილი იყო უცხოეთში და ძლიერი მთავრის სახელი
ჰქონდა მოპოვებული. გიორგი მეფე მას მოკავშირედ იხსენიებს⁶.

ამას უნდა დავუმატოთ ცნობილი ფაქტი, რომ ჯაყელ-ციხის-
ჯვარელებმა თავიანთი სამფლობელოსათვის ჯერ კიდევ XIV ს.
ჩამოაყალიბეს საკუთარი სამართალი. ცხადია, მათ დამოკიდებუ-
ლებას საქართველოს ძალზე შესუსტებულ ცენტრალურ ხელი-
სუფლებასთან რეალური საფუძველი შერყეული ჰქონდა; იგი (და-
მოკიდებულება) ფიქტობად უნდა ყოფილიყო ქცეული.

მაგრამ ჩვენ ვხედავთ, რომ იმ დროს, როცა ყვარყვარე
დიდმა პოლიტიკურ სარბიელზე ბრწყინვალე გამარჯვებას მიაღწია
და სრულიად დამოუკიდებლად მოქმედობდა, საეკლესიო საქმეებში
დამოუკიდებლობის მოპოვების ცდები მას გაურთულდა. აქ ძლი-
ერი ათაბაგი იძულებული გახდა უკან დაეხია და დროებით
შერიგებოდა მცხეთის საკათალიკოსო საყდრის ავტორიტეტის
ცნობას.

მცხეთის საბუთებში დაცულია არა ერთი აქტი, რომელიც
საშუალებას გვაძლევს სრული სიცხადით გავარკვიოთ ხსენებული
ბრძოლის საგანი და ჯაყელ-ციხისჯვარელთა ამ ბრძოლაში და-
მარცხების მიზეზები.

ხსენებული საბუთების დიდი ნაწილი „ქრონიკების“ II წიგნში
გამოაქვეყნა თ. ეორდანიამ, სამწუხაროდ უმეტეს ნაწილად შე-
შოკლებული სახით. ივ. ჯავახიშვილს „ქართველი ერის ის-
ტორიის“ IV წ. შედგენისას ხელთ ჰქონდა ეს გამოცემული სა-
ბუთები⁷.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის სეიფებში დაცულია მცხეთის აქ-
ტების დიდი კოლექცია; მათ შორის, „ქრონიკების“ II წიგნში
გამოქვეყნებული საბუთების დედნებიც. ამ დოკუმენტების დიდი
ზნიშვნელობის გამო საჭიროდ დავინახეთ ზოგიერთი მათგანის
ხელახლა სრული სახით გამოქვეყნება⁸.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1948, გვ.
61-62.

⁷ იქვე, გვ. 54-60, შენიშვნები.

⁸ ამ დედნების მოძებნაში ენერგიული დახმარება გაგვიწია დარეჯან მეგრე-
ლადემ, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

საბუთების მიხედვით ძირითად სადავო საგანს წარმოადგენს:

1. სამცხის ეპისკოპოსთა მცხეთის კათალიკოსისაგან კურთხევა.

2. სამხრეთ საქართველოს ეკლესია-მონასტრებში სამღვდელთ-მსახურო პრაქტიკაში საქართველოს „მეფეთათვის მლოცველობა“.

3. ქართლის კათალიკოსის მოხსენიება და მის მიმართ ერთ-გულება.

4. ანტიოქიის პატრიარქის მოუხსენებლობა და მისგან გამოგზავნილი კაცის შეუწყაარებლობა.

აქ აღნუსხულ სადავო საკითხებს ამომწურავად ეხება აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი⁹. ჩვენ ამაზე აღარ შევჩერდებით. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ აქტებში მკვეთრადაა ასახული ბრძოლის მთავარი საგანი—სამცხის საეპისკოპოსოების მხრით მცხეთის საკათალიკოსო საყდრისადმი მორჩილების, ერთგულების, დაქვემდებარების ცნობა, რაც, სხვათა შორის, „საფერხებელი“ გაღებაში, წლითი წლად მეძღვნეობასა და სამსახურშიაც უნდა გამოხატულიყო.

ჩამოთვლილ მუხლებთან ერთად საბუთების დედნებში ბევრგან ჩანს სამცხის ეპისკოპოსების ქართლის კათალიკოსისთვის „სამსახურისა“ და სხვა ძველთაგან დაწესებული ვალდებულების შესრულების აღთქმა, რაც აქამდის აღნიშნული არ ყოფილა.

გერასიმე მაწყვერელის მიქელ კათალიკოსისადმი (მიქელ VI—1411—1425) „ერთგულების წიგნი“ ამ საგანზე ვკითხულობთ:

„არცა ოდეს საფერხებელი დაგაკლო“¹⁰ (საბუთი № 1 დაწერილია ივანეს ათაბაგობაში).

ლასურიძე-კუმურდოელის კათალიკოსის მიმართ პირობის წიგნი სხვა პირობასთან ერთად აღნიშნულია:

„ვიყუნეთ, ვითა წესად ძეს, მეძღუნენი და მოსამსახურენი“¹¹ (საბუთი № 3, დაწერილი ყვარყვარე დიდის ათაბაგობის პირველ წლებში).

გერასიმე კუმურდოელის პირობის წიგნი (№ 4) ვკითხულობთ:

⁹ ქართვ. ერის ისტორია, IV, გვ. 57—61, 166—172, 176—178.

¹⁰ გერასიმე მაწყვერელის „საერთგულთა წიგნი“, № 1.

¹¹ ლასურიძე-კუმურდოელის პირობის წიგნი, № 3.

„თქუენისა საყდრისა მტერისა მტერი ვიყუნეთ და მოყურისა მოყუარენი და მლოცველნი და, ვითა წესად ძეს, წლითიწლად მეძღუნენი და მოსამსახურენი“ (საბუთი დაწერილია 1500—1503 წ.—მზეკაბუკის გამგეობის პირველ წლებში).

ზოსიმე კუმურდოელის საბუთში სრული გარკვეულობითაა ნათქვამი:

„რაცა მცხეთისა საყდრისა წლითიწლად სამსახური გუმართებს, როგორცა სხუათა სამცხისა ეპისკოპოზთა, რაც ოდენ ძაღუედვას, არც ჩუენ დაგაკლოთ“¹² (საბუთი № 7 დაწერილია 1519—1529 წწ.).

ამგვარად, საბუთების ჩვენება ნათელყოფს, რომ ქართლის კათალიკოსი არ კმაყოფილდება მეფეთათვის ლოცვას, კათალიკოსის მოხსენიებას, ანტიოქიის პატრიარქის მოუხსენებლობას. სამცხის ეპისკოპოსთაგან იგი მოითხოვს „საფერჯებელს“, ძღვენს, სამსახურს. კათალიკოსი, როგორც სამცხის ეკლესია-მონასტრების (საეპისკოპოსოების) მამულების პატრონი, მოითხოვს „წლითიწლად სამსახურის“ აღსრულებას, „ვითა წესად ძეს“.

ამხანად ვერ გამოვუდგებით გარკვევას—რა წლითიწლადი სამსახური მართებდა სამხრეთ საქართველოს საეპისკოპოსოებს. ეს უნდა ყოფილიყო ბელშესახები, ნიგაიერი სახის ძღვენი, რომლის რაოდენობა საბუთის მიმღებისა და გამცემისათვისაც იმ დროს იმდენად გარკვეული ჩანს, რომ იგი არც კი აღინიშნება. ნაკლებად გასაგებია გერასიმე მაწყვერელის საბუთში (Ad: 522) მოხსენებული ტერმინი საფერჯებელი („არცა ოდეს საფერჯებელი დაგაკლო“). სახელდახელო ძიების შედეგად ვფიქრობთ, რომ საფერჯებელი ფერჯვახთან დაკავშირებული ძღვენი უნდა იყოს. ხოლო ფერჯვა, „ქათმის ფერჯვა“, გურიის ეთნოგრაფიულ ყოფაში ჩარჩენილი ახალი წლის ანუ კალანდის დღესასწაულის მიხედვით¹³, სახალწლო ძღვენს უნდა გულისხმობდეს.

ამას გვაფიქრებინებს ვახუშტის „საქართველოს აღწერის“ ერთი ადგილი: „ახალწელს, ერთს იანვარს, უწინარეს ცისკრის ლოცვისა, უკუღევდა მეფეს ქყონდიდელი ჯვარსა და ხატსა და სამკაულსა... და სანუქარსა შაქარსა...“¹⁴

¹² ზოსიმე კუმურდოელის საბუთი № 7.

¹³ „ქართველურ ენათა ლექსიკა“, გ. შარაშიძე, გურული ლექსიკონი, თბ., 1938, გვ. 68—69.

¹⁴ ვახუშტი, „აღწერა“, თბ., 1941, გვ. 21.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მსგავსი „კვლევა“ ან „ფერკვა“ და მასთან დაკავშირებული „საფერკებელი“ კათალიკოსის საყდარ-ზედაც იყო დაწესებული.

ყოველივე ამის მიხედვით საქართველოს კათალიკოსი საუკუნეებით არსებული, ხოლო XV ს. შეღახული ფეოდალური უფლებების აღდგენას მოითხოვდა.

ბრძოლის გართულებას იწვევდა საათაბაგოს შიგნით არსებულ წინააღმდეგობათა მთელი კვანძი. როგორც ზემოთაც აღნიშნულია, მესხეთის ეკლესია-მონასტრების მიწა-წყალზე, რომლებიც ოდით-გან შეფისა და საქართველოს კათალიკოსის „საქონებელი“ ყოფილან, დამკვიდრებული იყვნენ დიდი ფეოდალები, თავიანთი აზნაური-შვილებითა და გლეხებით: კავკასიელები, ფანასკერტელები, შალიკაშვილები, ბენაშვილები და სხვ.¹⁵ ეს მძლავრი ფეოდალები, უუკველია, თავს ათაბაგების ყმებად არ გრძნობდნენ, ეწინააღმდეგებოდნენ მათ, რის გამო სამცხის ხელისუფალთა მისწრაფებას ათაბაგთა სამფლობელოს შიგნითაც, ფეოდალთა მხრივაც, მძლავრი ოპოზიციური განწყობილება უნდა დახვედროდა.

როგორც ივ. ჯაფახიშვილი აღნიშნავს, ჯერ კიდევ XV ს. 50—60 წლებში, ყვარყვარე დიდის დროს, აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსს ათაბაგის თვითნებობის ასალაგმავად გადამწყვეტი ზომები მიუღია: „დამნაშავე სამღვდელო პირნი „უჯუარობითა“ და „შეუნდობლობით“ დაუსჯია და შეუჩვენებია“¹⁶. საბუთების მოწმობით, შეჩვენება, ეკლესიიდან განყენება ვრცელდებოდა არა მარტო ეპისკოპოსებსა და სხვა სამღვდელო პირებზე, არამედ „შეჩვენებული“ სამღვდელოების მთელ სამწყსოზე, რადგან საქართველოს კათალიკოსისაგან „აჯსნილობისა და შენდობის“ მიცემის გარეშე სამცხის სამღვდელო პირებს წირვა-ლოცვის წესის შესრულება ეკრძალებოდათ.

აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსის სამცხეში,
„საფარის თავზედა“ (XV ს. 50—60-იან წლებში)

ათაბაგების საუკუნოებრივი ბრძოლა მესხეთის ეკლესიის გამოყოფისათვის მცხეთის საბუთებში ასახულია მოპირდაპირეთა ორი მკვეთრი შეტაკების მომენტი. ამათგან, პირველი ყვარყვარე

¹⁵ დაწვრილებით ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

¹⁶ ივ. ჯაფახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1948, გვ. 57—58.

დიდის ათაბაგობის (1451—1498) პირველ წლებს (1453—1459) ემთხვევა. - ქერობინ ანჩელისა და ივანე ლასურიძე-კუმურდოელის „წიგნი და პირი“, ნიციუმული ქართლის კათალიკოს დავითისათვის, თითქმის სიტყვა-სიტყვით მისდევს ერთმანეთს¹⁷. ერთგულობის, მეფეთა მლოცველობისა და ყოველ წირვა-ლოცვაში ქართლის კათალიკოსის მოხსენების აღთქმის გარდა აქაც ჩართულია:

„ვიყუნეთ, ვითა წესად ძეს, მეძღუნენი და მოსამსახურენი“-ო. მაგრამ ეს ორი საბუთი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მით, რომ ასახავს ყვარყვარე დიდისა და ქართლის კათალიკოსის ბრძოლის გარკვეულ მომენტს, როდესაც ძლიერი ათაბაგი იმდენად დამარცხებულა, რომ ანჩელი და კუმურდოელი ეპისკოპოსები ფიცს სდებენ: სანამ ყვარყვარე მცხეთის საყდარსა არ დაემორჩილება და კათალიკოსისაგან შენდობას არ მიიღებს, არც ჩვენ დავემორჩილებით მასო.“

ეპისკოპოსების ასეთი მემბოხური განწყობილება გამოწვეულია მით, რომ ყვარყვარე უხეშად ჩარეულა სამცხის ეკლესიის საქმეებში და უმცხეთოდ განუზრახავს ეპისკოპოსების წარდგენა საკურთხეველად (იხ. საბუთი № 4).“

მეტად საყურადღებოა ქართლის კათალიკოსის მოქმედება ყვარყვარეს ამ ნაბიჯის საპასუხოდ. ხსენებულ საბუთებში განმარტებულია, რომ ეს პირობის წიგნები დაწერილია

„მის ეამისა შედეგად, ოდეს მაწყურელი და სამცხისა ეპისკოპოზნი თქუენგან [დავით კათალიკოსისაგან] უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავზედაო“¹⁸.

ქართლის კათალიკოსს დავითს მკვეთრად გაულაშქრია ყვარყვარე ათაბაგის საეკლესიო პოლიტიკის წინააღმდეგ.

აქ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია თვით ხერხი, ფორმა, რომელიც მას ათაბაგთან ბრძოლაში გამოუყენებია. [დავით ქართლის კათალიკოსი, უეჭველია, შესაბამისი ცერემონიალის დაცვით, მცხეთიდან წასულა, გადაულახავს სამცხის საზღვარი და საფარის მონასტერში მისულა. აქ მას ჩაუტარებია ყვარყვარეს კანდიდატების მაწყვერელისა და სამცხის სხვა ეპისკოპოსების უჯვაროდ და შეუნდობლად გამოცხადება.

¹⁷ ქრონიკები, II, 267—268: ანჩელ არქიმანდრიტის „წიგნი და პირი“ და ივანე ლასურიძე-კუმურდოელის იმავე შინაარსის საბუთი (ჩვენს საბუთებში № 3), რომლებსაც თ. ჟორდანიას 1453—1459 წწ. ათარიღებს.

¹⁸ უჯვარობისა და შეუნდობლობის შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, 1948, გვ. 57—58.

მაგრამ ეს აქტი კათალიკოსს შეუსრულებია არა საფარის მონასტრის ტაძარში, არამედ „საფარისა თავზედა“, ე. ი. არა დახურულ შენობაში, არამედ ღია ცის ქვეშ.

ამის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ამ ცერემონიალის შესრულებისას თავმოყრილი ქართლის კათალიკოსის სამწყსოს, ე. ი. სამცხის მცხოვრებთა, დიდი სიმრავლე, რომელსაც, ალბათ, დახურული შენობა ვერ დაიტევდა.

ძნელია უფრო მეტის თქმა ამ დიდად საყურადღებო ფაქტის გამო¹⁹. მაგრამ ჩვენ ხელთ გვაქვს იმდროინდელი საბუთების უტყუარი დედნები, რომლებიც მეტყველებენ ყვარყვარე ათაბაგის დიდ მარცხსა და ქართლის კათალიკოსის სრულ გამარჯვებაზე.

უეჭველია, მცხეთის საყდართან მრავალსაუკუნოვან კავშირს XV ს. 50—60 წლებში იმდენად დიდი ავტორიტეტი ჰქონია, რომ კათალიკოსის წყევლა-კრულვას უღრმესი შეძრწუნება გამოუწვევია სამცხის მორწმუნეთა შორის და ერთი დაკვრით ჩაუშლია ყვარყვარეს გეგმები.

ბრძოლის ბედი საბოლოოდ უნდა გადაეწყვიტა არა მარტო ხსენებული ცერემონიალის მორწმუნეთათვის შემადრწუნებელ სახეს და ორივე მხრის სამღვდლო პირთა კიდილს, არამედ მთელი სამხრეთი საქართველოს სამწყსოს განწყობილებას.

ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ სამწყსოს ფართო წრეებში ათაბაგის ზომების მიმართ მოსალოდნელი იყო ოპოზიციური განწყობილება და არა უღრტვინევი მორჩილება და გულგრილობა. მხოლოდ ასეთი ახსნა შეგვიძლია მოვუძებნოთ ყვარყვარეს დიდ მარცხს ბრძოლის ამ ხაზზე XV ს. 50—60 წწ., სწორედ იმ პერიოდში, როდესაც მისი პოლიტიკური ძლიერება უმწვერვალეს წარმატებას უახლოვდებოდა.

ყვარყვარე დიდის დამარცხება მესხეთის ეკლესიების საქართველოს საპატრიარქოსაგან გამოთიშვისათვის ბრძოლაში იმდენად სერიოზული აღმოჩნდა, რომ მთელი ნახევარი საუკუნის მანძილზე მესხეთის ხელისუფალთ აზრად აღარ მოსვლიათ ამ ბრძოლის განახლება. ეს მით უფრო ნიშანდობლივია, რომ 1466 წლიდან მოყოლებული (როცა ყვარყვარე დიდმა გიორგი VIII შეიპყრო),

¹⁹ განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ჩვენ გვაქვს ორი საბუთი ზემოთხსენებით ერთნაირი შინაარსისა. საფიქრებელია, რომ მსგავსი ფიცის წიგნი სამცხის ყველა საეპისკოპოსოსაგან იქნებოდა დაწერილი.

ვიდრე 1535 წლამდის (როცა იმერეთის მეფემ ბაგრატმა ნავ-ყვარ-ყვარე დაატყვევა) საათაბაგო შეუზღუდავი პოლიტიკური დამოუკიდებლობით სარგებლობდა.

მზეჭაბუკის საეკლესიო პოლიტიკის მარცხი

მეორე მკვეთრი ბრძოლა მესხეთის ეკლესიის მცხეთის საკათალიკოსოსაგან გამოთიშვისათვის მზეჭაბუკმა გაშალა. „ქართველის ერის ისტორიის“ IV წიგნში აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილს დაწვრილებით აქვს გარკვეული სამცხის ამ მმართველის (1500—1515) პოლიტიკა, განსაკუთრებით მისი ზომები, ჩატარებული „მესხეთის ეკლესიის გამოყოფისა და აწყურის საეპისკოპოსო საყდრის განმთავრებისათვის“²⁰. ღვაწლმოსილი ისტორიკოსი იმ დროს მის ხელთ არსებული წყაროების საფუძველზე დაასკვნის:

„ამ გზით მზეჭაბუკმა მესხეთსა და დანარჩენ საქართველოს შორის ის კავშირიც გაწყვიტა, რომელიც ამ დაქსაქსულობისა და განკერძოების ჟამს ჩვენი ქვეყნის ერთობის გრძობასა და ხსოვნას არ აქრობდა“²¹. ისტორიკოსი ფიქრობდა, რომ „მზეჭაბუკის მიზანი მიღწეული იყო“²².

მაგრამ ანტიოქიის პატრიარქის თანხმობით და მისგან მავწყვერელისთვის „შეკრვისა და განჯნის“ ხელმწიფებისა და სამცხის ეპისკოპოსთა კურთხევის უფლების მინიჭებით ეს დიდი ბრძოლა არ დამთავრებულა. უკანასკნელ წლებში მოპოვებული წყარო, სოილ კოპასძის სახლში დაწერილი ათაბაგთა მოსახსენებელი მოწმობს, რომ საათაბაგოს ზვიადი მჟღობელის—მზეჭაბუკის ბედი მცხეთის საკათალიკოსო საყდართან ბრძოლის შედეგად ჯერ კიდევ მის (მზეჭაბუკის) სიცოცხლეშივე უკულმა დატრიალებულა²³.

ხსენებული ძეგლისა და სხვა მონაცემების ცნობების შუქზე მზეჭაბუკის გეგმები კატასტროფულად ჩაშლილა, რის გამო სამცხის ეს მძლავრი ხელისუფალი იძულებული გამხდარა არა თუ გასცლოდა პოლიტიკურ ასპარეზს, არამედ სამონაზვნო ჩოხანის შეეპოსა და თავი მონასტრისათვის შეეთარებია.

²⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, 1948, გვ. 164—172.

²¹ იქვე, 172.

²² იქვე, 171.

²³ მოსახსენებლები შეამჩნია და გამოაკვეყნა ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერმა თანამშრომელმა თანარ ბრეგაძემ: „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა Q ფონდისა“, ტ. II, № 969, გვ. 381—383.

აი როგორ არის მოხსენებული მზექაბუჯი კოპასძეთა ხელნაწერში:

„...ღთივ განბრძნობილისა, მკნედ მკედრ[ისა] და მრავალთა და ძლიერთა და სახელდებულთა ფალავანთა დამამკობელისა და ქედისა შემმუსრველისა, საქრისტიანოსა ზღუდისა, სრულ[ი]სა ჩოხოსნობისა და ანგელოზებრივისა სქემისა ღირსად მიმღებელისა პატრონისა ჩნისა მზექაბუჯ-ყოფილისა იაკობისი საუკუნოიძკა არს საქსენებელი და კურთხევაი მისი“.

მოსახსენებელის პირველი ნახევარი წარმოგვიდგენს მზექაბუჯს, როგორც მხნედ მხედარს, მრავალთა და ძლიერთა და სახელდებულთა ფალავანთა დამამკობელს და ქედისა შემმუსრველს. აქ წინ წამოწეულია მზექაბუჯის სამხედრო ნიჭი და ბრძოლებში ფიზიკური გაწაფულობა, რის წყალობითაც იგი გამარჯვებული გამოდიოდა მრავალ სახელგანთქმულ ფალავანთან ორთაშუა ბრძოლაში. მოსახსენებელის დამწერი ქვემოთ მზექაბუჯს „საქრისტიანოს ზღუდეს“ უწოდებს. ეს ეპითეტი მწარე ირონიად გაისმის შესხმითი სტილით დაწერილ დახასიათებაშიც კი. ჩვენ ვიცით, რომ მზექაბუჯის „საქმენი საგმირონი“ ძირს უთხრიდენ სწორედ იმას, რასაც იმ დროს საქრისტიანო ეწოდებოდა, ქართული ქრისტიანული კულტურით გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოს, რომელიც უთანასწორო ბრძოლაში უპირისპირდებოდა ე. წ. მაჰმადიან საყაროს.

მაგრამ ყველაზე მოულოდნელი მოსახსენებელში მზექაბუჯის შემონაზვნების ცნობაა. მემატთანე აქაც ცდილობს დაიცვას შესხმითი სტილი და გამეფებისა და გახელმწიფების ეინით შეპყრობილი მზექაბუჯის სამონაზვნო ჩოხნით შემოსვა დიდების მაღალ საფეხურზე ასვლად წარმოგვიდგინოს („სრული ჩოხოსნობისა და ანგელოზებრივისა სქემისა ღირსად მიმღებელისა“).

- ჩვენამდის მოღწეული აქტები, კერძოდ ანტიოქიის პატრიარქის მიმართვა მზექაბუჯისადმი, იმის უტყუარი საბუთია, რომ სამეფო პორუირზე მეოცნებე მზექაბუჯს აზრად არ მოსდიოდა თავისი ბრწყინვალე საბელის იაკობად შეცვლა²⁴.

²⁴ „მასალები“ პირველი ნაკვეთის დაწერის დროს ჩვენ არ ვიცნობდით კოპასძეთა მოსახსენებელს და ყვარყვარე დიდის ვაჟი იაკობ, მოხსენებული ქეთონ-ქრისტიანეს „სულთა მატთანეში“, ყვარყვარე—დედისიმედის უცნობ ვაჟად ჩავთვალეთ. ეს იაკობი იგივე მზექაბუჯია. „მასალები“, 210—211.

ანტიოქიის პატრიარქის ხსენებული არაბულად დაწერილი მიმართვა და ამ მიმართვაზე მიწებებული მეტად თავისუფლად თარგმნილი ქართული ტექსტი დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის დოკუმენტებში (Sd: 303).

✓ ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერმა თანამშრომელმა რუსუდან გვარამიამ შეადარა არაბული დედანი ქართულ თარგმანს. შედარებამ გვიჩვენა, რომ არაბულ ტექსტში მზექაბუკი არსად არც შეფედ, არც ხელმწიფედ არ იხსენიება. ეს ეპითეტები მოიპოვება მხოლოდ ქართულ თარგმანში („დიდისა მეფისა ჩუენისა ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმწიფისა პატრონისა მზექაბუკისა“). ცხადია, თარგმანი შესრულებულია მზექაბუკის კარზე, მისი თვალყურის დევნებით²⁵. იგი (თარგმანი) ამელავენებს მზექაბუკის მეფურსა და ხელმწიფურ სულისკვეთებას. .

ამქვეყნიური პატივისა და დიდების უზომოდ მოყვარული, ხელისუფლების უკანონოდ მიმტაცებელი მზექაბუკი მხოლოდ იძულებით შეიძლება და „ჩოსოსნობის“ და „სქემის“ მიმღებელი გამხდარიყო. ყოველგვარ ექვს გარეშე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ დიდი ყვარყვარეს ეს გემკვიდრე ისევე და კიდევ უფრო მეტად დამარცხებულა ქართლის კათალიკოსთან ბრძოლაში, როგორც დამარცხდა მისი მამა თითქმის ნახევარი საუკუნის წინ (1453—59—1515 წწ.).

ამის შედეგად მცხეთის საკათალიკოსო საყდარს არათუ არ ჩამოშორებია მცხეთის ტერიტორიაზე მდებარე საეპისკოპოსო მამულები და სხვა „საქონებელი“, არამედ უფრო მკიდროდ დაუკავშირდა მას.

ამას მოწმობს წინამდებარე „მასალების“ მე-10 საბუთი—საბა მტბევარის საერთოგულო წიგნი (Ad: 720), რომელიც 1556 წლით თარიღდება. ამ აქტის მიხედვით საათაბაგოს ეპისკოპოსები მცხეთაში იკურთხებოდნენ ამასიის ზავის (1555 წ.) შემდეგაც, როცა სამცხის დასავლეთი ნაწილი თურქეთის ხელში იყო გადასული. კურთხევასთან ერთად ისინი, როგორც წესი, „საერთოგულო“ ფიცს დებდნენ წერილობით:

„ესე... წიგნი მოგაგსენე მე, მტბევარმა საბა, თქუენ,...სამოციქულოსა საყდარსა და... ქართლისა კათალიკოსსა პატრიარქსა დომენტის—მას ეამსა, როდეს გუაკურთხეთ: თქუენისა საყდრის

²⁵ საბუთის ქართული თარგმანი იხ. ქრონიკებში, II, 317—318; იხ. აგრეთვე, ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, 169.

ერთგული და თქუნისა ბრძანებისა მორჩილნი ვიყვნეთ. რაცა ჩუენის კელისაგან გამოვიდოდეს, რჯულისა სიმაგრესაცა მოვიპიროთ*...

საბუთის აქ მოტანილი ნაწილის უკანასკნელი ჟურაზა მოწმობს, რომ თურქეთისგან სრული ანექსიის საფრთხის წინაშე მდგომი სამცხის საეპისკოპოსოების მეთაურებს საერთოეულო ფიცში ერთი ახალი მუხლიც შეუტანიათ—რჯულის სიმაგრის დაცვის პირობა. ეს სიმაგრე ამ დროს ძნელად დასაცავი ჩანს. ამიტომაც დასძენს საბა მტბევაარი—„რაცა ჩუენის კელისაგან გამოვიდოდეს, რჯულის სიმაგრესაც მოვიპიროთ“.

მცხეთის საპატრიარქოს მუელითგან საქონებელნი და სამწყსონი სამცხეს თავადნი და [სო]ფელნი

აღმ. საქართველოს კათალიკოსის პრეტენზიები სრულად ასახულია იმ აქტში, რომელიც ფართოდაა ცნობილი დიმიტრი ბაქრაძის „აპარა-გურიაში მოგზაურობის“ გამოქვეყნების დროიდან²⁶.

ეს ძეგლი არა ერთხელ არის გამოცემული. მისი დიდი მნიშვნელობის გამო საკიროდ დავინახეთ ერთხელ კიდევ გამოვექვეყნებინა მისი ტექსტი, ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული დედნის მიხედვით (А.დ.: 91, ჩუენს საბუთებში № 8)²⁷.

ეს მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი დოკუმენტი ამ შემთხვევაში გვიანტერესებს, როგორც ორი მეგრძოლი მხარის შეთანხმების პირობების ერთ-ერთი ვარიანტთაგანი. უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვი, რომ ეს არის დანარცხებული მხარის (ათაბაგების სახლის) სრული კაპიტულაციის აქტი.

საბუთს გარკვეული სათაური აქვს: „ქ: წ[დი]სა და ცათა მობაძაეისა კათოლიკე სამოციქულოსა საპატრიარქო[სა მცხეთისა] ეკლესიისა ძუელითგან საქონებელი და სამწყსონი სამცხეს თავადნი“

²⁶ დ. ბაქრაძე, АПГА, სბ., 1879, გვ. 79—82.

²⁷ ს. კაკაბაძე მას „მე-XIV—XVI საუკუნის მესხეთის თავადების სიას“ უწოდებს. საბუთი მართლაც შეიცავს ასეთ სიას. მაგრამ ეს არის მისი მხოლოდ ერთი, დიდად მნიშვნელოვანი მხარე, რომელიც, რა თქმა უნდა, არ ამოსწურავს მის მნიშვნელობას. ს. კაკაბაძეს განხილული აქვს საბუთი ხსენებული თვალსაზრისით და გამოთქმული აქვს არა ერთი საყურადღებო მოსაზრება. იხ. სარგის კაკაბაძე, ეკლევადიებიანი საქართველოს ისტორიის საკითხების შემახებ, თბილისი, 1920, გვ. 7—11.

ვადნი და [სო]ფელ[ნი]²⁸. ამ სათაურის ქვემოთ ჩამოწერილია სამცხის იმ თავადებისა და მამულების ნუსხა (სულ 25 ერთეული), რომლებიც მცხეთის საკათალიკოსოს „საქონებელსა და სამწყსოს“ წარმოადგენენ.

სიმტკიცის ნიშნები № 8 საბუთში

მცხეთის ამ საბუთს ტექსტის ბოლოში სიმტკიცის ოთხი ნიშანი უზის (იხ. ტაბულა 1, 2 და 3). ამათგან პირველი (მარცხნიდან) რთული მონოგრამის სახით, მხედრული ასოებით შესრულებულ ხელმოწერას წარმოადგენს. ჩვენ მას ვკითხულობთ—მანუჩარ—დიდი ასოებით და ამავე მთლიანი ხელმოწერის ბოლო ნაწილში შიმცრო ასოებით ჩართულია იავე—მანუჩარ.

მანუჩართა ხელმოწერის გვერდით (მარჯვნივ) დასმულია მომცრო მრგვალი ბეჭედი, რომლის მხედრული წარწერის სამი-ოდე ასო ირჩევა მხოლოდ.

მრგვალი ბეჭდის გვერდით (მარჯვნივ) მესამე ადგილი უჭირავს კათალიკოსის ბეჭედს, რომლის ასომთავრული წარწერა ამოკითხული აქვს ს. კაკაბაძეს: „რლი განწსნით ქყსა ზა ჯსლნ იყოს ცათა შა“²⁹. ჩვენი წაკითხვა არსებითად არ განსხვავდება ს. კაკაბაძის წაკითხვისაგან, მხოლოდ ერთი გამორჩენილი სიტყვა ემატება მას—იგი: „რლი განწსნთ ქყსა ზა, ჯსლნ იყოს იგი ცათა შა“, რაც უქარაგმოდ იქნება:

„რომელ[ნი] განიწსნით ქუყყანასა ზელა,
ჯსნილ იყოს იგი ცათა შინა“.

ამ ბეჭდის გვერდით, მეოთხე ადგილას (მარჯვნივ) კათალიკოსის მხედრული ხელმოწერაა—ქ³ზი—მაკურთხეველი მარჯვენი-თურთ, ერთი მონოგრამის სახით (იხ. ტაბულები 2, 3).

როგორ უნდა გავიგოთ ამ ნიშნების აზრი? საბუთი, როგორც აღნიშნულია, წარმოადგენს სამცხის თავადებისა და მონასტრების 25 მუხლოვან ნუსხას, რომლის სათაურშიაც აღნიშნულია, რომ ეს (ფეოდალური) ერთეულები, მათი „შესავლითა“ და

²⁸ ჩვენს „მასალებში“ დაბეჭდილია ამ დოკუმენტის პარალელურად მცხეთის საბუთი № 9, რომელიც წარმოადგენს მცხეთის საკათალიკოსოს მამულების ვრცელი ნუსხის ფრაგმენტს. ჩვენი დასკვნით ეს ორი საბუთი სხვადასხვა დედნიდან მომდინარე უნდა იყოს (იხ. ტექსტი).

²⁹ ს. კაკაბაძე, კვლევა-ძიებანი, თფ., 1920, გვ. 8.

აზნაურის შვილებითა, არიან „საპატრიარქოსა მცხეთისა ეკლესიისა ძუელითგან საქონებელნი და სამწყსონი“.

ამ აქტს, ხელს აწერს მანუჩარ (და „მანუჩარ“). ამით მანუჩარ მცხეთის საპატრიარქოს საქონებლად და სამწყსოდ სცნობს საბუთში ჩამოთვლილ 25 ფეოდალურ ერთეულს, რითაც იგი სცნობს აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსის უფლებას ხსენებულ მძულებზე.

მანუჩარის ვინაობა

XV—XVI საუკუნის მიჯნაზე ცნობილია ყვარყვარე დიდისა და დედისიმედის (I) მეექვსე ვაჟი მანუჩარ. მისი სახელი მოხსენებულია ათონის მონასტრის ვრცელ აღაპში, რომელიც ყვარყვარე დიდის შესამე ვაჟის—ბააღურის გარდაცვალების გამო (1474 წ.) არის შეტანილი „ათონის კრებულის“ ფურცლებზე³⁰. მანუჩარ ყვარყვარეს ძე მოხსენებულია XV—XVI სს. არა ერთ მინაწერში, როგორც სახელგანთქმული აწყურის ღვთისმშობლის ხატის დამხსნელი „აგარიანთა ხელიდან“ (1486 წ.).

აკად. ივანე ჯავახიშვილის ცნობით, ისტორიკოსი ხონდემირი თავის თხზულებაში აღნიშნავს, რომ 1518 წელს შაჰ-ისმაილთან შეთანხმების დროს, დავით მეფესა (1505—1525) და კახთბატონ ლევანთან ერთად, სპარსეთის სარდალთან საღარბაზოდ მანუჩარ ათაბაგიც მისულა³¹. საფიქრებელია, რომ მანუჩარი, ამ შენთხვევაში, სამცხე-საათაბაგოდან დიპლომატიური მისიით იყო მოვლენილი. სხვაფრივ ძნელი ასახსნელია ამ დიდმნიშვნელოვანი დარბაზობის დროს მანუჩარის მისვლა შაჰ-ისმაილთან, აღმოსავლეთ საქართველოს ორი დიდი პოლიტიკური ერთეულის (ქართლისა და კახეთის) მეფე-პატრონებთან ერთად.

მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, უეჭველად ანგარიშგასაწევია ს. კაკაბაძის ვარაუდიც მანუჩარის ექსორიად ყოფნის შესახებ³².

სწორედ ამ მანუჩარის ხელმოწერა ჩანს Ad: 91 საბუთის ბოლოს. მაგრამ რას ნიშნავს ორმაგი „მანუჩარ-მანუჩარ“?

საქმე ისაა, რომ მანუჩარ ყვარყვარეს ძის ვაჟიც მამის სახელს (მანუჩარ) ატარებდა. ამას გვაცნობს ქუთაისის მუზეუმში

³⁰ ათონის კრებული, გვ. 265—266.

³¹ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 227.

³² ს. კაკაბაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 75.

დაცული ეტრატის სახარების ანდერძი: „უფალო ღმერთო, მო-
უკლებელ ყავ ჯსენებაი პატრონის მანუჩარისი და ნათლობის წო-
ლებულისა შვილისა (მისისა) მანუჩარისი“³³.

ხელნაწერი დათარიღებულია 1506 წლით:

„სრულ იქმნეს წიგნი ესე ოთხთაენი. გათავდეს ქრონი-
კონსა რზიდ [194+1312=1506], თვესა ივლისსა, იღ“.

ამგვარად, შეთანხმების ამ საბუთს პირველ ადგილას ხელს აწერს ათაბაგთა სახლის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელ-
თაგანი—მანუჩარ ყვარყვარეს ძე, თავისი შვილით მანუჩარითურთ. ამის შემდეგ ქართლის კათალიკოსი საგანგებო ბეჭდით ანიჭებს „განსაგებელს“, საათაბაგოს ფარგლებში „შენდობასა“ და „აქსნი-
ლობას“.

მანუჩარი არის ამ იურიდიული აქტის მცნობი და ხელის მო-
წერით დამამტკიცებელი ერთი მხარე. საბუთს კიდევ სამი ნიშანი უზის. მანუჩარის ხელმოწერის გვერდით დასმულია მცირე ზომის მრგვალი ბეჭედი. საფიქრებელია, ეს იყოს ქართლის მეფის (და-
ვითის 1505—1524) ბეჭედი³⁴.

სიმტკიცის მესამე ნიშნის, კათალიკოსის ბეჭდის წარწერა (იხ. ზემოთ) არის „ახსნილობისა და შენდობის ნიშანი“, რომლის მიცემა მხოლოდ კათალიკოსს შეეძლო:

„რომელი განიქსენით ქუეყანასა ზედა,
ქსნილ იყოს იგი ცათა შინა“.

ეს ბეჭედი მოწმობს, რომ მზეკაბუჯის ცნობილი ზომების სა-
პასუხოდ ქართლის კათალიკოსს, მსგავსად XV ს. 50—60 წლებში საფარის თავს ჩატარებული კრულვისა, შეუსრულებია უჯვარობისა და შერვენების ცერემონიალი სამცხის ეპისკოპოსებისა და სამწყსოს მიმართ; შერვენების ახსნის ბეჭედი კი დაუსვამს კათალიკოსს № 8 აქტზე სამცხის მმართველის მზეკაბუჯის დაცემის შემდეგ, ათაბა-
გების სახლის ერთ-ერთ წარმომადგენელთან, ათაბაგობის პრეტენ-
დენტთან, მანუჩარის... მზიბის შედეგად.

³³ ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერი. № 179.

³⁴ მომცრო მრგვალი ბეჭედი, გაურკვეველი წარწერით. დასმულია ქართ-
ლის მეფის სიმონის მიერ 1583 წლის წყალობა საარსული ტექსტის ბოლოში.
ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVIII საუკუნე-
ებში, თბ., 1959, გვ. 282. ცნობა მოტანილია ვლ. ფლოურიძის ქართულ-საარ-
სული ისტორიული საბუთებიდან.

მანუჩარის მეორე საბუთი

Ad: 91 საბუთთან მკიდრო კავშირი აქვს მანუჩარ ათაბაგის ქართლის კათალიკოს ბასილის (1511—1528) მიმართ საბუთს (S: 549), დაწერილს „მას ეამსა, ო დეს სჯულისა საქმეზედა“ პატრონი მანუჩარ კათალიკოსსა და მის „საყდრიწვილთ“ „ქარზედ მიდგომია“.

ამ საბუთით მანუჩარ პირობას სდებს:

„იპრიანოს ღმერთმან და ჩეენი საბატონო მამული ჩუენ და-ვიქიროთ და ჩუენვე დაგვრჩეს, როგორაცა ძუელითგან მცხეთისა საყდრისა მამულნი ყოფილიყუნენ და ეპისკოპოზნი, და მანყუერელი თქუენგან საკურთხეველი ყოფილა და სხუანი სამცხისა ეფისკოპოზნი ყოველნივე, ისრე თქუენი სამწყსონი იყუნეს და ისრე დაგამორჩილნეთ და საღმრთოა და სჯულიერითა საქმითა თქუენისა ბრძანებისა მორჩილნი ვიყუნეთო“.

„რაცა საათაბაგოშიგა მცხეთისა მამულნი იყუნენ, არცა ისი დაგიქიროთ და მოგანებოთო“.

ხსენებული საბუთი მოწმობს, რომ მზექაბუჯისა და ქართლის მეფე-კათალიკოსის დიდი კონფლიქტის დროს სწორედ მანუჩარ ათაბაგის, საათაბაგონი „გაბატონების“ ერთ-ერთი პრეტენდენტის ხელმოწერა გვაქვს Ad: 91 აქტზე.

ცხადია. აგრეთვე, რომ „სჯულის საქმის“ გარშემო ატეხილ დიდ დავას, რომელმაც ძირიანად შეარყია მზექაბუჯის ბრწყინვალე პოლიტიკური კარიერა, ამავე დროს ათაბაგების სახლის სხვა წევრებშიაც ხელისუფლების დაპატრონების მადა აღუძრავს.

საქართველოს მეფესა და კათალიკოსთან ბრძოლის წაგების შედეგები საათაბაგოს კანონიერი კელისუფლის—ყვარყვარე ქაიხოსროს ძის ერთ აქტშიაც ჩანს. საბუთში ვკითხულობთ: „მივანებეთ კათალიკე (საყდრისა) კათალიკოსსა „საპცხის საეპისკოპოსონიო“, რაგუარაც ამას წინა ყოფილა“, ეპისკოპოსნი „ისე იკურთხებოდეს“ და რაცა ჩუენსა საბატონოშიგან მცხეთის საყდრისათვის შეწირული ყოფილა — ანუ პარხლის მონასტერი და ანუ სხუა მამული და გლეხნი, რაგუარაცა ძუელად ყოფილა, ისიცა იმავე წესითა მოგვჯსენებია და შემოგვწირავსო“³⁵.

ეს საბუთიც კაპიტულაციის უდავო ნიშნებს ატარებს. იგიც წაგებული ბრძოლის შედეგადაა დაწერილი.

³⁵ თ. ყო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, II.

„მესხური მატიანის“ დედანი

მესხური მატიანის ნუსხა (აღწერილობა)

S: 947 ქალაქის ხელნაწერია; იგი მცირე ზომის (17×12) ოცდაათგვერდიან ფრაგმენტს წარმოადგენს; ანუანად რესტავირებულია და ბუყაოს ყდაშია ჩასმული; დაწერილია ნუსხური ხელით; საგალობლების ფრაგმენტის ტექსტების სათაურები და სტროფების დასაწყისი ასოები გამოყოფილია სინგურით, მთავრული ასოებით. ძეგლი აღმოაჩინა დიმიტრი ბაქრაძემ პლატონ იოსელიანის არქივში.

„ფსალმუნის“ ტექსტი, რომელსაც ვახუშტი თავის ნაწრონში იხსენიებს: „დავითნი მესხური, ხუთ წიგნად განყოფილი“ ხელნაწერში აღარ მოიპოვება. ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ საგალობლები, რომლებიც ჩვეულებრივ დართული აქვს ხოლმე ფსალმუნს.

ხსენებული საგალობლების თავნაკლული ტექსტი იწყება: „აკურთხევდით ყოველნი საქმენი უსნი“, 1 გვ.

საგალობლების სინგურით დაწერილი სათაურები ასეთია: „გალობაჲ წისა ლთისმშობლისაჲ: გალობაჲ თ: აბა“. 2 გვ.

„წინასწარმეტყულებაჲ ზაქარიასისი, მანისა წინაშობედისაჲ“. 5 გვ.

„ფსალმუნის“ ამ დამატებების ტექსტი თავდება: „და წარმართებად ფერჯთა ჩნთა გზასა მშჯდობისასა“, რასაც უშუალოდ მისდევს გიორგი მთაწმინდელის ანდერძის დასაწყისი ნაწილი:

„წმიდანო და ღმერთშემოსილნო მამანო და ძმანო. რომელნიცა ამათ წმიდათა დავითთა მიემთხვნეთ, ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა—რ ფრიადითა იძულებითა წმიდათა და სულიერთა მამათა ჩემათა ვთარგმნენ ესე დავითნი ახლად ბერძულისაგან

ქართულად, მე, გლახაკმან გ[ეორგი], უღირსმან ხუცესმონაზონ-
მან, ფრიალთა ქირითა და რუღუნებითა. თუთ იცის ღმერთმან,
მრავალთა ბერძულთა დედათა და დავითისა თარგმანთაგან [შე-
გუწინებია¹] ფრიალთა გამოწულილეთა და გამოძიებითა. აწ
უჯუღ გვედრები ყ[ოველ]თა, რომელნიცა მიემთხვნეთ წ[ათ]ა ამათ
დავითთა, რ[ათ]ა ჩნთუა ლოცვა ჰყოთ. და ვინ სწერდეთ, ვითა
აქა ჰპოოთ, ეგრეთვე შეუცვალებელად დასწერეთ: ნუცა ჩაურ-
თავთ, ნუცა დააკლებთ. ჩ[უნ], რომელი ჯერ იყო, ჩაგვრთავს, და
რომელი ჯერ იყო დაგვკლია, ვითა ჩ[უნ]ა ენასა მოვიდოდა და წესა
საქმისა ეძიებდა. ნუცა“... გვ. 7—8.

აქ წყდება გიორგი მთაწმიდელის ანდერძი და ამ ადგილას
ხელნაწერს ღურცლები აკლია.

მომდევნა (9) გვერდზე იწყება „მესხური ქრონიკის“ თავ-
ნაკლები ტექსტი, რომელიც წყდება უკანასკნელ (30) გვერდზე.

პაგინაცია. ჩვენამდის მოღწეული ნუსხა (N: 947), როგორც
აღნიშნულია, ოცდაათგვერდიანი ფრაგმენტია. იგი პაგინირებუ-
ლია გვერდობლივ, არაბული ციფრებით, დამიტრი ბაქრაძის ხე-
ლით. ექვს გარეშეა, რომ ხელნაწერს თავდაპირველად რვეულებ-
რივი აღრიცხვა მაინც ექნებოდა, მაგრამ კიდევების შემოცვეთის
გამო ფრაგმენტს ეს აღრიცხვა არ შერჩენია.

გვერდების ქვემო ნაპირებზე ამჟამად შეიმჩნევა სომხური
ასოებით შესრულებული რვეულებრივი პაგინაცია. ჩანს, ხელნაწე-
რი ერთ დროს მწიგნობარი სომხის ხელში მოხვედრილა; მას
რვეულებრივ აუნუსხავს ფურცლები და რვეულების შედგენილო-
ბაც.

ხელნაწერის მე-9 გვერდზე, ქვემო ნაპირზე ვხედავთ სომხურ
ასოებს— 37 რიცხვს. ამ 37-ე რვეულის პირველი გვერდიდან
იწყება „მატიანის“ ჩვენამდის მოღწეული ტექსტი. ამის მი-
ხედვით თვით ხელნაწერი ფსალმუნი თავის დროზე პნ რვეულის
შემტველი უნდა ყოფილიყო.

37-ე რვეულის 11 ფურცელი (9—30 გვ.) მთლიანად „მატი-
ანის“ ცნობებს უჭირავს. სამწუხაროდ, შედარებით ძველი (სომ-
ხური) პაგინაციაც ვერ გვაძლევს სრულ წარმოდგენას „მესხური
ქრონიკის“ ფურცლების თავდაპირველ რაოდენობაზე.

ჩვენ ვხედავთ, რომ 37-ე რვეული (9—30 გვ.) ამჟამად 11
ფურცელს შეიცავს. ტექსტის ბოლონაკლულობა და ის გარე-

¹ ეს სიტყვა გადამწერს გამორჩენია.

მოება, რომ „რვეულის“ ფურცლები იშვიათად თუ არის კენტი რაოდენობისა, გვაუიქრებინებს, რომ 37-ე (უკანასკნელ) რვეულში თორმეტი ფურცელი მაინც უნდა ყოფილიყო და „ქრონიკა“ მე-თორმეტე ფურცელზედაც უნდა ყოფილიყო მოთავსებული.

ამ ვარაუდს ყოველგვარი ექვის გარეშე აყენებს ის ფაქტი, რომ მეთვრამეტე საუკუნეში გადაწერილ „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებს შემოუნახავს დაკარგული მე-12 ფ. ტექსტის ნაწილი².

„მატიანეს“ დასაწყისიც აკლია. ცხადია, ეს დასაწყისი წინა 36-ე რვეულის ფურცელზე უნდა ყოფილიყო დაწერილი. 37-ე რვეულის წინ, ფრაგმენტში ამჟამად სულ ოთხი ფურცელი გვაქვს (დ. ბაქრაძის პავინაციით 1—8 გვ.). ამ ფურცელსაც აქვს დ. ბაქრაძის პავინაციაზე აღრინდელი ფურცლობრივი აღრიცხვა: (2,3,4,5), ასე რომ 36-ე რვეულიდან შემონახულია II—V ფფ და მას (36 რვეულს) ნამდვილად აკლია I და VI ფფ.

ზაგრამ, ვინაიდან 37-ე რვეული თორმეტფურცლიანი უნდა ყოფილიყო, ძნელი წარმოსადგენია, რომ წინა 36-ე რვეული რვა-ფურცლიანი მაინც არ იქნებოდა.

ამის მიხედვით ვფიქრობთ, რომ ჩვენი ფრაგმენტის 8—9 გვ. შუა მდებარე ფურცლების რაოდენობა სამზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო. აქედან შეეკვესე ფურცლის ორივე გვერდი გიორგი მთაწმიდელის ანდერძის ჩვენამდის არ მოღწეულ ნაწილს უნდა დაეკირა, ხოლო დანარჩენი ორი ფურცლის ოთხი გვერდი „მატიანის“ ცნობების დასაწყისი ნაწილით უნდა ყოფილიყო დაფარული.

ამ ვარაუდს, თითქოს, მათიანის ტექსტის მოღწეული ნაწილის ანალიზიც უჭერს მხარს.

მატიანის ნაკლულობა. თავბოლონაკლული მათიანე, მოთავსებული 9—30 ფფ., იწყება ერთ-ერთი დაკარგული ცნობის ნაწყვეტით: „იო მთვრისასა“.

ამის მომდევნო სტრიქონებზე კი ჩაწერილია ქაიხოსრო-დედისიმედის ასულის თამარის 1561 წლის აპრილის 18-ს დაბადების ცნობა.

ვალეს ეკლესიის დედისიმედისეული წარწერის წყალობით ჩვენ ვიცით, რომ თამარი ქაიხოსრო-დედისიმედის შეეკვესე შვილი

² S: 25, ე. წ. „ბარათაშვილისეული ქართლის ცხოვრება“, გვ. 672—673; „პარიზის ქრონიკა“ ანუ „ცხოვრებაჲ საქართველოსა“, გვ. 27.

ყოფილა — ყვარყვარეს, მზექაბუკის, მანუჩარის, თვალშვენიერ-ივანესა³ და აღრევე გარდაცვლილი ასულის — ელენეს შემდეგ⁴.

ყოველ ექვს გარეშეა, რომ თამარის დაბადების ცნობას წინ უძღოდა მისი ხუთი უფროსი და-ძმის დაბადების თარიღების ისეთივე სიზუსტით აღნიშვნა, როგორც ახასიათებს თამარისა და მის მომდევნო ძმების დაბადების ცნობებს. მარტო ამ ცნობების ჩაწერას ერთი გვერდი მაინც მოუნდებოდა.

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ „მესხური მატიანე“ ქაიხოსრო-დედისიშვილის ათაბაგობის პერიოდში მომხდარი პოლიტიკური ამბების ცნობებსაც შეიცავს. ასეთივე უნდა ყოფილიყო „მატიანის“ დაკარგული ნაწილის შინაარსიც. შეუძლებელია არ ყოფილიყო ფიქსირებული ამ ნაწილში ქაიხოსრო-დედისიშვილის და-ქორწინების დროიდან, ან დაქორწინების პირველ წლებშივე, მომხდარი დიდი ამბები: ტაოს დაპყრობა ოსმალთაგან, რაც, ვახუშტის ცნობით, მანუჩარის დაბადების წელს დაემთხვა (1550) და სხე., საათაბაგოსათვის არა თუ მნიშვნელოვანი, არამედ საბედლისწერო ამბებიც (1550—1561 წწ.).

ამ ამბების სულ მოკლედ აღწუსებაც ორიოდ გვერდს მაინც მოიცავდა. ასე, რომ ამ ადგილას (8—9 გვ. შუა) „მატიანის“ ტექსტს უნდა აკლდეს არანაკლებ 3—4 გვერდისა⁵.

„მესხური მატიანის“ ხელი

„მესხური მატიანის“ ჩვენამდის მოღწეული ტექსტი თავიდან ბოლომდის ნუსხური დამწერლობით არის შესრულებული. მაგრამ ეს ხელი ერთისა და იმავე პირის არ არის. როგორც ე. თაყა-

³ თვალშვენიერ-ივანე ერთი პიროვნების ორი სახელია: ერთი — საწინაო, მეორე — ნათლობისა და არა ორი სხვადასხვა. ე. თ. დაუსაბუთებლად აიგივეებს ივანესა და იანქოს (იხ. რუს. გ-მა, გვ. 209, შენიშვნა 3; 1890 წ. გამოცემის X გვერდზე).

⁴ ვალეს ეკლესიის წარწერა იკითხება: ნებითა ღუჯისათა, მე, ღუთიე-გვარჯნოსნის იესიან-დავითიან-სოლომონიან ბაგრატიონიანისა ქართველთ მეფეთ-მეფის კოსტანტინეს შეილისშვილმან, მეფის ბაგრატის ასულმან, ათაბაგ-ამირ-სპასალარის სახლის რძალმან დედისიშვილმან მეორედ აღვაშენე წმიდაჲ ესე ეკლესია... ვალისა ღუთისიშვობლისა, რათა მცველ-მფარველ გვექმნა... მე და თანამეცხედრესა ჩემსა ათაბაგსა ქაიხოსროს და ძენი ჩვენნი: ყვარყვარე, მზე-ჭაბუკ, მანუჩარ, თვალშვენიერ-ივანე და თამარი დღეგრძელობით დაიცვენ, ამინ. დასა მათს ელენეს სასუფეველი დაუმეუიდრე; (ე. თ. 1890 წ. გ-მა, გვ. XXXIX).

⁵ ე. თ. ვარაუდით არა ნაკლებ 2 გვ.

იშვილი აღნიშნავს, პირველ გვერდებზე რამდენიმე სხვადასხვა ხელი შეიმჩნევა.

მუხრანბატონების მოსახსენებლები (გვ. 10—11) დაწერილია მომრგვალო, ლამაზი, ნაკლია ნუსხურიით; მათიანის დანარჩენი ნაწილების ტექსტის ხელით შედარებით ასოების უფრო ვერტიკალური ხაზებით, წავი გელნით. ეს ცელი, როგორც ე. თაყაიშვილმა აღნიშნა, წაიღავს „ფსალმუნის“ დრამატის ხელს (გვ. 1—5). ამავდროულად დაწერილი ნე-9 გვერდზე ქაიხოსროდდისინცდის ერთ-ერთი შეიღის (თვალ შენიღრ-იღანეს!) დაბადების ცნობის ორი უკანასკნელი სიტყვა: „და დაბადდა“ და აღნიშნობლების ქალის--თამარის დაბადების ცნობა (სტვე).

ეს ხელი ქრონიკის დანარჩენ ნაწილში აღარ ჩანს. ჩვენ მას პირველ ხელს ვუწოდებთ.

მეორე ხელით, წავი გელნით, დაწერილია იანქოს დაბადების ცნობა (9 გვ.). ამ წერილ ხელს, სავებთან შედარებით, მეტი ხვეულობა ანასიათებს. დამწერის მართლწერაც განსხვავებული ჩანს. თამარის დაბადების აღნიშნული სწერს აწყვეტს, იანქოსი კი აწყვეტს; თამარი მოხსენებულია უბრალოდ: „დაიბადა თამარ“. მხოლოდ საბელწოდებით, საბა-იანქოს დაბადების აღნიშნული მას პატრონობით იხსენიებს („დაიბადა პატრონი იანქო“). ცხადია, ამ ცნობების ჩამწერი არის არა ერთი, არამედ ორი სხვადასხვა პირი (გვ. 9).

მესამე ხელით, მკრთალი გელნით, დაწერილია ტყუპების ბასილისა და ბექას დაბადების ცნობა. წინა ცნობის დამწერის ხელთან შედარებით ეს უფრო მომხსო, უფრო სწორი, ვერტიკალური ხაზებით შესრულებული ნუსხურია. ამ მწერლის მართლწერაც განსხვავდება წინა ტექსტების მართლწერისაგან. თუ ისიც ახალდაბადებულს უბრალოდ და არა პატრონობით იხსენიებს—„დაიბადნეს ბასილი და ბექაი“—სიტყვა მთვარეს დამწერლობაც სხვაობს--იქ--მთვარისას, აქ--მთვარესა (გვ. 9).

მსგავსივე ხელითა და სწორედ ასეთივე მკრთალი გელნითა ჩაწერილი ქაიხოსრო ათაბაგის ყაზვინს წაბრძანების ცნობა, უშუალოდ ტყუპების (ბასილისა და ბექას) დაბადების ქვემოთ (გვ. 9).

ამვე ხელით უნდა იყოს დაწერილი არჩილ მუხრან-ბატონის ვაჟის ერეკლესი და ვახტანგ მუხრანბატონის ვაჟის ბაგრატის დაბადების ცნობა (გვ. 11).

* ე. თაყაიშვილი, რუსული გამოცემა, გვ. 183, თბილისი, 1900, გვ. 183-

მეოთხე ხელად მიგვაჩნია ის ხელი, რომლითაც მე-13 გვერდის ქვემო სტრიქონებზე დაწერილია დედისიმედის საყვარელი ვაჟის 12 წლის იანქოს სიკვდილის ცნობა. ეს ხელი უახლოვდება ხელნაწერის ფრაგმენტებისას და ნუხრან-ბატონების მოსახსენებლებს დაწვერის ხელს, თუმცა მათი სრული იდენტიფიკაცია მაინც საეჭვოა.

მესხეთე ხელად უნდა ჩავთვალოთ ის ხელი, რომლითაც ჩამატებულია მე-9 გვერდზე ქაიხოსრო ათაბაგისა და დედისიმედის უფროსი ვაჟი—ყვარყვარეს ოდიშა დატოვების (1554) და ყვარყვარეს მეუღლის მარცხის წყაროსთავა შოყვანის ცნობა.

იმავე მესხეთე ხელითაა დაწერილი მსჯელობის ჩეკოლოგი 9—10—11 გვ. ქვემო არეებზე.

ამავე ხელითაა დაწერილი 11—12 გვ. ახალციხეს წასვლისა და თვალშვინიერის საყაზმისოდ წაყვანის ანბანი (1:73 წ.).

ამავე ხელით, მაგრამ გაცილებით უფრო მსხვილად და ნაკაფიოდ დაწერილი ქაიხოსრო ათაბაგის მოსახსენებელი და მისი გარდაცვალების ცნობა (1573) 12—13 გვ. ეტყობა ერთდროულად ჩაწერილია აქვე, 13 გვ. პატრონი არჩილის შირაზს გაგზავნის (1573 წ.) ცნობა.

ეს მეხეთე ხელი მარტიანის ტექსტში ყველა დანარჩენს ქარბობს. თუ 9—11—13 გვერდებზე იგი მთლად არ არის გაბატონებული, 12, 14—26 გვერდებზე ცნობები მხოლოდ ამ ხელით იწერება. ასე რომ მეთოთხმეტე გვერდიდან ეს ხელი უწყვეტლავ ჩანს 26 გვერდის უკანასკნელ სტრიქონამდის.

ექვთიმე თაყაიშვილს „მატიანის“ რუსული თარგმანის გამოცემაში აღნიშნული აქვს, რომ ქაიხოსრო-დედისიმედის შვილიშვილის, ყვარყვარეს ძის—ქაიხოსროს დაბადების ცნობის გასწვრივ, მარცხენა ნაპირზე, ტექსტის ხელით მიწერილია:

ზ[ა]ქარია

ეს ზაქარია ე. თაყაიშვილს ამ ჩანაწერის ავტორად მიაჩნია¹. ამ შენიშვნისათვის ქვემოთ გვექნება მსჯელობა. ერთი კი უნდა ითქვას: შეუძლებელია ეს მინაწერი შემთხვევით იყოს მოხვედრილი 14 გვერდის თვალსაჩინო ადგილას (იხ. ფოტო-პირი პმ...).

ზემოთ აღნუსხული გვ. 9,10,11,13-ისა (ნაწილობრივ) და 12, 14—26 გვერდის (მთლიანად) ჩამწერი, უეჭველია, ზაქარია

¹ „Против этого параграфа (§ 14) в рукописи на поле написано рукою текста: ЗАХАРИЯ. Не он ли автор этой записи?“ რუს., გვ. 191, შენიშვნა 1.

არის. მისი სწორი ნუსხურით დაწერილი ყოველი გვერდის სტრიქონების სათვალავი თანაბარია—ოცდაოთხ-ოცდაოთხი. ეს წესი ირღვევა 27 გვერდიდან (30-მდის). აქ ვამჩნევთ ზაქარიას ხელის მსგავს ხელს, რომელსაც თავისი განმასხვავებელი ნიშნები აქვს.

ეს მწერალი არ იცავს ყოველ გვერდზე სტრიქონების თანაბარი რაოდენობის წერის წესს. იმ დროს, როცა ზაქარიას 24—24 სტრიქონით აუვსია ყოველი გვერდი, ამ მწერალს თითოეულ გვერდზე ხან 21, ხან 23, ხან 20 სტრიქონი მოუთავსებია.

ასე რომ მატიანის ტექსტში (S: 947—ხელნაწერი) ექვსი სხვადასხვა ხელი მაინც შეიმჩნევა.

მატიანის ხელის ასეთი ნაირობა უეჭველად მნიშვნელოვანია მატიანის ავტოგრაფულობის (S: 947) საკითხის გადაჭრისათვის.

„მესხური მატიანის“ ცნობები ვახუშტის ისტორიაში

1742—1745 წწ., როცა ვახუშტი თავისი მთავარი ნაშრომის, საქართველოს ისტორია-გეოგრაფიის ისტორიულ ნაწილს წერდა, მას ხელთ ჰქონია საქართველოს ისტორიის „დედან[ნი]“⁸ „არა ერთი, არამედ მრავალი“⁸.

აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობს, რომ ვახუშტის (სხვათა შორის) ხელთ ჰქონია ეგნატაშვილი ბერის ქართლის ცხოვრება „ჭაქხელად დაწერილი სახით“ (ეგნატაშვილი ბერი, ახალი ქართლის ცხ-ბა, გვ. XI V).

ეგნატაშვილი ბერისეული ქართლის ცხოვრება კი სწორედ ის წყაროა, რომელსაც ჩვენამდე მოღწეულ ვახტანგის დროინდელ ყველა საისტორიო ძეგლზე უფრო სრულად შემოუნახავს 1535—1587 წწ. საქართველოს ისტორიის შემცველი ცნობები.

საყურადღებოა, რომ ეგნატაშვილი ბერისეულ ამ ისტორიაში სრულებით ვერ ეპოულობთ „მესხური მატიანის“ გამოყენების კვალს. ცხადია, სამხრეთ საქართველოს XVI ს. ისტორიის ეს მდიდარი ცნობების შემცველი ძეგლი ავტორისა (თუ ავტორებისათვის) უცნობი ყოფილა.

⁸ როგორც ერთს ჩვენს გამოუქვეყნებელ გამოკვლევაში ვცდილობთ დავამტკიცოთ, ვახუშტის 1742—1745 წელს უშუშავანია მხოლოდ თავისი მთავარი ნაშრომის ისტორიულ ნაწილზე, განსაკუთრებით XV—XVIII ს. ისტორიაზე. იხ. „გარნა შრომა ჩვენი არა მცირე იყო, რომელსა ზედა ვიშრომეთ კნინლა წელნი სამნი, მაჩადის წერთა, გამოძიებითა, მატიანებთა და ცხოვრებათა ძიებითა...“ ვახუშტი, „აღწერა“.— გვ. 9.

ვახუშტი, რომელმაც სასტიკად გააკრიტიკა სწავლულ კაცთა ნაჭირნახულევი, როგორც ცნობილია, იყენებს მათი ნაშრომის უფრო სარწმუნო ნაწილს; მაგრამ საჭიროდ თელის ძირითადად დაემყაროს ახალ, სწავლულ კაცთათვის უცნობ წყაროებს. თავისი „უწყებულების“ ერთ ადგილას იგი XVI ს. ისტორიაზე მუშაობის შესახებ ამბობს: „მეფის ლუარსაბის ზოგი ცხოვრება და სიკუდილი მისი საჩინოდ არს ქორონიკონთა შინა“—და ქვემოთ: „ხოლო დიდის სვიმონ მეფისა და გიორგისა და დაუთხანისა და კვალად მისივე სვიმონ მეფისა... და გიორგისა, ძისა მისისა და ლუარსაბისა, გიორგის ძისა... სრულიად ჩვენსა ქორონიკონებთა, სპარსთაგან და გუჯართა და სიგელთაგან გვიქმნიესო“⁹.

ქართლის მეფეების—ლუარსაბის, „დიდის სვიმონ მეფისა, გიორგისა, დაუთხანისა და კვალად მისივე სვიმონ მეფის“ ზეობის წლები ემთხვევა „მესხური მატიანის“ შედგენის ქრონოლოგიურ ფარგლებს (1550—1587). თავისთავად ცხადია, რომ ის, რასაც ვახუშტი აქ ქართლის სამეფოს ისტორიის წყაროებისათვის გვეუბნება, სავსებით შეგვიძლია შევუფარლოთ ამ პერიოდის „სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრებასაც“.

ვახუშტი ამით გვამცნობს, რომ თავისი შრომის გარკვეული ნაწილი, საბედობრ, საქართველოს ისტორიის XVI ს. პერიოდის ამბების შემცველი თხრობა, მან საგანგებოდ გამოიკვლია „ჩვენთა ქორონიკონებთა, სპარსთაგან და გუჯართა და სიგელთაგან“.

ვახუშტისავე ნაშრომი გვაძლევს მისგან გამოყენებულ „ქორონიკონთა“ ნუსხას, რომელშიაც მეორე ადგილას იხსენიება „დავითნი მესხური, ხუთ წიგნად განყოფილი“¹⁰.

უფლებს გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ვახუშტი პირველი ისტორიკოსია¹¹, რომელმაც ფართოდ გამოიყენა „მესხური მატიანის“ ტექსტი. საყურადღებოა, რომ „მატიანის“ ცნობებს ვხედავთ არათუ ვახუშტის „სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრებაში“. არამედ ქართლის, იმერეთისა და კახეთის (შედარებით უფრო ნაკლებად) ისტორიაშიც. ასევე ფართოდ იყენებს „მატიანის“ ცნობებს ვახუშტი თავის „ქორონიკონებშიც“.

აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის აზრით ვახუშტის ხელთ უნდა ჰქონოდა „მესხური მატიანის“ უფრო სრული დედანი¹². მართლაც,

⁹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, თბილისი, 1913, გვ. 12—13.

¹⁰ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 360.

¹¹ ვეგულისხმობთ ესტორიკოსს და არა ქრონოლოგიურ ცნობების შემკრებს, როგორცაა, მაგ., „პარიზის ქრონიკის“ შემკრებელი.

¹² ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945,

ხელნაწერის ძირითადი ნაწილი, ფსალმუნის ტექსტი, ვახუშტის დროს, ეტყობა, დაუზიანებლად ყოფილა დაცული. ამას მოწმობს ვახუშტის ცნობა, რომლის მიხედვითაც ისტორიკოსს ხელთ ჰქონია „დავითნი მესხური, ხუთ წიგნად განყოფილი“¹².

ბიბლიური ტექსტების მკვლევარმა, ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომელმა იზეკელა შანიძემ სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა ვახუშტის ამ ცნობის განმარტებას. „მესხური მართიანის“ შესწავლისათვის მ. შანიძის ამ პატარა ნაშრომს არამცირედი მნიშვნელობა აქვს. ამიტომ საჭიროდ დავინახეთ მთლიანად გამოვაქვეყნოთ აქ ხსენებული გამოკვლევა:

„და სახელნი წიგნებთა არიან ესენი—იმერული ძველი გარეგებია წიგნი, დავითნი მესხური ხუთ წიგნად განყოფილი“.

ვახუშტის ცნობაში, შესაძლოა, იგულისხმება თეოლოგიურ ლიტერატურაში კარგად ცნობილი ფაქტი: ფსალმუნთა წიგნი ხუთი ნაწილისაგან შედგება: 1) ფს. 1—40, 2) ფს. 41—71, 3) ფს. 72—88, 4) ფს. 89—105, 5) ფს. 106—ბოლომდე.

ეს დაყოფა გვხვდება ზოგიერთ ენაზე თარგმნილ ტექსტში, მაგალითად, ბერძნულში. ქართულ ქრისტიანულ მწერლობაშიც ცნობილია ფსალმუნთა წიგნის ხუთად განყოფა. ამის შესახებ ვრცელი მსჯელობაა მოცემული ორ ძველ ხელნაწერში A:38 და S:1141.

A:38-ში (თხზულებაში, რომელიც ათანასე ალექსანდრიელს მიეწერება) ნათქვამია: „წივნა მას ფსალმუნთასა ესრე სახედ აქუს განყოფაჲ, ვითარცა-იგი ჭეშმარიტთა მათ ებრაელებრთა სახეთა შინა წერილა... ხუთად წიგნად განჰყოფენ იგინივე ებრაელთა ყრმანი...“ შემდეგ ჩამოთვლილია თუ სად იწყება და სად თავდება თითოეული წიგნი, თან მოცემულია ფსალმუნთა ებრაული დასაწყისების ქართული (ძალზე დამახინჯებული) ტრანსლიტერაცია, მაგ.: „ხოლო მეორედ წიგნად მათ ფსალმუნთაგან, რომლისაჲ თავი ესე არს: ქაიალთა არუბალა ფიქიმიან, რომელ არს: ვითარც სურინ ირემსა...“ და ა. შ.¹⁴ ასეთსავე მსჯელობას ვხვდებით S:1141-ში, იმ ნაწილში, რომელსაც სამეცნიერო ლიტერატურაში „შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი“ ეწოდება. იქაც არის ფრაგმენტი¹⁵, რომელიც თითქმის სიტყვა-სიტყვით

¹² ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 360.

¹⁴ იხ. ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, გამოსცა მ. შანიძემ, 1960, I, გვ. 458—460.

¹⁵ ს. ყაუხჩიშვილი, შატბერდის კრებულის სასწ. წიგნი, ტფ. უნ. ბ. III, გვ. 175.

ემთხვევა A :38-ს მსჯელობას ფსალმუნთა დაყოფის შესახებ¹⁶. შატბერდის „სასწავლო წიგნის“ გამოცემაში მ. ჯანაშვილს შეცდომა აქვს დაშვებული: მთავრული ე მას ი-დ წაუკითხავს. ასე რომ მისი გამოცემის მიხედვით გამოდის, თითქოს ლაპარაკია ფსალმუნთა წიგნის ათად და არა ხუთად დაყოფის შესახებ¹⁷.

ამრიგად, ქართული ხელნაწერების ჩვენება მოწმობს, რომ ფსალმუნთა წიგნის დაყოფა ქართულ ქრისტიანულ ლიტერატურაში კარგად ცნობილი უნდა ყოფილიყო. საკუთრივ ფსალმუნთა ხელნაწერებში ეს დაყოფა აღნიშნული არ არის ხოლმე, მაგრამ გამორიცხული არაა, რომ რომელიმე (ერთ ან რამდენიმე) ხელნაწერში ასეთი დაყოფა გატარებული იყო. შესაძლოა, ასე იყო სწორედ მესხურ დავითნშიაც (ამჟამად ამის გარკვევა შეუძლებელია, რადგან ძირითადი ნაწილი ტექსტისა დაკარგულია. ხელნაწერში (S : 947) შემორჩენილია მხოლოდ გალობები, რომელიც ჩვეულებრივ ყოველთვის თან ერთვის ხოლმე ფსალმუნის ხელნაწერებს). სავარაუდებელია, რომ ისტორიკოსმა ყურადღება მიექცია ქართული პრაქტიკისათვის უჩვეულო დაყოფას და, როგორც განმასხვავებელი ნიშანი მის მიერ ნახმარი წიგნისა, საგანგებოდ აღნიშნა იგი: „მესხური დავითნი, ხუთ წიგნად განყოფილი“, ზუსტად ისევე, როგორც მეორე შემთხვევაში გამოყო მეორე წყაროს დახასიათებისას „იმერული ძველი გარიგების წიგნიო“¹⁸.

ყოველივე ამის შემდეგ ნათელი ხდება, რომ „ხუთ წიგნად განყოფილი“ ყოფილა არა ფსალმუნის ტექსტისთვის დარაუფილი მატრიანე, არამედ თვით ის ფსალმუნე, რომელიც ვახუშტის ჯერ კიდევ სრულად ჰქონია ხელში. „მესხური ქრონიკის“ მოცულობისა და შედგენილობისათვის კი ვახუშტის ცნობა სრულიად არაფერს გვეუბნება.

¹⁶ მ. შანიძე, ებრაული ანბანის გადმოკეპის შექთხვევები ძველი აღთქმის ქართულ ხელნაწერებში. ენათმ. ინ-ტის შრ., II, გვ. 168, შენ. 2.

¹⁷ მ. ჯანაშვილი, „აღღაფინე“, 1891 წ., გვ. 128.

¹⁸ ამ განმარტებისათვის მხეკალა შანიძეს უღრმეს მადლობას მოვახსენებ.

წინაშეებარე გამოკვლევა დამთავრებული და წაკითხული იყო მოხსენების საბით ხელნაწერთა ინსტიტუტში, როცა ასაწერ ხელნაწერებზე მუშაობის დროს ვავეცანიტ S : 262 უთარილო, მეტად ნაკლულ ფსალმუნს. ხელის მიხედვით იგი XVI ს. ეკუთვნის. მიუხედავად ნაკლულოვანებისა, აქ სამ ადგილას ჩინებულად არის დაცული ფსალმუნის წიგნებად დაყოფის ნიშნები:

1 „დაესრულა მეორე წიგნი ფსალმუნისა“—ტექსტის ხელით, 33v.

2 „მესამე წიგნი ფსალმუნისა“, 34r.

3 „დაესრულა მესამე წიგნი ფსალმუნისა. მეოთხე წიგნი ფსალმუნისა იწყე აქათ“.—52v.

აკად. ივ. ჯაფარიძის ვარაუდი ნაწილობრივ მაინც სამართლიანია¹⁹. ჩვენს დრომდის თავბოლონაკლული სახით მოღწეული მატიანე, რომელიც ფსალმუნის ტექსტს ჰქონდა დართული, ამ ორნახევარი საუკუნის წინ უეჭველად უფრო კარგად ყოფილა დაცული. ამას მოწმობს ვახუშტის „სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრების“ შემდეგი ადგილი: „დაიპყრეს (ოსმალთ) ქვეყანა ტაოსი სრულიად ქორონიკონსა ჩუნ... ამავჳ წელსა უშვა დედისიმედმან ქაიხოსროს ძე მანუჩარ“²⁰.

ეს ცნობა უნდა მომდინარეობდეს „მესხური მატიანის“ ვახუშტის-დროინდელი ტექსტიდან, რადგან სხვა წყაროებში მანუჩარ ქაიხოსროს ძის დაბადების თარიღი შემწინეული არ არის. ქაიხოსრო-დედისიმედის 1550 წელზე ადრე გაჩენილი შვილების დაბადების ცნობებს ვახუშტი არ გვაძლევს. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ისტორიკოსს ხელთ ჰქონოდა მანუჩარის უფროსი ძმების დაბადების შესახებ ცნობები და არ შეეტანა ისინი სამცხე-კლარჯეთის ისტორიის ტექსტში; განსაკუთრებით ქაიხოსრო-დედისიმედის უფროსი ვაჟის—მამის სიკვდილის შემდეგ (1573) გაათავაგებული ყვარყვარეს დაბადების ცნობას ვახუშტი გვერდს ვერ აუვლიდა.

აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ „მატიანის“ ვახუშტის დროინდელი ტექსტიც ნაკლულოვანი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ აწინდელთან შედარებით იგი მაინც უფრო სრული ყოფილა. თუ უძველესი თარიღიანი ცნობა დღეს არის თამარის დაბადება 1561 წელს, ვახუშტის დროს მატიანეში დაცული ყოფილა 11 წლით ადრე შეტანილი ცნობებიც.

ამ ვარაუდის საფუძვლიანობას მოწმობს ვახუშტის ისტორიაში შეტანილი 1552 წლის ამბები, განსაკუთრებით მათი დაბოლოება:

„შემდგომად კვალად მოვიდნენ ოსმალნი და დაიპყრეს არტანუჯი არსიანამდე; კვალად დაიპყრეს ფარავანი და სრულიად არტანი და ალაშენეს ფარაკანი... არამედ სამცხეს ვერ გარდმოვიდნენ, ძალითა აწყვრისა ღთისმშობლისათა“.

აწყურის ღვთისმშობლის ძალით ოსმალთ სამხედრო ძალების წინსვლის დაბრკოლების აზრი „მატიანის“ გავლენის კვალს ამტკიცებს. ცნობილია, რომ ვახუშტისათვის უცხო იყო ე. წ. „პროვიდენციალიზმი“ (ვ. გაბაშვილი).

¹⁹ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 275.

²⁰ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 246.

ჰქონდა თუ არა ვახუშტის ხელთ „მესხური მატიანის“ უფრო სანდო ნუსხა

„მესხური მატიანის“ ავტორის ვინაობისათვის მსჯელობის დროს აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა ყურადღება მი-
აქცია იმ თვალსაჩინო განსხვავებას, რომელიც შეიმჩნევა ჩვენ-
ამდის მოღწეულ XVI ს. ხელნაწერის S : 947 ტექსტსა (ე. თაყაი-
შვილის გამოცემის მიხედვით) და ვახუშტის ისტორიაში ჩართულს
„მესხური მატიანის“ შესატყვის ნაწყვეტებს შორის.

ეს განსხვავება ივ. ჯავახიშვილმა იმდენად მნიშვნელოვნად
სცნო, რომ ამასთან დაკავშირებით გარკვეული მოსაზრებაც წა-
მოაყენა: ხომ არ მომდინარეობს ვახუშტის ისტორიაში შეტანილი
ტექსტი უფრო სანდო დედნიდან, ვიდრე „მესხური დავითის“
S : 947 ნუსხა? ისტორიკოსმა აღნიშნა ამ ორი ტექსტის გამო-
წვლილვით შედარების საჭიროება მატიანის ავტორის ვინაობის
გამორკვევისათვის.

თვითონ აკად. ივ. ჯავახიშვილმა ნაწილობრივ ჩაატარა ასეთი
შედარება²¹. „მატიანის“ ტექსტისა და ვახუშტის ისტორიაში ჩარ-
თული ნაწყვეტების ხსენებული ნაწილის შედარებას ჩვენ, რა თქმა
უნდა, აღარ გამოვეუდგებით. აღარ შევჩერდებით აღარც ივ. ჯა-
ვახიშვილის მიერ მითითებული სხვაობის ნაჩვენებელ ნიშნებზე²².

ვახუშტი „მატიანის“ მასალაა ორგვარი წესით იყენებს. მა-
ტიანის თხრობის გარკვეულ ნაწილამდის ისტორიკოსს ხსენებულად
მასალა გადამუშავებული სახით შეაქვეს თავის ნაშრომში. გარკვე-
ული ნაწილიდან მოყოლებული კი ამ წესს იგი აღარ მისდევს.

მივეყვით ქრონოლოგიურ რიგს და აღვნიშნოთ შემჩნეული
სხვაობანი. მაგალითად, ქაიხოსრო ათაბაგის (1522—1573) უფროსი
ვაჟის წყვარყვარეს ოდიშს დაქორწინების ცნობა, 1564 წ.:

მატიანეში

ვახუშტის ისტორიაში

(1564 წ.)

(1564 წ.)

ქქსა ხნზ, იენისსა ვ, დღე-
სა სამშაბათსა, კჳ მთუარისსა, ბაგმან ყვარყვარე, ძე თვისი,

წარავლინა ქაიხოსრო ათა-
ბაგის ვაჟსა წყვარყვარეს ოდიშს დაქორწინების ცნობა, 1564 წ.

²¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 273—275.

²² იქვე, გვ. 275.

შეწევნიდა ღრისათა და წრის ოდიშს. მოსცა ლევან დადიანმან
ნიკოლოზისათა, პატრონმან ყუ- ასული თვისი მარგხ და იქორ-
არყუარე ქორწილი ქნა ოდიშს წინა მუნვე, ქს ჩფად.
დადიანის ქალს მარგხთანა.

მარგხის წყაროსთავს მოყვანის ცნობა:

(1565)

ქკსა სნგ, ივლისსა ზ. კვ-
რას დღეს მოიყუანეს ბატონი
მარგხ წყაროსთავს.

(1565)

და წელსა მეორესა მოიყვანა
ყვარყვარემ ცოლი თვისი სამცხეს.

ყვარყვარე ქაიხოსროს ძისა და მარგხის ვაჟის ქაიხოსროს
დაბადების ცნობა:

მატიანით:

(1573)

ნებითა ღრისათა და შე-
წევნიდა აწყურისა და ვარძიისა
ღრისმშობლისათა, დაიბადა
პატრონის ყუარყუარეს ძე, პა-
ტრონი ქაიხოსრო აწყურს,
გიორგობისთუშ ცხრა, ორშა-
ბათი დღე განთენდებოდა, ქა-
თმის ყიულ, მთუარესა იდ,
ქკსა ხა.

ვახუშტის ისტორიით

(1565)

ამავ (1565) წელსა უშუა მა-
რგხ ყვარყვარეს ძე ქაიხოსრო.

როგორც ვხედავთ, ყვარყვარეს ძის ქაიხოსროს დაბადების
ვახუშტისეული დათარაღება მთელი რვა წლით (1573 || 1565)
განსხვავდება S: 947 ხელნაწერში უდიდესი ზედმიწევნილობით
აღნიშნული თარიღისაგან. რომელი ამ ორ თარიღთაგანი უნდა
ჩავთვალოთ უფრო სწორად, ამაზე მსჯელობა ზედმეტია: ვახუშტის
დათარიღება უეჭველად მცდარია.

ქაიხოსრო ათაბაგის ყაზენის წასვლის (1570) ცნობა:

მატიანით

(1570)

წაბრძანდა პატრონი ქაი-
ხოსრო ყაზენის ყე[ე]ნის წი-

ვახუშტის ისტორიით

(1570)

უკეთუ ათაბაგობდა ქაი-
ხოსრო, გარნა ტაო, შავშ-

ნაშე მარტს გ, დღესა პარასკევ-კლარჯნი ეპყრათ ოსმალთა და
სა მგელციხიდან, ქქსა სნმ. ხედვიდა ქაიხოსრო მძლავრე-
ბასა მათგან ქვეყანათათა და ვერა
რისა შეწევნისა მპოველი ვნებად
მათდა, ამისთჳს წარვიდა წინაშე
შას-თამაზისა, რათა მოიცეს ძალი
მისგან, ქს ჩფო—სნმ, მისრული
ყეენმან პატივით შეიწყნარა და
იყოფებოდა მუნ...ხოლო ქაი-
ხოსროს ათაბაგისთჳს აღეთქვა
შასთამაზს შეწვენა და ნიჰვიდა
ნიჰთა დიდ-დიდთა.

როგორც ვხედავთ, ვახუშტი აქ სწორად იცავს ქაიხოსრო
ათაბაგის ყაზვინს გამგზავრების დედნიეულ თარიღს. მაგრამ
ისტორიკოსი არ კმაყოფილდება საათაბაგოს პატრონის ყეენთან
წასვლის ფაქტის მშრალად აღნიშვნით. იგი (ვახუშტი) თავის გან-
მარტებას ურთავს ამ ისტორიული ფაქტის (ათაბაგის საათაბაგო-
დან ირანს დიდი ხნით წასვლის) ცნობას, რომ შასთამაზი ქაი-
ხოსროს „ნიჰვიდა ნიჰთა დიდ-დიდთა“ — ვახუშტის ეს ცნობა,
უეჰველია, სპარსული წყაროებიდან მომდინარეობს.

ქაიხოსრო ათაბაგის ყაზვინს 1573 წ. გარდაცვალების ცნო-
ბას, რომლისთვისაც „მატიანეში“ ნახევარ გვერდზე მეტი აღ-
გილია მიძღვნილი, ვახუშტი სულ მოკლედ გადმოგვეცემს:

„არამედ ყაზვინს ყოფასა შინა მოკულა ქაიხოსრო ათაბაგი
ქს ჩფოგ, ქრ სჯა“.

საყურადღებოა, რომ ვახუშტის საჰიროდ მიაჩნია ქაიხოსრო
ათაბაგის გარდაცვალების ცნობასთან ერთად გვამცნოს მისი სი-
კვდილის შემდეგ დარჩენილი შვილების სახელები:

და დაუტევა (ქაიხოსრომ, 1573 წ.) ძენი: ყვარყვარე, მანუ-
ჩარ და ბეჰა“.

ვალეს ეკლესიის წარწერის წყალობით ჩვენ გვაქვს ქაიხოსრო
ათაბაგისა და დედისიმედის შვილების სრული ნუსხა. ვახუშტის-
თვის, უეჰველია, უცნობი ყოფილა ეს წარწერა. მაგრამ ისტორი-
კოსის ხელთ უნდა ყოფილიყო „მესხური მატიანის“ ტექსტის ცნო-
ბები მანუჩარის 1550 წ. დაბადების დროიდან. ამ ცნობების მი-
ხედვით ვახუშტის უნდა სცოდნოდა, რომ 1573 წ. ენკენისთვის
29-ს მისგან დასახელებულ ყვარყვარესა, მანუჩარისა და ბეჰას
გარდა ცოცხლები იყვნენ ყაზვინს ზამის ადგილას საგანგებოდ გა-
მგზავრებული თვალშევიერ-ივანე, იანქო და ბასილი.

მზექაბუკ ქაიხოსროს ძის ცოლის—როდამის მამიშვილობის ცნობა „მატიანესა“ და ვახუშტის ისტორიაში:

მატიანეში

ვახუშტის ისტორიაში

„პატრონმან მზექაბუკ, წლისა კბ-ისაჲან იქორწინა და მოიყვანა ასული როსტომ გურიელისა პატრონი როდამ.

ძემან ქაიხოსროსმან მზექაბუკ იქორწინა გურიელის გიორგის ასულ როდამსა ზედა.

თუ მოულოდნელი და საოცარია ვახუშტის მიერ მცდარი თარიღების შეტანა „სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრებაში“, კიდევ უფრო ძნელი ასახსნელია „მატიანის“ გარკვეული ცნობის შეცვლა: ერთი ისტორიული პირის სახელის (როსტომ) მაგიერ მეორე ისტორიული პირის სახელის (გიორგი) დაწერა. ექვს გარეშეა, რომ ვახუშტის შემთხვევით არ არევიდა ეს ორი სახელი. დედანში მოცემული თარიღები ამ შემთხვევაში ვახუშტის სწორად აქვს შეტანილი ისტორიაში. ვახუშტი იცის, რომ მზექაბუკისა და როდამის დაქორწინება მოხდა 1570 წლის ნოემბერში; ისტორიკოსმა იცის აგრეთვე, რომ ამ დროს გურიელად იყო 1564 წელს გარდაცვლილი გურიელის როსტომის ვაჟი გიორგი²². ვფიქრობთ, ამ მიზეზის გამო მოსდის ლაფსუსი ვახუშტის „მოსწრაფე“ ხელს.

(„მესხური მატიანის“ ტექსტი შედარებულია ვახუშტის ავტოგრაფთან).

ვახუშტისეული „სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრების“ შემდეგი ადგილი, რომელიც უეჭველად „მატიანიდან“ მომდინარეობს, არის ათაბაგთა წინააღმდეგ მიმართული შეთქმულების გამომქვეყნებისა და, ამასთან დაკავშირებით, ატეხილი ხანგრძლივი შინაური უთანხმოებისა და ბრძოლის ეპიზოდების გადმოცემა.

საყურადღებოა რომ ვახუშტი აქ გვერდს უვლის იმ ამბებს, რომლებიც „მატიანის მიხედვით“ წინ უძღოდა ხსენებულ შეთქმულებას: 1572—1573 წწ. (თვალშეწიერის ყაზვის გამგზავრება 1572 წ., იანქოს სიკვდილი 1575 წ., შაჰ-თამაზის სიკვდილი და

²² ო. სოსელია, ფეოდალური საქართველოს დაშლის ისტორიიდან, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 135.

ამ ამბით გამოწვეული არეულობა, ირანში, 1576 წ. ელჩის გაგზავნა ყაენთან). ამ დროს, როცა „მატიანეში“ მესხეთის დიდებულების შეთქმულება რუსულად მისდევს ყაენთან ელჩის გაგზავნის ამბავს და ამით უკავშირდება მას (სწორედ ეს ამბავი—ათაბაგის სახლის წევრების წასვლა ყაენთან ელჩის გასამგზავრებლად მგელციხეს—აცნობა იასონ ბედანიწვილმა შეთქმულების მეთაურს კოკოლა ვარაზაშვილს). შეთქმულების საბაბად ვახუშტის დასახელებული აქვს კოკოლა ვარაზაშვილისა და ზოგიერთი სხვა მესხი დიდებულის ხონთქართან კავშირის გაბმა („არამედ ვარაზას ძემან კოკოლამ და ვიეთთამე მესხთა უწყეს ზრახვა ხონთქარსა“).

გარემოებათა სწორედ ეს ხლართი განხდარა შეთქმულების საბაბად ვახუშტის მიხედვით: „ხოლო ესენი (ეს ამბები)... შედანიწვილმან იასონ აუწყა ვარაზას ძეს კოკოლას“.

ამ შემთხვევაში ვახუშტის „მესხური მატიაინის“ გარდა, უეჭველია, ხელთ ჰქონია დამატებითი ცნობები რომელიღაც სხვა წყაროდან, რის მიხედვითაც ის შეთქმულების უნუალო საბაბად მესხ დიდებულთა ხონთქართან კავშირის მიიჩნევდა (ვახუშტის ისტორიის ეს ადგილი „მატიანეში“ შესატყვისს ვერ პოულობს).

„მესხური მატიაინის“ მთელი მასალა 1576 წლის ივნისის შეთქმულებამდის ვახუშტის გადმოცემული აქვს თავისი სიტყვით, სხვა წყაროებიდან შევსებით, ისტორიულ ამბებთა შორის კავშირის დამყარებით და ათა ნაწყვეტ-ნაწყვეტად, როგორც მატიაინეშია ჩაწერილი. გასაგებია, მასალის ამგვარად გამოყენებისას ვახუშტი არ მიისწრაფვის სიტყვა-სიტყვით შეიტანოს თავისს საისტორიო ნაშრომის ის დღიურისებური თხრობა, რომელიც დამახასიათებელია მატიაინისთვის.

მაგრამ შეთქმულების ამბების დასაწყისიდან, უკეთ რომ ვთქვათ, მისი გარკვეული მომენტიდან მოყოლებული ვახუშტი სხვა მეთოდს მიმართავს—ისიც მატიაინისებურად იწყებს ამბების გადმოცემას. ეს ცვლილება შეიმჩნევა ვახუშტის ისტორიაში 1576 წ. 30 ივლისის ამბების გადმოცემიდან.

აქამდის შეთქმულებსა და ათაბაგების მომხრე ხალხსაც ისტორიკოსი ერთნაირად მესამე პირებად იხსენიებს. მაგ., მატიაინეში ვკითხულობთ: „სამწუბთ ღელეში დავდეგით“, ვახუშტი კი წერს: „თვით. (ათაბაგთა მომხრენი) მოვიდნენ და დასდგენ სამწუფ ღელესა შინა“ და სხვა ამგვარი. 30 ივლისის ამბებიდან მოყოლებული კი საკმაოდ დიდ მანძილზე ის პირველი პირით გადმოვცემს ათაბაგების მომხრეთა მოქმედებას.

ივანე ჯავახიშვილი, რომელმაც პირველად შეამჩნია ვახუშტის ისტორიაში ეს ფაქტი (ამბების პირველი პირით გადმოცემა), ამბობს: „განმაცვიფრებელი და სრულებით მოულოდნელია ის გარემოება, რომ ზოგან ვახუშტის ისტორიის მოთხრობაში მესხური მატიანის პირვანდელი სახე და დედანი უკეთესად არის შენახული, ვიდრე იმ ხელნაწერში, რომელმაც ჩვენამდის მოაღწია და რომელიც თვით თავდაპირველ დედნად ითვლება“. ამ აზრის ნათელსაყოფად ისტორიკოსს თავისი „საისტორიო მწერლობის“ 273—275 გვერდებზე პარალელურად მოტანილი აქვს ვახუშტის ისტორიისა და „მესხური მატიანის“ შესატყვისი ადგილები და დასკვნის, რომ „მესხური დავითნის ხელნაწერი შეუძლებელია ვახუშტის წყაროდ ჰქონოდა, არამედ მას სხვა, უფრო სრული და წიგნებად დალაგებული ხელნაწერი ჰქონიაო“.

„მესხური მატიანის“ წიგნებად დალაგებულობის შესახებ ზემოთ გვქონდა საუბარი. მ. შანიძის გამოკვლევით, წიგნებად დალაგებული უნდა ყოფილიყო დავით წინასწარმეტყველის „ფსალმუნის“ ტექსტი და არა მესხური ქრონიკა. ასე რომ, ამაზე აქ აღარ შევჩერდებით.

მეორე, რასაც ყურადღება მიაქცია აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა, არის თვალსაჩინო განსხვავება მესხური მატიანის (S:947) ტექსტსა და ვახუშტის ისტორიაში თითქოს „სიტყვასიტყვით მოყვანილ“ ამონაწერებს შორის. ამის შესახებ ისტორიკოსი ამბობს: „ცხადია, ალბათ თვით ვახუშტის მესხურ დავითნის მატიანის დედანში ასე უნდა წერებულყო, თორემ რა დასაჯერებელია, რომ მას მოსაუბრის კილოთი დაწერილი დედნის ტექსტი შეეცვალა და იმდენად გადაეკეთებინა, რომ ჩემათიანე მონაწილედ გამოსულიყო“. „მაშასადამე, განაგრძობს ივ. ჯავახიშვილი, ირკვევა, რომ ვახუშტის მესხურ დავითნის მატიანის დედნითგან ზოგჯერ უფრო მეტი ცნობები აქვს, ვიდრე თვით შენახულ დავითნის ხელნაწერშიაო“ (გვ. 274).

ასეთ დასკვნამდის ღვაწლმოსილი ისტორიკოსი ვახუშტისადმი განუსაზღვრებელია ნდობამ მიიყვანა.

რაკი გამოთქმულია გარკვეული დაეკება ხელნაწერის S:947—„მესხური მატიანის“—ნუსხის დედნად ცნობის მიმართ და წამოყენებულია ვარაუდი სხვა, უკეთესი და, მაშასადამე, ნამდვილი დედნის არსებობის შესახებ, საკიროდ დავინახეთ შესაძლებელი ყურადღებით შეგვედარებია ერთმანეთისთვის S:947 და ვახუშტის ავტოგრაფაში ჩართული პირველი პირით მოტანილი ტექსტი.

ზემოთ აღნიშნული გექონდა რამდენიმე შემთხვევა, სადაც ვახუშტის ტექსტი ფაქტების აღნიშვნაში (თარიღები, საკუთარი სახელები და სხვ.) განსხვავდება „მატიანის“ ტექსტისაგან. ეს განსხვავებანი სრულებით არ მეტყველებს ვახუშტის სასარგებლოდ.

განსაკუთრებით თვალსაჩინოა განსხვავება სწორედ იმ ნაწილში, სადაც ვახუშტის თავის ისტორიაში პირველი პირით აქვს მოთხრობილი 1576 წლის ამბები. არ შეგუდგებით ტექსტების მთლიანად შედარებას; აღნიშნავთ მხოლოდ განსხვავებას გეოგრაფიული სახელწოდებებისა და პიროვნებათა საკუთარი სახელების გადმოცემაში:

მატიანე

ვახუშტი

„ა ცნობაჲ ოლადის ქუაბი-
ღამა ბედანიშვილმა იასონ
ვარაზაშვილს კოკოლასა და მის
ძმასა ლაშქარასა და მის ბიძას
გურგაქსა“.

„ხოლო ესენი ოლდამის ქვა-
ბიღამ შედანიშვილმან იასონ
ა ცნობა ვარაზას ძეს კოკოლას
და ძმასა მისსა და მის ბიძას
გურგაქს და ლაშქართა“.

არ შეეჩერდებით ვახუშტის წაკითხვაზე: შედანიშვილმა. ამ სახელის დასაწყისი ასო „მატიანის“ ტექსტში (გვ. 15) მართლაც უფრო შ-ს წააგავს, ვიდრე ბ-ს, თუმცა ვახუშტის მომდევნო XVIII ს. ისტორიკოსები და ე. თაყაიშვილიც ამ სიტყვას ბედანიშვილად კითხულობენ (რაც მართებული ჩანს—სახელი ბედან დღესაც ცოცხალია).

ოლადის ქუაბის ოლდამის ქვაბად შეცვლა უმკველი შეცდომაა. პროფ. ს. ჯიქია თავისი კაპიტალური შრომის III ტომში იხსენიებს ოლდანის (ოლდამის) ქვაბს ხერთვისის ლივაში, ხოლო ოლდას ქვაბს ჩრდილის ლივაში. ცხადია, ეს ორი სხვადასხვა ადგილას ნდებარე სხვადასხვა გეოგრაფიული ადგილია²⁴. ისიც ნათელია, რომ 1576 წლის შეთქმულების საწინააღმდეგო არეში შემავალი უნდა ყოფილიყო სწორედ მგელციხის ახლოს მდებარე ოლადის ქუაბი.

კიდევ უფრო უცნაურია ვახუშტის ტექსტში კოკოლა [შალიკაშვილის] ვარაზაშვილის ძმის სახელის ლაშქარას დაკარგვა და გაჩენა ცნობის, თითქოს შეთქმულების დასაწყისში არა თუ მესხი

²⁴ ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, III, თბ., 1958, გვ. 414 და 290, 291.

დიდებულების ზოგიერთ წარმომადგენელს (უმთავრესად ვარაზაშვილებს) აცნობეს შეთქმულების მეთაურებმა, არამედ აცნობეს ლაშქარაჯ. ცხადია, ადამიანის სახელი ლაშქარა აქ „ლაშქართა“-დ არის შეცვლილი და მით „ნესხური მათიანის“ გარკვეული ცნობა გაყალბებულია.

მაგრამ ჩაყვეთ ქვემოთ:

მატიანე

ვახუშტი

„დაეკაზმნეს ხუთასამდე „შეკაზმულნი ფ კაცი (შეკაცი და წამოვიდეს და ორთქმულეები) ორთვალის ხიდს, მალათჳიდს გაშოვიდეს; ბორჯბ გირს გამოვიდნენ“.

„მატიანის“ ბორჯი გეოგრაფიული ადგილია. იგი აღნიშნულია „გურჯისტანის ვილაიეთის“ III ტომისთვის დართულ რუკაზე, როგორც არტაანის ლივის აღმოსავლეთ მიჯნაზე მდებარე „ბორჯი“ (და „ზემო ბორჯი“). ვახუშტისთვის უცნობი აქ გეოგრაფიული ადგილის სახელი მის თხრობაში დამახინჯებით ბოგირად (ხიდს—ბოგირს) არის გადმოცემული²⁵.

ასევე არ ეთანხმება „მატიანის“ ტექსტის „დარღვეულთ ხიზანს“ ვახუშტის „რღვევის ხიზანი“; „მატიანის“ „ზემბადის შუილს ვახუშტის „ზემბრის ძე“, „მატიანის“ „შერანშაიანთ წყაროს“ ვახუშტის „შერანზანის წყარო“, „მატიანის“ ვარნეთის ციხეს—ვახუშტის „ვარნეთის ციხე“.

ბოლოს შეეჩერდებით „მატიანის“ ცნობისა და ვახუშტის გადმოცემის კიდევ ერთ თვალსაჩინო განსხვავებაზე.

„მატიანის“ ჩვენამდე მოღწეული ტექსტის უკანასკნელ (30) გვერდზე ვკითხულობთ ათაბაგების ერთ-ერთი მოწინააღმდეგის ელია დიასანიძის მიერ დემოთიას ციხის ლალატით აღების ცნობას. ეს ცნობა ვახუშტის სულ სხვაგვარად აქვს გადმოცემული:

მატიანე

ვახუშტი

„დიასანიძემ ელია დემოთიას ციხეს სავალინშვილი სა- „დიასანიძე ელია დემოთის ციხეში სავალინშვილს შეუყე-

²⁵ მგელციხე, ოლადა (დავთრის „ოლოდა“), ბორჯი (დავთრის „ბორჯი“) შეთქმული მესხების მოქმედების არედ ჩანან, ისინი ერთმანეთის სიახლოვეს მდებარეობენ. იხ. „დავთარი“, III, გვ. 414, 426, 535 და რუკა.

ლალატოდ შეუყენა. ულალა-
ტეს, ციხე წაართუეს და ბევრი
საქონელი და სალარო დაიქი-
რეს“.

როგორც ვხედავთ, აქ თავიდან ბოლომდის ყველაფერი შე-
ცვლილია. პირველი, რაც თვალში გვხვდება, შეცვლილია ფრაზის ლო-
გიკური აზრი: „მატიანის“ მიხედვით დემოთიას ციხის ლალატით
აღების ინიციატორი არის ელია დიასამიძე; ის გზავნის თავის
კაცს, სავალინშვილს ციხის სალალატოდ.

ვახუშტის გადმოცემით კი (ვილაცებმა) „დიასამიძე ელია დე-
მოთიას ციხეში საავალიშვილოს შეუყენეს“. საავალიშვილო, რომე-
ლიც ვახუშტისთვის ცნობილ ავალიშვილთა სამფლობელოდაა აქ
ნაგულისხმევი, „მატიანეში“ აქ არ იხსენიება. ცხადია, ეს „გეოგრა-
ფიული“ სახელწოდება წარმოადგენს „მატიანეში“ მოხსენებუ-
ლი გვარის საავალინშვილის გადაკეთებას, უკეთ რომ ვთქვათ,
დამაბინჯებას: „გურჯისტანის ვილაიეთში“ ცნობილია გეოგრა-
ფიული სახელები (და ადგილი) სავანელის სახელწოდებით, აღ-
ნიშნული „ვილაიეთის“ რუკაზე პეტრეს ლივაში, შიდა ქართლის
მიჯნასთან. საფიქრებელია, რომ ამ ადგილის სახელისაგან უნდა
ყოფილიყო წარმოდგარი გვარი სავანილშვილი (სავანლიშვილი).

საყურადღებოა ამ პატარა ცნობის კიდევ ერთი დამახინჯე-
ბა—სალაროს ნაცვლად საფაროს მოხსენიება. ამ შემთხვევაში ნა-
თელია, რომ საფაროში ფ გაჩნდა სალაროს ლ-ს ადგილას. ნუ-
სხური ლ აღქმულია აქ როგორც მისი შავაგისი ნუსხურივე ფ.

არ შეიძლება ორი აზრი გამოითქვას იმაზე, თუ ამ ორი
ტექსტიდან რომელი არის სწორი და რომელი წარმოადგენს აშ-
კარა დამახინჯებას.

დასკვნა

ვახუშტის სამცხე-კლარჯეთის ისტორიაში შესული მესხური
მატიანისეული ცნობებისა და თვით მესხური მატიანის ტექსტის
დაპირისპირების შედეგად გამოიკვია:

ვახუშტის ისტორიის მატიანისეული მასალა, როგორც ეს
აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა აღნიშნა, განსხვავდება ცნობილი
დედნის, N: 947 ნუსხის მასალისაგან. შედარებამ ცხადყო, რომ
ვახუშტის ტექსტში მცდარადაა გადმოცემული პირთა და გეოგრა-
ფიული სახელწოდებანი; არ არის აგრეთვე სისწორით შეტანილი
ზოგიერთი თარიღი და ისტორიული ფაქტი.

№: 947 ხელნაწერის მისაღისა და ვახუშტის ისტორიის შე-სატყვისი ადგილების დაპირისპირებამ გვიჩვენა დედნად ცნობილი ტექსტის უდავო უპირატესობა. ხელნაწერი და ვახუშტის ტექსტში შეტანილი ნაწყვეტები შეეფარდებიან ერთმანეთს, როგორც პირ-ველი წყარო ცუდად გადმოღებულ პირს.

ვახუშტის შრომაში შეპარული შეცდომების მიხედვით ცხა-დია, რომ სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრების წერის დროს ისტორი-კოსს არ უნდა ჰქონოდა ხელთ „მესხური მათიანის“ დედანი. ამავე დროს, ჩვენ გვაქვს ვახუშტის ცნობა (ავტოგრაფულ ნუსხაში), რომელიც მოწმობს, რომ ვახუშტის ნამდვილად უნახავს „დავითნი მესხური, ხუთ წიგნად განყოფილი“²⁶. როგორ უნდა შეეუთანხმოთ ეს ცნობა ვახუშტის ტექსტის ასეთ დაწორებას №: 947 დედნი-საგან?

ამ შემთხვევაში იძულებული ვართ ვარაუდის გზას დავადგეთ. ვახუშტის, უეჭველია, უნახავს „მესხური დავითნი“ და მის-თვის დართული ქრონიკა საქართველოში ყოფნის დროს. შესა-ძლოა ისტორიკოსს მაშინვე ამოეკრიფოს ამ წყაროდან ქრონო-ლოგიური ცნობები, რომელიც მან თავის ძირითად ნაშრომს და-ურთო. მაგრამ „მესხური ქრონიკის“ დედანი (№: 947) ვახუშტის მოსკოვს ყოფნის დროს ხელთ არ ჰქონია.

ყველასათვის, ვინც ვახუშტის ისტორია-გეოგრაფიას იცნობს, ცხადია, რომ ისტორიკოსი იყენებს მდიდარ მასალას, რომლის ძირითადი ნაწილი პირადად მას ჰქონდა შეკრებილი საქართვე-ლოში ცხოვრების დროს.

მაგრამ, რადგანაც ვახუშტის განზრახული ჰქონდა ისტო-რიულ-გეოგრაფიული გამოკვლევა 1744 წლამდის მიეტანა, თეი-თონ კი საქართველოს მოშორებული იყო, 1724—1744 წწ. მასა-ლებს იგი საქართველოში დარჩენილი პირებისაგან იღებდა. ამ მშფოთვარე ოციოდე წლის ამბების აღწერა ვახუშტის შრომაში განმაცვიფრებელი სისრულითა და სისწორითაა წარმოდგენილი. ეს გარემოება მოწმობს, რომ ვახუშტის სანდო ინფორმაცია მო-სდიოდა არა თუ ქართლ-კახეთიდან, არამედ დასავლეთ საქართვე-ლოს ყველა კუთხიდან და ახალციხის საფაშოდანაც.

ბუნებრივია, რომ ვახუშტი რომელიმე კორესპონდენტს და-ავალებდა მისთვის ნაცნობი „მესხური დავითნისათვის“ დართული

²⁶ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 360; ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა, ნ. ბერძენიშვილის შესავალი, გვ. XXII.

მატიანის გადაწერას და მოსკოვს გადაგზავნას. ვახუშტის ტექსტში შეპარული შეცდომები არ შეიძლება იყოს დიდი ისტორიკოსის შეცდომები. ისინი, უეჭველია, მომდინარეობენ ძეგლის ცუდად გადმოღებული პირიდან.

ამგვარად, ჩვენ იძულებული ვართ გადავკრით უარეყოთ ის აზრი, თითქოს სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრებისათვის ვახუშტის ხელთ ჰქონოდა „უკეთესად შენახული დედანი“ და თითქოს ისტორიკოსს იმ „დედნის ენაც ხელუხლებლივ“ შეენახოს.

მიუხედავად „ისტორიაში“ დაუდევრად გადაღებული პირის წყალობით შეპარული შეცდომებისა, ვახუშტის დიდი დამსახურება მიუძღვის სამხრეთ საქართველოს XVI ს. ისტორიის ცარიელ ფურცლებზე მატიანისეული მასალისა და სხვა სარწმუნო ცნობების უხვად შეტანის საქმეში. ამ მხრივ მან სრულიად უვალი გზა გაკაფა.

ვახუშტის მომდევნო ისტორიკოსები XVIII ს. 60: წწ. კვალდაკვალ მიჰყენენ მას და რაკი მათ, სამშობლოში მომუშავეთ, შესაძლებლობა ჰქონდათ უშუალოდ გამოეყენებიათ მატიანის დედანი, თითქმის შეუცდომლად დაიცვეს S : 947 ხელნაწერის ტექსტი.

დასასრულ, უნდა ვთქვათ, რომ მთელი ეს შედარებისა და დაპირისპირების მუშაობა არ შეგვეძლო თავიდან აგვეცილებინა, რადგან არსებობდა დიდად ავტორიტეტული ისტორიკოსის გარკვევით გამოთქმული დაეჭვება: არის თუ არა ხელნაწერი S : 947 მესხური მატიანის ერთადერთი დედანი, თუ დედნად უნდა ჩავთვალოთ სხვა ნუსხა, რომელიც ხელთ ჰქონია ვახუშტის მოსკოვს, 1742—1745 წწ.

ვინ არის „მესხური მატიანის“ ავტორი

საქართველოს ისტორიის მკვლევართაგან პირველად თ. ჟორდანიამ გამოთქვა აზრი „მესხური მატიანის“ ავტორის ვინაობაზე. „მუხრან-ბატონის გვაროვნობითი შტოს“ ტაბულაზე (ქრონიკები, II, გვ. 527) მას აღნიშნული აქვს:

„დედისიმედი, აღმწერი „მესხურის დავითნის ქრონიკისა“, გათხოვდა ქაიხოსრო ათაბაგზე 1545 წ. და ცოცხალი იყო 1587 წ.“.

თ. ჟორდანიას ამ აზრის დასაბუთებისათვის არის მიძღვნილი ს. კაკაბაძის პატარა ნაკრევეი „ვინაობა მესხური დავითნის ქრონიკის ავტორისა“ (თბ. 1912).

ე. თაყაიშვილი, რომელმაც ორჯერ გამოსცა მატიანის ტექსტი (1890 წ. ქართულად, 1900 წ.—რუსულად, მრავალი შენიშვნით), კატეგორიულ დასკვნას თავს არიდებს და მხოლოდ ერთგან, ხელნაწერის 14 გვ. მარცხენა ნაპირზე მიწერილი სახელის: „ზაქარია“-ს შესახებ ფრთხილად შენიშნავს „He ou il au top eton zakhisi?“ (ე. თ., რუს. გ-მა, გვ. 191).

მესამე, ასეთივე არაკატეგორიული ვარაუდი გამოთქმული აქვს ივ. ჯავახიშვილს: მას შესაძლებლად ნიაჩნია, რომ მენატიანე იყოს ქაიხოსრო ათაბაგისა და დედისიმედის შვილისშვილი ქაიხოსრო ყვარყვარეს ძე („მესხური დავითნის მატიანის ავტორად, უკანასკნელი ნაწილისა მაინც, ქაიხოსრო ყოფილა, ყვარყვარეს ძე“)²⁷.

არსებობს აგრეთვე მესხური მატიანის ყველა მკვლევრის ზოგადად და ერთმანეთთან თანხმობით გამოთქმული აზრი (დ. ბაქრაძის—1889 წ., თ. ჟორდანიასი—1890 წ., ე. თაყაიშვილისა—1890 წ., ს. კაკაბაძის—1912 წ., ივ. ჯავახიშვილისა—1918—1920), რომ „ავტორი თანამედროვე ყოფილა, ამასთანავე თვით სამცხის ათაბაგების გვარისშვილი“²⁸.

განვიხილოთ ცალ-ცალკე ხსენებულ ავტორთა ვარაუდი.

ამჯამად ზედმეტია იმ საყოველთაოდ მიღებული აზრის დასაბუთება, რომ „მატიანის“ ავტორი უეჭველად უნდა იყოს აღწერილი ამბების თანამედროვე და, ჩვენ დავუმატებდით, ხშირად მონაწილეც.

რაც შეეხება მის „სამცხის ათაბაგების გვარიშვილობას“, ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

დავიწყოთ უპირველეს ყოვლისა ისტორიკოს თ. ჟორდანიას მოსაზრებიდან, რომ „მესხურის დავითნის ქრონიკის“ აღმწერი დედისიმედი უნდა იყოს.

მატიანის ისტორიული ამბების გადმოცემისას თითქმის ყველგან ჩანს პირველი პირით მოსაუბრე ადამიანი, რომელიც ზოგან ამ ამბების მონაწილედაც გამოდის. შეიძლება თუ არა იყოს ის ქაიხოსრო ათაბაგის (გარდაიცვ. 1573) მეუღლე დედისიმედი?

დედისიმედის ავტორობა თითქოს უეჭველი ხდება „მატიანის“ იმ ადგილებიდან, რომლებიც ს. კაკაბაძეს აქვს მითითებული, განსაკუთრებით შემდეგი ორი ადგილიდან: ქაიხოსრო-დედის-

²⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. ქართ. საისტორიო მწერლობა, „მესხური დავითნის მატიანე“, გვ. 276.

²⁸ იქვე, გვ. 272.

იმედის ვაჟი თვალშეწონიერი „საყაზმისოდ“ მიჰყავთ. ს. ვანაზიამ²⁰ დის მას აცილებენ დედა და ძმები: „ვანაზიიდან გავიყარე დედა-ძმანი და ლაშქარნიო“—ამბობს მემატიანე (გვ. 12). თუ ამის თქმა ერთნაირი უფლებით შეგვიძლია მივაწეროთ არათუ დედას და ერთ-ერთ ძმას, არამედ ლაშქარში მყოფად ნაგულისხმევ მესამე, უცნობ პიროვნებას, მატიანეში მაინც რჩება ერთი ადგილი, სადაც ავტორად მხოლოდ დედისიმედი უნდა ვიგულისხმოთ. მატიანის 29-ე გვერდზე ვკითხულობთ:

„ანავე ქრონიკონსა [159] მარიაშობისთუჲს ოთხს პატრონი არჩილ მობრძანდა აწყუჲსკს. დიდის ხნის უნახავნი და ძმანი შევიყარე დედა-ძმანი და აწყუჲსკს წაბრძანდა“.

აქ ორი პიროვნებაა მოხსენებული: დედისიმედი და მისი „დიდისხნის უნახავი“ ძმა არჩილ მუხრანბატონი.

პირველი პირით ნათქვამი „დიდისხნის უნახავნი და ძმანი შევიყარე დედა-ძმანი“ უნდა ეკუთვნოდეს ან დას—დედისიმედს, ან ძმას—არჩილს. მაგრამ ამის თქმა სრულებით არ შეგვიძლია მივაწეროთ არჩილ მუხრანბატონს, რომელიც შიველი ათეული წლის განმავლობაში ირანს იმყოფებოდა. საათაბაგოს ამბების მემატიანობას, იგი, რა თქმა უნდა, ვერ გასწევდა. თვით მომდევნო ტექსტიდან ჩანს, რომ არჩილი მესამე პირია და არა პირველი: „ლუინობისთუჲს (არჩილ) წაბრძანდა“—ვკითხულობთ მატიანეში (გვ. 29). ხოლო ქვემოთ, უშუალოდ ამ ფრაზის შემდეგ, ჩაწერილია არჩილის გარდაცვალების ცნობა 1581 წლის თარიღით.

მატიანის ეს ადგილი სრულიად სამართლიანად გამოყენებულია როგორც დედისიმედის ავტორობის დამადასტურებელი მიუხედავად იმისა, რომ იგი მათემატიკის ცნობა²¹.

დედისიმედის ავტორობის სასარგებლოდ მატიანეში სხვა ნიშნებიც მეტყველებს: ქაიხოსრო-დედისიმედის ერთი უფროსი ვაჟთაგანის—მზექაბუჯის—გარდაცვალების ცნობა მატიანეში ვრცელდება მოთხრობილი; იგი (ცნობა) მზექაბუჯის ერთგვარ ნეკროლოგს წარმოადგენს. აქ, სხვათა შორის, ვკითხულობთ: „იანვარსა ია. დღესა პარასკევსა, დღისით, ეამსა ვ გარისხდა ღმერთი მისის მშობლისათჲს და პატრონი მზექაბუჯ მითცვალა ამიერ სოფლით“. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ეს სიტყვები—„გარისხდა ღმერთი მისი მშობლისათჲს“—სხვას ვისმე ეთქვას და არა თვით მზექაბუ-

²⁰ ს. კაკაბაძე, ვინაობა მესხური ქრონიკის ავტორისა, ტფ., 1912,

კის დედას—დედისიმედს. „ღვთის რისხვა“ იმდენად მკვეთრ გამო-
ნათქვამს წარმოდგენს, რომ ათაბაგის ამაყ მეუღლესა და ქართ-
ლის მეფეების ჩამომავალ დედისიმედს ამას ვერაფერს ჰკადრებდა.

განსაკუთრებით საყურადღებოა დედისიმედის მეორე ვაჟის,
თორმეტი წლის იანქოს გარდაცვალების ცნობა, შეტანილი მა-
ტიანის მე-13 გვერდზე³⁰: „მარტსა კ, დღესა კვრიაკესა, ეამსა
მწუხრისასა, ქკსა ხჯგ (1575), მთუარესა ცხრასა, გარისხდა ღმერთი
ცამდი ამაღლებულისა გელმწიფის შვილისა, დაკარგულის დი[დის
ათაბაგის შვილ]ისა, თუალ-პირ-სამოთხისა, ლამაზად შესახედავ-
წარმოსადგვისა, [ახლისა] სამოთხის ყუაველისა, ორის სახელ-
მწიფოს შვილისა, პატრონის იანქოსაგან ღმერთი გარისხდა და
დაუდგეს მის მშობელს დად[ა]გ[ული] თვალები...“.

ამ ჩანაწერში გარკვევით ისმის საყვარელი შვილის დაკარგ-
ვით გულმოკლული დედის მწარე მოთქმა („დაუდგეს მის მშობელს
დადაგული თვალები“).

ამავე დროს ჩანაწერში მქლავნდება დედისიმედისათვის და-
მახასიათებელი სი-ამაყე და გულზვიადობა, რომლის ნიმუშსაც
წარმოდგენს მათიანის გვერდებზე (10—11—12) მოთავსებული
მოსახსენებლები—მუხრან-ბატონებისა, დედისიმედის მამა-ბიძათა
და დედისიმედის ქმრისა—ქაიხოსრო ათაბაგისა. ასეთივე სტი-
ლით (შესხმითი, ზვიადი სტილით) არის დაწერილი დედისიმედი-
სეული წარწერა ვალეს ეკლესიის კედელზე.

ცხადია, ყველა ეს ჩანაწერი და წარწერა დედისიმედის შთა-
გონებით ან პირდაპირი კარნახით დაწერილად უნდა ჩავთვალოთ.

„მატიანეში“, საერთოდ, ჩაღად ჩანს დედისიმედის ენერგი-
ული პიროვნება. 1561 წლიდან მას ვხედავთ მრავალშვილიან დე-
დად, რომელიც განაგრძობს შვილოსნობას და 1561, 1563, 1564
წლებში კიდევ ოთხი ვაჟის მშობელი ხდება.

დედისიმედი მზრუნველი დედაა. მოვიგონოთ „ცხელებით“
აეადმყოფი დედისიმედის [მოაბით] გამგზავრება საფარას საბურ-
თეს ამავე მოარული სენით დაავადებული შვილის, ბერის ბასილის
მოსავლელად და მისი ღრმა მწუხარება შვილების დაკარგვის გამო.

მაგრამ დედისიმედი არ სჯერდება მზრუნველი დედის როლს.
იგი პოლიტიკური ამბების მონაწილეც არის და ზოგჯერ დამოუ-
კიდებლად აწარმოებს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ხასიათის მო-

³⁰ ამ ცნობის ზოგიერთი სიტყვა, ტექსტის დაზიანების გამო, აღარ იკით-
ხება. ჩვენ, აზრის მიხედვით, აღვადგინეთ ეს სიტყვები. იხ. ტექსტი, გვ. 13.

ლაპარაკებას (ლალა-ფაშასთან, გვ. 25). როცა ლალა-ფაშა გაიტყუებს დედისიმედის უფროს ვაეს ყვარყვარე ათაბაგს და მოტყუებით სტამბოლამდის მიჰყავს, დედისიმედი ამ ამბავს მხნედ შეხედება: „წაუდგა პატრონი დედისიმედი, ჯაყამდის სდია (ყვარყვარეს); ვერ მიეწია; აზნაურიშვილები წაუყენა, ველარ დააბრუნვა“ ვკითხულობთ მატიანეში (გვ. 25).

როცა ლალა-ფაშას დიდი ლაშქრობის შედეგად სამცხის ბედი მთლად მიიწურა, დედისიმედი თავის შვილიშვილთან, ქაიხოსრო ყვარყვარეს ძესთან ერთად სულ ბოლომდის მარტოდმარტო რჩება. საათაბაგოში და უკანასკნელი ტოვებს სამცხეს.

ქმრის სიკვდილის შემდეგ შემონახვებულ დედისიმედ-ყოფილი დებორას მხნეობა იქამდის მიდის, რომ სამცხის დიდებულების ცნობილი აჯანყების დროს (1576—1578 წწ.) იგი პირადად აწარმოებს სამხედრო მოქმედებას თავისი თორმეტი წლის შვილთან, ბექასთან ერთად: „პატრონი დედისიმედი და ბატონი ბექა ყუძლს მოადგეს“ ვკითხულობთ „მატიანეში“. დედისიმედის ეს სამხედრო ოპერაცია წარმატებით მთავრდება: ზესამე დღეს დედისიმედმა და ბექამ ყველი წაართვეს მოწინააღმდეგეთ (გვ. 19).

დედისიმედი სურსათ-სანოვაგით ამარაგებს ათაბაგებისაგან დაპყრობილ თმოგვის ციხეს (გვ. 20) და ამავე დროს ყაზვინს მყოფ თვალშეენიერთან სასწრაფოდ გზავნის ელჩის ხელით საინფორმაციო ცნობებს.

ყოველივე აქ თქმული მოწმობს, რომ დედისიმედი, რომელიც ისტორიკოსის მიერ დახასიათებულია, როგორც „ამაყი, გლისპი, მრისხანე და გაუსინჯავი“ (ვახუშტი, გვ. 248), მიუხედავად ამ უარყოფითი თვისებებისა, თავისი ენერჯითა და გაბედულებით უქველად შესანიშნავი ქალი ყოფილა. ბუნებრივი იქნება ვირწუნოთ, რომ მატიანეში მისი სახელით ჩაწერილი ცნობები ან თვითონ მას უნდა ჩაეწერა, ან მისი პირადი მონაწილეობით და კარნახით შეეტანა მწერალს.

მესხური მატიანის მწერალი. როცა მესხური მატიანის ტექსტის ხელზე გვეკონდა მსჯელობა, აღნიშნული იყო, რომ მატიანის ჩვენამდის მოღწეული ტექსტი თავიდან ბოლომდის ნუსხური ხელით არის დაწერილი. მაგრამ ეს ნუსხური ხელი ერთისა და იმავე მწერლის ხელი არ არის. გამოირკვა, რომ ოცდაექვსი წლის განმავლობაში მატიანის ჩამწერნი ექვსჯერ მაინც შეცვლილან. ტექსტის ჩანაწერზე ექვს გადამწერზე არანაკლებს უმუშავნია. როგორც ზემოთ ვთქვით, მატიანის ხელის ასეთი ნაირობა

უქველად მნიშვნელოვანია მისი ავტოგრაფულობის საკითხის გადაჭრისათვის. ჩვენ ძალაში ვტოვებთ ე. თაყაიშვილის დასკვნას მატიანის ტექსტის დედნობის შესახებ და ამასთან დაკავშირებული დასაბუთებაც სავსებით მისაღებად მიგვაჩნია. მაგრამ, „მესხური მატიანის“ ხელის ნაირობა უდავოდ იმის მაჩვენებელია, რომ ცნობების ჩამწერი ერთი და იგივე პირი არ ყოფილა.

რაკი ჩვენ დავადგინეთ, რომ მატიანის გარკვეული მასალა დედისიმედის მონაწილეობისა და, შეიძლება ითქვას, ავტორობის უქველ კვალს ატარებს, გასარკვევია: შეგვიძლია თუ არა „მატიანის“ ყველა ნაწილის ავტორად, ანუ მატიანეში შეტანილი ყველა ცნობის ავტორად ჩავთვალოთ დედისიმედი?

უნდა ითქვას, რომ მატიანის ტექსტში მოიძებნება არა ერთი ადგილი, რომლის ავტორობა არ შეგვიძლია მივაწეროთ დედისიმედს. მაგალითად, ავიღოთ დედისიმედის ვაგების ყვარყვარესი და მანუჩარის და მათი ბიძაშვილის ერეკლე მუხნარ-ბატონის ყენთან ელჩის გასაგზავნად მგელ-ციხეს გამგზავრების, მესხ დიდგვარიანთა ამასთან დაკავშირებული შეთქმულების გამომგლავნებისა და მომდევნო სანგრძლივი შინაური შფოთის ამბები, მოთავსებული 14--26 გვ.

აქ დასაწყისიდანვე ჩანს, რომ პირადად დედისიმედი არ მონაწილეობს მგელციხეს გამგზავრებასა და შეთქმულებთან ბრძოლის პირველ ამბებში. მემატიანე სახელდებით აღნიშნავს საპატიო პირებს—„ათაბაგი პატრონი ყ[უ]არყ[უ]არე და ძმა მათი პატრონი მანუჩარ და ბიძაშვილი მათი მეფის შვილი (!) პატრონი ჰერ[ა]კლე მგელციხეს წავიდეს ყაენთან ელჩის გასაგზავნელად“. ძნელი საფიქრებელია, რომ ამ ლაშქრობაში დედისიმედსაც მიეღოს მონაწილეობა და ეს გარემოება არ ყოფილიყოს აღნიშნული მისი სახელის მოხსენიებით ყვარყვარეს, მანუჩარისა და ერეკლე მუხნარ-ბატონის სახელის გვერდით.

შემდგომი ჩანაწერებიც, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მხარს უჭერენ ამ მოსაზრებას. საყურადღებოა, რომ თვითონ მემატიანე, რომელსაც აუწერია (და დაუწერია) ეს ამბები, პირადად მონაწილეობს ამ ამბებში. მატიანის სწორედ ამ ნაწილს იმომწებენ მკვლევარნი იმის დასამტკიცებლად, რომ ავტორს „თვით მიუღია მონაწილეობა მის მიერ მოთხრობილ საქმეებში“ (ე. თაყაიშვილი). მართლაც, აქ მრავალ ადგილას მკვლევანდება მემატიანის მონაწილეობა მიმდინარე ამბებში: „სამწუბთ ღელეში დავდეგით“, „მივედით ზედა-თმოგუს და თმოგუს ქალაქი მოვარბიეთ“. ექვს გა-

რეშეა, ავტორი ამ ექსპედიციის ერთ-ერთი მონაწილეა, მაგრამ ამბების თხრობის სწორედ ამავე ადგილას სრული სიცხადით ჩანს, რომ ეს ავტორი დედისიმედი არ არის. მემპტიანე მოგვითხრობს: „მივედით ზედა თმოგუს და თმოგუს ქალაქი მოვარბიეთ და იქივე ზედა-თმოგუს ამოვედით და პატრონი დედა მათი, დედისიმედ-ყოფილი დებორა იქ მოვიდა“.

საქმე ის კი არ არის, რომ ამბის მთქმელი დედისიმედს აქ მესამე პირით იხსენიებს („დედისიმედ-ყოფილი დებორა იქ მოვიდა“), ასეთი მანერა—თავისთავზე მესამე პირით მოთხრობა—შეიძლება თვით ავტორსაც ჰქონოდა. საქმე ისაა, რომ სხვა ჩანს ამბის მთქმელი და სხვაა დედისიმედი. როცა მემპტიანე ყვარყვარესთან, მანუჩარსა და ერეკლესთან იმყოფება და, როგორც მთელი ამ ლაშქრობის მონაწილე, მოგვითხრობს „მივედით“, „მოვარბიეთ“, „ზედა თმოგუს ამოვედითო“, იგი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ ბატონების დედა „იქ მოვიდა“.

ქვემოთ გრძელდება თხრობა, რომელიც ათაბაგთა ბრძოლის წარმატებით მიმდინარეობას გადმოგვცემს. აქაც მრავლადაა გაბნეული პირველი პირის ზმნები: „იერიშით ავიღეთ“, „ავიყარენით“, „ჩაუდგეთ“, „შემოვიწყუსნით“, „ამოვედით“, „ქარწასს დავდგით“, „ქერაკლე შევკაზმეთ“, „ჩაუხედით“, „დავწვით“, „ამოვსწყუდიეთ“ და მისთანანი, რაც უეჭველად გვიჩვენებს მემპტიანის მონაწილეობას მიმდინარე ამბებში—და აი აქ, ერთ ადგილას (გვ. 20) ავტორი ამბობს:

„ბატონი ყრყრე და ბატონი მანუჩარ ახალციხეს წამოვიდა“. ცხადია, თვით მთქმელიც (თუ დანწერი) ან ყვარყვარესა და მანუჩართან ერთად „წამოსულა“ ახალციხეს ან ახალციხეს მყოფი გვეუბნება ამას—წამოვიდაო და ამავე დროს დასძენს:

„და ბატონი დედისიმედი თმოგუს დადგა“ (გვ. 20).

აქ დედისიმედი და მემპტიანე ერთდროულად სრულიად სხვადასხვა ადგილს მყოფად წარმოგვიდგება: მემპტიანე ახალციხეს ან ახალციხის მიმართულენით იმყოფება და სწორედ ამ დროს დედისიმედი თმოგუს არის დამდგარი.

მემპტიანისა და დედისიმედის, ასე ვთქვათ, გათიშვა კიდევ უფრო უეჭველი ხდება რამდენიმე სტრიქონის ქვემოთ, სადაც ვკითხულობთ: „პატრონი დედისიმედი ახალციხეს შეიღებთან მოვიდა“ (გვ. 20).

ასე რომ, „ქრონიკის“ გარკვეული ადგილების მიხედვით, მემპტიანე და დედისიმედი სხვადასხვა პირები არიან; ისინი სხვა-

დასხვა ადგილას იმყოფებიან და მოქმედობენ. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ „მესხური მატიანე“ მარტო ერთი პირის ავტორობით დაწერილი ქრონიკა არ არის.

რა თქნა უნდა, ჩვენთვის ნაკლებად საინტერესოა თუ ვისი ხელით, ან ვისი ავტორობით არის ჩაწერილი ქრონოლოგიური ცნობები ათაბაგების სახელში დაბადებულ ან გარდაცვლილ ქალ-ვაჟთა შესახებ. ეს ცნობები დიდი ხნით გამტკიცებული წესით იწერება დაბადების ადგილის, წლის, თვის, დღის, შვიდეულის დღის, დღის ჟამისა (დღისით დაიბადა თუ ღამით) და საათის აღნიშვნით.

სულ სხვაა გარკვევა—ვის ეკუთვნის ისტორიულ პიროვნებათა დახასიათება და ისტორიული ამბების გადმოცემა.

„მატიანეში“ შეტანილია ქაიხოსრო-დედისიშედის ორი ვაჟის—მზექაბუჯისა (გარდ. 1572) და საბა-იანქოს გარდაცვალებასთან (1575) დაკავშირებით ჩაწერილი მოსახსენებლები, რომელთაც ჩვენ ნეკროლოგები ვუწოდებთ.

როგორც აღნიშნული იყო, ერთიც და მეორეც დედისიშედის ავტორობის კვალს ატარებს. ამავე დროს ამ ორი ნეკროლოგის ტექსტი სხვადასხვა ხელითაა დაწერილი. ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ „მესხური მატიანის“ ტექსტი, სადაც ექვსი სხვადასხვა (ნუსხური) ხელი შეიმჩნევა, მხოლოდ გაკვეთილი შეზღუდვით თუ ჩაითვლება ავტოგრაფად. ჩვენ ვხედავთ, რომ ყოველი ჩანაწერი ერთგვარი რედაქციითაა შეტანილი მატიანეში; ეს „რედაქტორი“ (ზოგჯერ მოკარნახე) უცვლელად ათაბაგების თვალსაზრისისა და ინტერესების მოდარაჯე-წარმომადგენელია. იგი 1561 წლიდან (ჩვენამდის მოღწეული ტექსტის პირველი ჩანაწერის თარიღი) 1587 წლამდის, ე. ი. „მატიანის“ ბოლომდის მისდევს ტექსტში ამბების შეტანას.

როგორც ეს ე. თაყაიშვილმა აღნიშნა, ამბების შეტანა „მატიანეში“ წარმოებს დღიურისებურად, მათი მიმდინარეობის კვალობაზე. მაგალითად, ე. თაყაიშვილი მიგვითითებს, რომ თვალშეწინიერის ყაზინის გაგზავნის მოთხრობის გადმოცემის ბოლოს შემატიანე ამბობს: „ამას უკანანდელი საქმე ღმერთზე ჰკიდია“ და დაასკვნის—ამბები უშუალოდ მათი მსვლელობის პროცესში იწერებაო. გამონაკლისის სახით გვაქვს რიგი შემთხვევები, როცა ამბავი სამხრეთ საქართველოს გარეთ (ოდისში) ან შორეულ უცხოეთში (ყაზინი, კონსტანტინოპოლი, ხუარასანი) მომხდარა და მოგვიანებით აღწევს მემატიანემდის. ამის გამო, ქრონოლოგიური

წესის დაცვის მიზნით, ისინი სტრიქონებს შუა ან ხელნაწერის გვერდების კიდეებზე იწერება.

საექვოა, რომ თავიდან ბოლომდის ნუსხური ხელით შესრულებული მატიანის როგელმე ნაწილის ჩამწერი დედისიმედი იყოს. საქმე ის არის, რომ XV—XVI სს. არისტოკრატიულ ოჯახებში გამეფებული იყო მხედრული დამწერლობა, ხოლო ნუსხური („ხუცური“) ხელით წერა მხოლოდ სამღვდელოების საქმედ იყო ქცეული. თვით საქართველოს კათალიკოსებიც კი მხედრული ასოებით აწერენ ხელს მნიშვნელოვან საბუთებს. ჩვენ ვხედავთ, რომ მცხეთის XV—XVI სს. საბუთების დიდი ნაწილი მხედრული ხელითაა დაწერილი. მხედრული და ნუსხა-ხუცური ხელი მკვეთრადაა გამოიჯნული. ეს უკანასკნელი ერისკაცთა წრეში უფრო ხშირად მთლად დავიწყებულია.

ხსენებულ გარემოებათა გათვალისწინებას თავისთავად მიეყვარათ იმ დასკვნამდის, რომ მატიანის ცნობების ჩაწერას აწარმოებდნენ ათაბაგთა სახლის კარზე მყოფი სამღვდლო პირები. ჩვენ ვიცით, რომ არა მარტო ათაბაგთა, არამედ სხვა, უფრო მომცრო ფეოდალთა სახლშიაც, როგორც წესი, წარმოებდა სახლის წევრების დაბადება-გარდაცვალებისა და, ზოგჯერ, სხვა ღირსშესანიშნავი ამბების აღნუსხვა. ამ წესმა XIX საუკუნემდის მოაღწია; იგი ამ საუკუნის I ნახევარშიაც არ იყო მოშლილი, რასაც მოწმობს ათეული ხელნაწერების მინაწერები. აღრინდელი საოჯახო ქრონიკები ჩვენ დრომდის უმეტეს ნაწილად მხოლოდ შემთხვევით გადარჩენილი ფრაგმენტების სახითაა მოღწეული.

საყურადღებოა, რომ ორი ასეთი დიდად მნიშვნელოვანი ძეგლი—ათაბაგთა სახლის ქრონიკა—„დავითნის“ ბოლოში საგანგებოდ დაუწერელად დატოვებულ ფურცლებზეა მოთავსებული (H: 1717 და S: 947). ერთიც და მეორეც—ყვარყვარე დიდის სახლის წევრთა ქრონიკაც და ქაიხოსრო-დედისიმედისა და მთლად საათაბაგოს 1550—1587 წწ. მშფოთვარე თავგადასავალიც დაწერილია ნუსხა-ხუცური ხელით. ჩანს, ესეც საუკუნეებით დამკვიდრებული ტრადიცია ყოფილა. მაგრამ ჩაწერისათვის თვალყურის მადევარობა, ზოგჯერ მოკარნახეობაც კი, ყველა ნიშნით, თვით სახლის წევრს ჰკუთნებია. ამის მაჩვენებელია ის ადგილები, სადაც თხრობა დედისიმედ-ყოფილი დებორას სახელით წარმოებს.

არ შეიძლება ითქვას, რომ ჩამწერებს პიროვნება მთლად უმნიშვნელო და პასიური ყოფილიყოს. ეს განსაკუთრებით ითქმის იმ ზაქარიას შესახებ, რომლის სახელიც მატიანის მე-14 გვერდის

ზემო ნაწილში, საკმარისად ფართოდ დატოვებულ მარცხენა ნაპირზე, მომსხო, მკაფიო ნუსხურით არის მიწერილი. როგორც ითქვა, ამ ზაქარიას ხელით დაწერილია მატეანის 21 (9—30) გვერდის დიდი ნაწილი. ეს ხელი ჩანს თითქმის ყველა გვერდზე, 10, 28—29—30 გვ. გამოკლებით; მთლიანად ამ ხელით არის დაწერილი 12—27 გვ. და 28 გვ. პირველი სტრიქონის დასაწყისი ორი სიტყვა: [მახარ]ობელი მოვიდა.

მთელი ჩვენი მსჯელობა ნუსხური (ხუცური) ხელის ხმარების ვიწრო, სამღვდლო-საეკლესიო ფარგლების შესახებ გვაძულებს ზაქარიას ვინაობა სამღვდლოთა შორის ვეცნოთ; ამას უჭერს მხარს მისი სახელის „ზაქარია“ კენტად, ყოველგვარი ტიტულატურის გარეშე მოხაენიება.

საკითხავია, შეიძლება თუ არა მივაკუთვნოთ ზაქარია ათაბაგების სახლს? ვფიქრობთ, რომ არა. თვითონ ის თავის თავს „ბატონებსა“ და „პატრონებში“ არ რეგს, თუმცა, თითქმის, განუყრელად ახლავს მათ ყოველ ექსპედიციასა („ყაენთან ელჩის გასაგზავნელად“ 1576 წლის ივნისში) და ლაშქრობაში.

როგორც ვიცით, ყანდურალი დოღენჯიშვილმა ათაბაგების საწინააღმდეგო შეთქმულების ამბავი აცნობა ათაბაგს ყვარყვარეს, მის ძმას—მანუჩარსა და ბიძაშვილს ერეკლე შუხრანბატონს, რომლებიც სამწუბთ-ლელეში იდგნენ (გვ. 14). ამ დროს აქ მათთან ერთად შემატეანეც იმყოფებოდა („სამწუბთ ლელეში დავდეგით“). შემატეანე ამბობს:

„წამოვიდა ყანდურალი, აცნობა ბატონებსა“, „ადგეს ბატონები და, ვინც იყო, დაეკაზმეს, ოცამდე შეკაზმული კაცი იყო. ბარგი აპკიდეს; დიდხან იქივ იბრუნეს... უკმოდგეს ოჯერთ თავს სიმაგრესა“. „გაემართნეს პატრონი უუარყუარე და პატრონი მანუჩარ და ჰერაკლე... და მივედით თმოგუს“.

ასე მიმდინარეობს ამ ექსპედიციისა და შემდეგ ლაშქრობის ამბავი ბოლომდის. შემატეანე პირველი პირით მოგვიჩვენებს, ხადაც ზოგადად გადმოგვცემს ათაბაგებისა და ნათი მომხრე ლაშქრისა თუ აღაშიანების მოქმედების ამბებს, მაგრამ ბატონებს ყველგან მესამე პირით იხსენიებს.

ზემოთქმულის მიხედვით ზაქარია უნდა ჩავთვალოთ ათაბაგების სახლთან მეტად ახლოს მდგომ სასულიერო პირად, რომელიც ჰირსა თუ ლხინში თითქმის განუყრელად ახლავს მათ (ყვარყვარეს, მანუჩარს; განსაკუთრებით, დედისიმედს) და სხვა, ჩვენთვის უცნობ მოვალეობათა შესრულების გარდა მდივნისა და შემატეანის მოვალეობასაც ასრულებს.

ქრონოლოგიურ-გენეალოგიური შენიშვნები

1. ევარყვარე II-ის ათაბაგობის წლები ვახუშტის მიხედვით

აკადემიკოსი ივ. ჯაფარიძის „ქართველი ერის ისტორიის“ IV წიგნში აღნიშნავს: „[ვახუშტის] ქრონოლოგიური ცნობები ამ დროს (იგულისხმება 1466—1502 წწ.—ქ. შ.) სამცხის ათაბაგთა შესახებ ათონის [კრებულის]... [ალაპების] უტყუარ წყაროს სრულებით არ უდგება“-ო (გვ. 147, 1948 წ. გ-მა).

მართლაც, დავიწყოთ ევარყვარე II-თი¹, რომელიც ვახუშტის მიხედვით იყო ბიძა, თ. ჟორდანიას მიხედვით კი ძმა 1451 წ. გარდაცვლილი აღბულა ათაბაგისა (აღბულა II-ის). ვახუშტის ცნობით ევარყვარე გაათაბაგდა (1451 წ.) უკანონოდ, აღბულას ძის—ევარყვარეს ნაცვლად:

„მოკუდა რა ათაბაგი აღბულა... ბიძამან აღბულასამან ევარყვარემ მოიბირნა მესხნი და ვაზირნი გიორგი მეფისანი და იქმნა გიორგი მეფისაგან, შეწვენითა ვაზირთათა, ათაბაგად“—1451².

ვახუშტისავე მიხედვით ეს ევარყვარე, თითქოს, 1466 წ. გარდაიცვალა:

„მოკუდა ევარყვარე ქს ჩუჯე“ (ვახუშტი, გვ. 235).

ევარყვარე II-ის 1466 წ. სიკვდილის ცნობა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, არის ვახუშტის პირველი შეცდომა, რომელსაც მისდევს მისი მეორე, მესამე და სხვა მცდარი ცნობა ათაბაგების თანამიმდევრობისა და მათი გაათაბაგების თარიღების შესახებ (1466—1502 წწ.).

იმავე ვახუშტის ცნობით, 1466 წ. გარდაცვლილი ევარყვარე II-ის შემდეგ დაჯდა ძე ევარყვარესი ათაბაგად ბაადურ (1466 წ.)³.

ევარყვარე II-ის ძის ბაადურის სიკვდილის ვახუშტისეული თარიღი ნხოლოდ ერთი წლით განსხვავდება ევარყვარე ათაბაგის ამ მესამე ვაჟის (არა ათაბაგის) გარდაცვალების ნამდვილი თარიღისაგან:

¹ აქ არაფერს ვაშბობთ სარგის II (გარდაიც. 1334 წ.) ძის ევარყვარე I-ლის შესახებ. ეს ევარყვარე ჩვენი ქრონოლოგიური მიჯნის იქით არის.

² ვახუშტი, ისტორია, II, 1913, გვ. 234.

³ იქვე, გვ. 236. საყურადღებოა, ვახუშტიმ იცის, რომ ბაადური ევარყვარე II-ის ძე არის.

„მოკულდა... ბაადურ ათაბაგი წლისა კა, ქს ჩუოე“ (1475).
„შემდგომად ბაადურისა დაჯდა ათაბაგად მანუჩარ, ძე ყვარყვარესიე და ძმა ბაადურისა“ (1475)⁴..

მანუჩარის სიკვდილის (ჩვენთვის უცნობ) თარიღად ვახუშტის სრულიად ნებისმიერად დასახელებული აქვს 1487 წელი⁵:

„მოკულდა მანუჩარ ათაბაგი ქს ჩუჰჰ“ (1487).

ამ, ვითომდა ათაბაგის, მანუჩარის შემდეგ, ვახუშტის მიხედვით,

„დაჯდა შემდგომად მანუჩარისა (ვითომდა 1487 წ.) ათაბაგად ძე აღბულა ათაბაგისა ყვარყვარე, წლისა ნთ“ (59).

„ამან დაიპყრა სრულიად საათაბაგო—“ და სხვა⁶.

ვახუშტის თხრობით ეს იყო „ყვარყვარე გ“, ესე იგი ყვარყვარე მესამე⁷. ვახუშტისავე ცნობით ამ ყვარყვარე მესამის 13 წლის ათაბაგობისა და გარდაცვალების შემდეგ (ვითომც 1500 წ.)

„დაჯდა ათაბაგად ძე (მისი) ქაიხოსრო“ 1500 წელს... „გარნა მოკულდა ქაიხოსრო ათაბაგი წლის ნგ, მაისს გ, ქს ჩაბ“ (1502)⁸. ვახუშტის ქრონოლოგიითა და გენეალოგიით,

„ამის, ქაიხოსროს, შემდგომად დაჯდა ძე ამისი (!) ათაბაგად დიდი მზექაბუჯ (1502 წ.)“.

მზექაბუჯის შემდეგ (მისი გარდაცვალების თარიღად ვახუშტის 1516 წ. მიაჩნია) ვახუშტი სწორად ასახელებს მის მემკვიდრედ ყვარყვარეს (მისი აზრით ყვარყვარე მეოთხეს); რომელიც მას მზექაბუჯის ძედ მიაჩნია:

„დაჯდა შემდგომად მზექაბუჯისა ძე ამისი (!)

ყვარყვარე ათაბაგად“ (1516)⁹.

2. ათაბაგთა ვახუშტისეული გენეალოგია-ქრონოლოგიის შეცდომები

თავისი „ისტორიის“ IV წიგნში ივანე ჯავახიშვილი გადმოგვცემს „მოკლე ბიოგრაფიულ ცნობებს ათაბაგის სახლის წევრთა

⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ისტორია, II, გვ. 237. აქაც, ვახუშტიმ იცის, რომ მანუჩარი, ყვარყვარეს II ვაჟი, ბაადურის ძმა არის.

⁵ როგორც ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილს აქვს აღნიშნული, მანუჩარ ცოცხალი ყოფილა 1518 წელშიაც (ისტორია, IV, 1948 წ. გვ. 227). წინამდებარე ნაშრომში თავის ადგილას აღნიშნულია, რომ მანუჩარის ხელწერა გვაქვს 1515 წ. საბუთზე.

⁶ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ისტორია, II, გვ. 238.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე, გვ. 241.

⁹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ისტორია, II, გვ. 241—242.

შესახებ“ და აღნიშნავს, რომ „ქრონოლოგიურ ცნობათა შორის უპირატესობა ათონის ალაპებს უნდა მიენიქოს“ (გვ. 109—111, 1948 წ.).

ვახუშტის ცნობების შეცდომებს ეხება „საქართველოს ისტორიის მასალების (XV—XVIII სს.)“ ერთი თავი „ათაბაგთა ქრონიკა და ვახუშტის ისტორიული თხრობა“ („მასალები“, ქრ. შარაშიძის გ-მა, „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვეთი 30, გვ. 203—205).

საკითხის სრული გარკვეულობისათვის საჭიროა სათითოდ განვიხილოთ ვახუშტის ცნობები და შევეცადოთ ხსენებული პერიოდის (1466—1502 წწ.) ათაბაგთა თანმიმდევრობისა და მესხეთის ყოველი მმართველის გამგებლობის სწორი ქრონოლოგიური ფარგლების დადგენა.

სპეციალურ გამოკვლევაში, ახალ მონაცემებზე დამყარებით, აღნიშნულია, რომ 1474 წელს გარდაცვლილი „ბაადურ ათაბაგად არ ყოფილა“, რომ „ათონის 1074 ხელნაწერის ალაპის მიხედვით ბაადურმა თავისი მამა, ათაბაგი ყვარყვარე ცოცხალი დატოვა“, რომ ეს „დიდი და სახელგანთქმული“ ყვარყვარე, მამა ბაადურისა, გარდაიცვალა არა 1466 წ., როგორც ვახუშტი მოგვითხრობს, არამედ 1498 წელს—„წლისა ოთხმოცდაორისა“, არა სრულად: „დღე აკლდა ორმოცდათხუთმეტი“¹⁰.

ეს არის ყვარყვარე II, რომელიც ქრონიკების ცნობით 1447 წელს, როცა იგი (ყვარყვარე II) 31—32 წლის იყო, აღბულა II-ს ათაბაგობას ეცილებოდა, შეება მას და კიდევაც გაემარჯვა. ამ დროს, იმავე ქრონიკების ცნობით, ამ ყვარყვარემ მხოლოდ სრულიად საქართველოს მეფის გიორგი VIII-ის ჩარევის შედეგად დათმო ათაბაგობა. 1451 წელს, აღბულა II ათაბაგის სიკვდილის წელს, იმავე გიორგი მეფის დასტურით გაათაბაგდა ყვარყვარე.

ამ ყვარყვარე II-ს 1451 წლიდან სიკვდილამდე არ გაუშვია ხელიდან მესხეთის ხელისუფლება; იგი „საქართველოებს“ შორის ჭეგემონობასაც კი ჩემულობდა, წარმატებით უტევდა სრულიად საქართველოს მეფეს გიორგის (VIII-ს), დაატყვევა ეს მეფე ფარვანის თავზე 1465—66¹¹ წ., მიათხოვა მას ცოლად თავისი ასული

¹⁰ ქ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები, 1, გვ. 203, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 30, 1954.

¹¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. IV, თბ., 1948, გვ. 97.

თამარ და ამ შეუღლების შედეგად შობილი შვილიშვილი ვახტანგ ქართლის ტახტზედაც კი დასვა 1484 წ.¹²

ამგვარად, ყვარყვარე II განუწყვეტლად ათაბაგობდა 1451—1498 წლამდის. არც ამ ყვარყვარეს მესამე ვაჟი ბაადურ (1453—1474 წწ.), არც ანავე ყვარყვარეს მეექვსე ვაჟი (ძმა ბაადურისა) მანუჩარ ათაბაგებად არ ყოფილან. შესაძლებელია რომელიმე ქრონიკორი მათ ათაბაგებად იხსენიებს—ეს, უეჭველია, შედეგია ათაბაგობის ჯაყელ-ციხისჯვარელთა საგვარეულო წოდებად გადაქცევისა ამ ხანებში.

რაც შეეხება საკუთრად მანუჩარს, იმაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

3. ყვარყვარე II-ის ცოლშვილი

ყვარყვარე II-ის პირველი მეუღლე, როგორც ეს „ათონის ხელნაწერის“ აღაპებიდან ვიცით და ივ. ჯავახიშვილსაც აქვს დადასტურებული, იყო დედისიმედი (I), რომლის გარდაცვალების თარიღი არის არა 1491, არამედ 1489 წელი¹³.

ყვარყვარე II-სა და დედისიმედს მრავალრიცხოვანი მოღვაძე პეოლიათ. გარდა მათი ასულის თამარისა, რომელიც ყვარყვარემ დატყვევებულ გიორგი VIII-ს შიათხოვა, მათ ყველათ ვაჟები. „ათონის კრებულის“ აღაპებში, მათი უფროს-უმცროსობის კვალობაზე, ჩამოთვლილი არიან:

1. პირმშო ძე ქაიხოსრო (1447—1500), ათაბაგობდა 1498—1500.
2. შუქაბუჯ (გარდაიცვალა იაკობის სახელით შემონაზენებული 1515), განაგებდა სამცხეს 1500—1515.
3. ბაადურ (დაიბადა 1453—გარდაიცვალა 1474 წ.).
4. იანქო (გარდაიცვალა 1505 წ.)¹⁴.
5. ორავეანდა.
6. მანუჩარ (ცოცხალი იყო 1515—1518 წლებშია)¹⁵.
7. მართალიხონ.

¹² ქრ. შარა შიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები XV—XVIII სს გვ. 232—234; ვახტანგ გიორგის ძე—ქართლის უცნობი მეფე (1484).

¹³ ქრ. შარა შიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 200—201.

¹⁴ იქვე, გვ. 2091.

¹⁵ ივ. ჯავახიშვილი, „ისტორია“, IV, გვ. 227 და წინამდებარე „მასალები“, გვ. 99—100.

ერთ-ერთი უკანასკნელი გამოკვლევის თანახმად, პირველი ცოლის—დედისიმედის სიკვდილის (1489) შემდეგ, 73 წლის ყვარყვარე II ვინმე ნესტანდარეჯანზე დაქორწინებულა. ამ მეუღლისაგან ყვარყვარე II-ს დამატებით არანაკლებ ოთხი შვილისა ჰყოლია. ამათგან ყვარყვარე-ნესტანდარეჯანის ასული (სახელი უცნობია) ქართლის მეფის დავითის (1505—1525) თანამეცხედრედ გამხდარა.

საბუთების წყალობით ცნობილია ყვარყვარე II-ს ვაჟების სახელებიც (ნესტანდარეჯანისაგან): თამთან, საზუერელი და სალუყაზან.

ყვარყვარე II-ის სიკვდილის შემდეგ (1498) ნესტანდარეჯანი შემონაზუნებულა ნინოს სახელით და თავისი სიძის, ქართლის მეფის დავითის სამფლობელოში გადასულა საცხოვრებლად¹⁶.

4. ათაბაგი ქაიხოსრო I (1447—1500)

ყვარყვარე II-ს სიკვდილის შემდეგ (1498) სულ ორიოდ წლით გაათაბაგდა მისი პირშშო ძე 51 წლის ქაიხოსრო, რომელიც გარდაიცვალა 1500 წ. მისი ოჯახის წევრთაგან ისტორიაში ცნობილია ათაბაგი ყვარყვარე მესამე (იხ. ქვემოთ).

5. მზექაბუკი, სამცხის მმართველი (1500—1515)

ქაიხოსრო I-ლის სიკვდილის შემდეგ ათაბაგობა მის ვაჟზე—ყვარყვარე ქაიხოსროს I-ის ძეზე უნდა გადასულიყო; მაგრამ, როგორც ცნობილია¹⁷, სამცხის ხელისუფლება მიიტაცა ყვარყვარეს მეორე, ქაიხოსროს მომდევნო ვაჟმა, მზექაბუკმა. იგი განაგებდა საათაბაგოს—1500—1515 წწ. უნდა ვითქვოდეს, რომ ამ ენერგიული მმართველის ქართლის მეფესთან და კათალიკოსთან საეკლესიო ბრძოლაში დამარცხებამ გამოიწვია მისი შემონაზუნება იაკობის სახელით და, შესაძლებელია, ამ მთავრობის მოყვარე ძლიერი პოლიტიკური მოღვაწის სიკვდილიც დააჩქარა¹⁸.

¹⁶ იხ. აქვე, ამ ნაშრომში „რომელი ყვარყვარეს ცოლია ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო“.

¹⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, 1948 წ., გვ. 164.

¹⁸ იხ. ამ ნაშრომის გვ. 94.

6. ათაბაგი ევარყვარე III (ათაბაგობდა 1516—1535)
და მისი ცოლშვილი

მზეჭაბუკის სიკვდილის (1515) შემდეგ ათაბაგობა მის ძმის-წულზე, ქაიხოსრო I-ის ვაჟზე, ათაბაგობის კანონიერ მემკვიდრეზე—ევარყვარე III-ზე გადადის [1516 წ.]¹⁹.

ორი წყაროს—„მეწიეთის მარხეანისა“ და „კოპასძეთა ხელნაწერის“ მოსახსენებლების წყალობით, ექვემოტანელად გარკვეულია, რომ ევარყვარე III-ს ცოლად ჰყოლია „ღვთივ გვირგვინოსანი“ ანნა. ცნობილია ევარყვარე III-ისა და ანნას ვაჟების სახელებიც. მათი უფროსი ძე იყო მზეჭაბუკ, ხოლო უმცროსი ქაიხოსრო²⁰, შემდეგში ათაბაგი ქაიხოსრო II 1545—1573წწ. უფროსი ძმა მზეჭაბუკი, ჩანს, ადრევე გარდაცვლილა.—იგი წყაროებში 1535 წელს აქეთ აღარ იხსენიება.

ევარყვარე III ათაბაგობდა 1515—1535 წწ. ცნობილი მურჯახეთის ომის შედეგად იმერთა ნეფემ ბაგრატმა დაიპყრა სამცხე და ტყვედ წაიყვანა ევარყვარე III²¹; ამ ტყვეობაში ევარყვარე გარდაიცვალა—საფიქრებელია, იმავე 1535 წ.²².

7. ათაბაგი ქაიხოსრო II (დაიბ. 1522—გარდ. 1573,
ათაბაგობდა 1545—1573) და მისი ცოლშვილი

ევარყვარე III-ის (ქაიხოსრო I-ის ძის) დატყვევებისა (1535) და გარდაცვალების შემდეგ ათაბაგობის ერთადერთ პრეტენდენტად მისი უმცროსი ვაჟი—ქაიხოსრო ჩანს. „ნესტორ ქრონიკაში“ გვაქვს ქაიხოსრო II-ის ყაზვინს 1573 წ. გარდაცვალების ზედმიწევნითი თარიღი, მისი წლოვანების აღნიშვნით (მხ. 20). ქაიხოსრომ, ვკითხულობთ აქ,

„დაუტყვევ მდენი ესე საწუთო ენკენისთუშს კთ (29), ღღესა სამშაბათსა, ცხრა ქამს, მთუარესა ზ და მიიცვალა, წლისა ნა (51) ფებერვალსაჲ იგ (13) გათავდებოდა“... „ქქნსა სჲა (261)“.

¹⁹ ე. წ. „კოპასძეთა მოსახსენებელში“ ევარყვარე III, ქაიხოსრო I-ის ძე და მზეჭაბუკის ძმისწული, ნა ევარყვარედ იხსენიება.

²⁰ „კოპასძეთა ხელნაწერის მოსახსენებლები“, წინამდებარე „მასალები“. მხ. 12—14, „მეწიეთის მარხეანის მოსახსენებლები“, იქვე, მხ. 17—18.

²¹ ივ. ჯავახიშვილი, IV, გვ. 245.

²² ვახუშტი, ისტორია, II, გვ. 243.

ამის მიხედვით, სიკვდილის ეამს—1573 წლის სექტემბრის 29-ს—ქაიხოსრო სრული 51 წლის არ ყოფილა; იგი მომდევნო 1574 წლის თებერვლის 13-ს „გათავდებოდა“ ანუ შესრულდებოდა 51 წლის. მაშასადამე ქაიხოსრო II 1522 წლის თებერვლის 13-ს დაბადებულა.

ვახუშტის ცნობით ქაიხოსრო გაათაბაგდა 1545 წ., თურქების მხარის დაჭერით (გვ. 244).

დაახლოებით ამავე ხანებში (1545—46), ვახუშტის ცნობითვე, ქაიხოსრო „ესიმა ვახტანგს, მუხრანის ბატონსა და მოიყვანა დაჲ მისი დედისიმედი“ (ვახუშტი, გვ. 244).

დედისიმედის დაბადება-გარდაცვალების წლები უცნობია. ვიცით მხოლოდ, რომ ეს ენერგიული ქალი 1587 წელსაც ცოცხალი იყო („მესხური ქრონიკა“, მხ. 102).

ქაიხოსრო-დედისიმედის შვილები

ათაბაგი ქაიხოსრო II-ის შვილების ასაკობრივი თანამიმდევრობისა და ზოგიერთი მათგანის დაბადება-გარდაცვალების თარიღების დადგენა ხერხდება ს. ვალეს ეკლესიის დედისიმედისეული წარწერისა და „მესხური მატეანის“ ტექსტების საფუძველზე. „ვალეს წარწერა“ ცნობილია მ. ბროსეს (Voyage arch. p. 129), თ. ჟორდანიასა (ქრონიკები, II, გვ. 391) და ე. თაყაიშვილის პუბლიკაციებით. აქ ვსარგებლობთ ე. თაყაიშვილისეული ტექსტით²².

როდინდელია „ვალეს წარწერა“?

წარწერაში დედისიმედი, სხვათა შორის, ჩამოთვლის თავისს შვილებს ქაიხოსრო II ათაბაგისაგან (უფროს-უმცროსობის თანამიმდევრობის დაცვით). აქ იხსენიებიან:

1. ყვარყვარე.
2. მზექაბუჯ.

²² საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიტანოთ აქ ხსენებული წარწერა უმნიშვნელო შემოკლებით:

„ნებითა ღუთისათა, მე, ღუთივ გჯრგჯონისნი... ქართველთ მეფეთ მეფის კონსტანტინეს შვილისშვილმან, მეფის ბაგრატის ასულმან, ათაბაგ-ამირ-სპასალარის სახლის რძალმან მეორედ აღვაშენე... ესე ეკლესია... ვალისა ღუთის-მშობლისა, რათა მცველ-მფარველ გვექმნა... მე და თანამეცხედრესა ჩემსა ათანაგასა ქაიხოსროს და ძენი ჩვენნი—ყვარყვარე, მზექაბუჯ, მანუჩარ, თულაშუენიერ ივანე და თამარი დღეგრძელობით დაიცვენ, ამინ. დასა მათსა ელენეს სასუფეველი დაუმკვიდრე“. ე. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ქრონიკა, გვ. CXXXIV, ტფ., 1890.

3. მანუჩარ.

4. თვალშეწიერი-ივანე²⁴.

5. თამარ.

ხუთი ცოცხალი შვილის გარდა წარწერაში ცალკე, მიცვალებულად, იხსენიება ქაიხოსრო-დედისიმედის ასული ელენე. ამ ნუსხის წყალობით შეგვიძლია დაახლოებით მაინც დაეთათრილოთ „ვალეს წარწერა“.

ცოცხალ ხუთ ქალ-ვაჟთა შორის უკანასკნელი ადგილი თამარს უჭირავს. იგი წარწერის შესრულების დროს ყველაზე გვიან დაბადებულა. „მესხური ქრონიკის“ უტყუარი, ზედმიწევნით ცნობით „დაიბადა თამარ აწყუტრს, აპრილსა იმ (18), დღისით, ღამსა ვ (6)... ქკსა სმთ“ (249+1312=1561). რაკი წარწერის შესრულების დროს თამარი დაბადებული ყოფილა, ცხადია, წარწერა 1561 წლის აპრილის 18-ის, თამარის დაბადების შემდეგ, ყოფილა შედგენილი.

წარწერაში არ არის მოხსენებული 1563 წლის აპრილის 29-ს დაბადებული საბა (იგივე იანქო, მხ. 4).

ამის მიხედვით წარწერა შესრულებულია 1561 წლის 18 აპრილის შემდეგ, 1563 წლის აპრილის 29-ზე ადრე.

ათაბაგი ყვარყვარე IV (დაიბ. 1546—47)—გარდ. 1581, ათაბაგობდა 1574—1581.

„მესხური ქრონიკას“ არ შემოუნახავს ქაიხოსრო II-სა და დედისიმედის პირმშო ვაჟის დაბადების თარიღი. ვიცით მხოლოდ, რომ იგი დაბადებულია 1549 წელზე ადრე, 1549 წელს დაბადებულ მზექაბუჯზე. უწინარეს²⁵. მეორე მხრით გვაქვს ვახუშტის ცნობა ქაიხოსრო II და დედისიმედის 1545—46 წწ. შეუღლებისათვის (ვახუშტი, გვ. 244). ამ ორ ცნობაზე დამყარებით (ამათგან „მესხური მართიანის“ ცნობა სრულებით უეჭველია) უნდა ვიფიქროთ, რომ ყვარყვარე დაბადებულია 1547-სა თუ 1548 წელს.

„მ. ქრონიკის“ ერთი ცნობით 1564 წელს ყვარყვარე დაქორწინებულია მარეხ დადიანზე. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ამ დროს იგი 16—17 წლისაზე უმცროსი ყოფილიყოს. ესეც მხარს უჭერს მისი დაბადების სავარაუდო თარიღს (1547—48).

²⁴ ამ ორი სახელის—თვალშეწიერი-ივანე—შერწყმით, ერთ პიროვნებად მსგენისათვის იხ. ქვემოთ.

²⁵ „ვალეს წარწერის“ ნუსხა და მესხური ქრონიკის“ მხ. 9.

ამ ყვარყვარესა და დადიანის ასულის მარების მოდგმიდან ჩვენ ვიცნობთ 1573 წლის გიორგობისთვის ცხრას დაბადებულ ქაიხოსროს (მხ. 22)²⁶.

„მესხური ქრონიკის“ 102 მუხლში იხსენიება „პატრონის ყრყრეს“ შვილი 14 წლის ქაიხოსრო, რომელიც 1587 წელს თავის ბებიასთან, დედისიმედთან ერთად ეამთა სიავის გამო საკანაფის ციხეში დგას და შემდეგ, იმავე 1587 წ. მარტის შუა რიცხვებში, მოღალატეების მოქმედებით იძულებული, ბებიასთან ერთად ახალდაბას მიდის.

ყვარყვარე IV-ის გაათაბაგების წლად 1574 წ. დასაწყისი უნდა ჩავთვალოთ. ათაბაგი ქაიხოსრო II 1573 წლის სექტემბრის 29-ს მიიცვალა (მხ. 20). მაგრამ შორეული ყაზვინიდან ამ ამბავს საათაბაგომდის, უკეთეს შემთხვევაში, 1573 წლის მიწურულამდის არ შეიძლებოდა მიეღწია. ეს რომ სწორედ ასე ყოფილა, ამას ისიც მოწმობს, რომ ქაიხოსრო ათაბაგის 1573 წ. სექტემბრის 29-ს გარდაცვალებისა და არჩილ ნუხრან-ბატონის 1573 წლის ნოემბრის 22-ს ყაზვინიდან შირაზს გადაგზავნის ამბავი „მესხურ ქრონიკაში“ ერთდროულად არის ჩაწერილი (მხ. 20--21).

ყვარყვარე ქაიხოსროს იე 1581 წ. გარდაიცვალა. „მესხური ქრონიკის“ დედნის 29 გვერდზე (მხ. 94) ვკითხულობთ:

„ქქნს ხათ (269+1312=1581), გიორგობის თუშს კე (25) პატრონის ყრყრეს და პატრონის არჩილისგან ღმერთი გარისხდა“.

„მესხური ქრონიკის“ ტექსტში ჩართული ნეკროლოგებისა და სხვ. წყაროების მიხედვით ვიცით, რომ „ღმერთი გარისხდა“ — გარდაცვალებას გულისხმობს.

ვინაიდან „მესხური ქრონიკა“ ყველგან განუხრელად იცავს ქრონოლოგიურ თანამიმდევრობას და წელთა აღრიცხვაში ეს თანამიმდევრობა არსად დაეჭვებას არ იწვევს, ვახუშტის ცნობა თითქოს „მოკულა ყვარყვარე ათაბაგი ქ[არისტეს აქეთ] ჩგჰბ (1582), ქ[რონიკონს] ხო (270)“²⁷. მცდარად უნდა ჩაითვალოს.

²⁶ „მესხურ ქრონიკაში“ ხაზ (1579 წ.) მაისის თარიღით (მხ. 80) ჩაწერილია „პატრონის ყრყრეს“ შვილის ზოსიტას გაცხელების ცნობა. საფიქრებელია, რომ ზოსიტა 6 წლის ქაიხოსროს კნინობითი სახელი იყოს. ყოველ შემთხვევაში „ქრონიკის“ დანარჩენ გვერდებზე ათაბაგების სახლის არც ერთი წევრი ამ სახელით არ ჩანს.

²⁷ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ისტორია, II, 1913, გვ. 253.

ამგვარადვე მცდარია მანუჩარის 1582 წ. გაათაბაგების ვახუშტისეული ცნობა²⁸. უეჭველია, მანუჩარი უფროსი ძმის სიკვდილისთანავე არ დააყოვნებდა ათაბაგობის პრეროგატივის, ახლა კი სრული უფლებით, მითვისებას²⁹. ამის გაძო მანუჩარის გაათაბაგება 1581 წელსივე უნდა მომხდარიყო.

მზეკაბუჯ ქაიხოსრო II-სა და დედისიმედის რიცხვით მეორე ძე, დაიბ. 1549 წლის მარტში, გარდაიცვალა 1572 წლის იანვრის 11 (მხ. 9, შენიშენა 1).

მანუჩარ მზეკაბუჯის მომდევნო ძმა იყო. ვახუშტის ცნობით-რომელც, ეტყობა, „მესხური ქრონიკის“ უფრო სრული დედნი, დან უნდა მომდინარეობდეს, მანუჩარ 1550 წელს დაბადებულა (ვახუშტი, გვ. 246). ვახუშტისავე ცნობით მანუჩარ 1614 წელს გარდაცვლილა (გვ. 254).

როგორც ზემოთ გაიკრევა, მანუჩარ ათაბაგობდა 1581 წლიდან გარდაცვალებამდე (—1614 წ.).

თვალშეენიერი.

„ვალეს წარწერაში“ ერთმანეთის გვერდით აზოტვიტრული ორი სახელი „თვალშეენიერი ივანე“ ჩვენ ერთისა და იმავე პირის ორ სახელად მიგვაჩნია, ისე, როგორც ერთი და იგივე პირის სახელებია საბა-იანქო (მხ. 4) და ბექა-პავლე (მხ. 6). ივანე, უეჭველია, ნათლობის სახელია, ხოლო თვალშეენიერი ივანეს საშინაო სახელი.

ჩვენი ვარაუდი დამყარებულია შემდეგზე: ივანეს სახელით საკვლევ წლებში (1545—1616) ათაბაგთა სახლის არცერთი წევრი არ ჩანს. შეიძლება გვეფიქრა, რომ თვალშეენიერის მომდევნო ძმა ივანე 1561 წელზე ადრე (ამ წლიდან არის შემონახული ქაიხოსრო-დედისიმედის შვილების დაბადება-გარდაცვალების თარიღები „მესხურ ქრონიკაში“) გარდაცვლილი პირია.

²⁸ იქვე.

²⁹ ფაქტიურად გამაჰმადიანებული მანუჩარ ჯერ კიდევ 1577—78 წლებიდან აშკარად ვცილებოდა ათაბაგობას თავის უფროს ძმას ყვარყვარეს. თურქების შემოტევის დროს იგი სძლვნობდა მტერს სამცხე-ჯავახეთის ციხე-ბურჯებს (მხ. 50) და ლალა-ფაშასთან ფარული კავშირით ათაბაგობის მინიჭებას თხოვლობდა. ამის საზღაურად მანუჩარ ოსმალთა მხარეზე ბრძოლას და მათ სასარგებლოდ საათაბაგოში ხარჯის აკრეფას სთავაზობდა. მ. სვანიძე, „სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან XVII ს. 1 ნახევარში“. (სადისერტაციო შრომა), თბ., 1953, გვ. 60, 63.

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ „ვალეს წარწერაში“, რომელიც 1561 წლის აპრილის 18-ის შემდეგ არის დაწერილი, იხსენიება ათაბაგების 1561 წელზე ადრე გარდაცვლილი ასული ელენე. ვთქვათ ივანეც აღარ იყო ცოცხალი, როცა „ვალეს წარწერა“ იწერებოდა. მაშინ წარწერაში ეს ივანე, ელენეს მსგავსად, მიცვალებულად მაინც იქნებოდა მოხსენებული.

ვთქვათ, ივანე, მიიცვალა არა ხსენებულ 1561 წლის აპრილის 18 რიცხვამდის, არამედ უფრო გვიან. ამ შემთხვევაში ივანეს სახელი აუცილებლად იქნებოდა შეტანილი „მესხურ ქრონიკაში“, რომლის ჩვენამდის მოღწეული ტექსტის პირველი სტრიქონები 1561 წ. აპრილის 18-ის შემდეგ იწერება.

ვინაიდან ხსენებულ ცნობას (ივანეს მიცვალებულად მოხსენიებას) არც „ვალეს წარწერაში“ და არც „მესხური ქრონიკის“ (1561—1587 წწ.) ტექსტში არ ვხედავთ, ცხადია, „ვალეს წარწერის“ ივანე (თვალშეწიერი ივანე) იგივე პიროვნებაა, რომელიც „მესხურ ქრონიკაში“ მხოლოდ თვალშეწიერის სახელით არის მოხვედრილი (მხ. 11, 37, 38, 43, 62, 63, 79, 96, 110).

თვალშეწიერის დაბადების თარიღი უცნობია. ვიცით მხოლოდ, რომ 1550 წ. დაბადებული მანუჩარის ეს მომდევნო ძმა 1561 წ. დაბადებულ თამარზე უფროსი ყოფილა. ასე რომ თვალშეწიერი 1551—1561 წწ. შუა დაბადებულა. დროის ეს საკმარისად ფართო მონაკვეთი „მესხური ქრონიკის“ ტექსტის საფუძველზე შეგვიძლია უფრო ვიწროდ შემოვფარგლოთ.

1572 წლის მაისიდან მოყოლებული 1587 წლამდის თვალშეწიერს ფართო და პასუხსაგებ დიპლომატიურ პოსტზე ვხედავთ, 1572 წ. მაისიდან ამავე წლის 20 ნოემბრამდის მან გაიარა იმ დროს მეტად სახიფათო გზა აწყურისა და ერევანამდის და შემდეგ ერევნიდან ყაზვინამდის. ყაზვინს მყოფი ათაბაგი ქაიხოსრო II-ს გარდაცვალების შემდეგ (1573 წ.) თვალშეწიერი მეტად რთულ პირობებში მარტო უძღვებოდა საქმეებს 14 წლის განმავლობაში. ყაზვინს გამგზავრებისას 1550 წ. დაბადებული მანუჩარის მომდევნო თვალშეწიერი 20 წლის მაინც უნდა ყოფილიყო (მანუჩარი ამ დროს 22 წ. იყო).

თუ ეს ვარაუდი სწორია, თვალშეწიერის დაბადების სავარაუდო წლად 1552 წ. უნდა ჩავთვალოთ. თვალშეწიერის სიკვდილის თარიღი უცნობია. იგი 1587 წ. ცოცხალი იყო.

თვალშეწიერის მომდევნოდ უნდა ვივარაუდოთ ელენე, რომელიც „ვალეს წარწერაში“ მიცვალებულად იხსენიება. იგი 1552—1561 წწ. შუა უნდა ყოფილიყო დაბადებული.

1561 წლის აპრილის 18-დან „მესხური ქრონიკის“ ტექსტი ზედმიწევნით ცნობებს გვადლევს ქაიხოსრო II-ისა და დედისიმედის უმცროსი შვილების დაბადების შესახებ:

თამარ დაიბადა 1561 წ. აპრილის 18. 1578 წ. იგი (საფიქრებელია, მანუჩარის სურვილით) მიათხოვეს ჯაყელ-ციხისჯვარელთა ერთ-ერთი შტოს წარმომადგენელს, ათაბაგის ქაიხოსრო II-ის პაპის შვილის—ორავეანდას ნაშიერს („მესხური ქრონიკა“, მხ. 2, 60)³⁰. „მესხური ქრონიკა“ და „ვალეს წარწერა“ თამარის შესახებ სხვა ცნობას არ გვადლევს.

საბა, იგივე იანკო დაიბადა 1563 წ. აპრილის 29-ს (მხ. 3). გარდაიცვალა 1575 წლის მარტის 20-ს (მხ. 23).

ტყუპები ბასილი და ბექა-პავლე დაიბადენ 1564 წლის აგვისტოს 12-ს (მხ. 6). ამათგან ბასილი, ბავშვობიდანვე ბერი, გარდაიცვალა 1579 წ. ეპიდემიის დროს „სათარის საბურთეს“, სექტემბრის 3 (მხ. 83).

რაც შეეხება ბექას, ვახუშტის ცნობით იგი 1635 წელს გარდაცვლილა (ვახუშტი, II, გვ. 255—256).

³⁰ ორავეანდა მოხსენებულია „ათონის კრბ“. ცნობილ აღაპში ევარყვარე II-ისა (1416—1498) და დედისიმედის მცხუთე ვაჟად. „ათონის კრბ.“, თბ., 1901, გვ. 265—268.

დასკვნითი შენიშვნები

სამცხის გამოყოფა საქართველოდან

„განდგა თავადად ათაბაგი“. „განდგა იმერთაგან თავადად დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე და სვანნი“. „ვიდრე აწამდი არლარა იქმნა შეკრება მისი, არამედ უფროსად დაკნინებანი“.

ვახუშტი.

სამხრეთ საქართველოს გამოყოფას საფუძველი მონღოლთა პერიოდში ჩაეყარა. დამპყრობლების მხარის დაჭერით, სარგის ჭაყელის მეთაურობით გამოყოფილი სამცხე 1266—1334 წწ. „ულუსიანი“ იყო.

ისტორიისთვის ჩვეული უკუღმართობით საქართველოს დაშლა სწორედ იმ კუთხიდან დაიწყო, სადაც საუკუნეების წინ ქართველი ხალხის დიდი გამაერთიანებელი მოძრაობა იყო გაჩაღებული. ფართოდ გაშლილი ტერიტორია („ტაშისკარიდგან ვიდრე ერზერუმამდე“), ოდესღაც ბედნიერი გეოგრაფიული მდებარეობა, ზღაპრულად მდიდარი ბუნება, იშვიათი კლიმატური პირობები, ხუროთმოძღვრების უდიდესი ძეგლების მჭიდრო ქსელი. აყვავებული სასოფლო მეურნეობა, განვითარებული ხელოსნობა და ხელოვნება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ამ მხარეს.

ხშირად ამბობენ, რომ ე. წ. საათაბაგო მთელი საქართველოს შესამედს წარმოადგენდაო. კულტურულ-ისტორიული და პოლიტიკური წონით ეს მხარე გაცილებით უფრო დიდი მნიშვნელობის იყო.

როგორც ცნობილია, მონღოლთა პირველ შემოსევებს საქართველოში მკაფიოდ ჩამოყალიბებული ფეოდალური მონარქია დახვდა. ამ დროიდან (1235—1240) მოკიდებული ახალ-ახალი, თითქმის განუწყვეტელი ომების ცეცხლი ატყდებოდა თავს საქართველოს,

ძირს უთხრიდა ცენტრალური ხელისუფლების ძლიერებას და ფეოდალური დაშლის მოკავშირედ გამოდიოდა¹.

მაგრამ ათასწლოვანი კულტურით და მრავალი საუკუნის მანძილზე საერთო პოლიტიკური ბედობლით შედუღებული სახელმწიფო დიდ ხანს ინარჩუნებდა მიმზიდველობას და გარეშე მტრებთან ბრძოლაში საოცარ გამძლეობას იჩენდა. ქართველი ხალხი ისევ და ისევ იკვროდა ერთიანობის კავშირით ახალ თავდასხმამდის.

ასე მოხდა, მაგ., გიორგი V („ბრწყინვალის“) დროს—1314—1346 წწ., როცა „XIV ს. დამდეგს მონღოლთა უზარმაზარმა სახელმწიფომ თავისი დღენი დალია“ (ივ. ჯავახიშვილი). ძლიერმა ხელისუფალმა—გიორგი V-მ შემოიკრიბა სრულიად საქართველო, ჯაყელციხისჯვარელთა სამფლობელოს ჩართვით; მან ქვეყნის ეკონომიურ მოღონიერებას მიაღწია, სამართლის ნორმების მოწესრიგებას შეუდგა, ქართული ფულის სისტემა განამტკიცა და საქართველოს ოღინდელი საერთაშორისო მნიშვნელობაც აღადგინა.

თემურ-ლენგის მრავალგზისმა ლაშქრობამ (1386—1403) სასიკვდილო ლახვარი ჩასცა აღმშენებლობით მუშაობას. ქართველი, ხალხის შეურიგებელ წინააღმდეგობას უმაგალითო, დაუნდობელი განადგურება მოჰყვა შედეგად. მტერმა გადათხარა საქართველოს მთა და ბარი, გაავერანა ბალ-ვენახები, გადაბუგა და დაანგრია საუკეთესო ნაგებობანი, გაულიტა მცხოვრებთა დიდი რაოდენობა. „70^ე სოფელი და ქალაქი მიწასთან იყო გასწორებული“. თვით თემურ-

¹ თანამედროვე საისტორიო შეცნირებაში ერთმანეთის გვერდით არსებობს ორი აზრი. პირველი, რომ ცალკე გამოყოფილი სამცხე განცალკევების საქმარისად ხანგრძლივი პერიოდით, სამართლის ნორმების საკუთარი კოდექსის შექმნით, საკუთარი საგარეო პოლიტიკითა და სხვ. საქართველოსგან საეხებით ჩამოშორებული იყო და დამოუკიდებელ ფეოდალურ სამთავროს წარმოადგენდა მეორე მხრით აღნიშნულია აგრეთვე, რომ საქართველოსა და მესხეთს შორის პოლიტიკური კავშირი ულუსიანობის დროსაც არ ყოფილა შეწყვეტილი, რომ ამ კავშირის დამადასტურებელია თუნდაც ბექა I-ის და ალბულა I-ის მანდატურთუხუცესობა და ამირსპასალარობა და სხვ.

მართლაც, თუ ჩვენ მთელი კატეგორიულობით მივიღებთ იმ აზრს, რომ ჯაყელციხისჯვარელთა საქარისკაცო პატივი საქართველოს მეფის კარზე XIII—XIV სს. მხოლოდ ნომინალური ტიტული იყო, მაშინ „ქელმწიფის კარის გარიგებაშიაც“ ფაქტიურად გაუქმებულად უნდა ვიგულისხმობთ ამირსპასალარობა, მანდატურთუხუცესობა, მეჭურჭლეუხუცესობა და სხვ. სინამდვილეში ეს ანუ არ ყოფილა და სამცხის სრული დამოუკიდებლობა მხოლოდ გარკვეულ ისტორიულ პერიოდში იყო ძალაუნებურად შეწყნარებული (მაგ., 1266—1334 წწ.; შემდეგ გიორგი VIII-ის დატყვევების დროიდან, ანუ ყვარყვარე II-ის დროს—1465—1498 წწ.)

ლენგის ისტორიკოსის სიტყვით, თემურს ინდოეთშიაც არ დაუნგრევია იმდენი შენობა, რამდენიც საქართველოში (ივ. ჭავჭავიძევილი).

ამ საშინელი განსაცდელის შემდეგაც ქართველ ხალხს კიდევ შერჩა სიცოცხლის ნებისყოფა და შემოქმედებითი უნარი. განმანათლებელი მუშაობა ფართოდ გაიშალა ალექსანდრე მეფის დროს (1412—1443).

მაგრამ პოლიტიკური დაშლა, როგორც ვიცით, მხოლოდ გარეშე ძალების მოქმედების შედეგი არ ყოფილა. „13—14 სს. განმავლობაში საქართველოს სოციალურ წყობილებამიცა და შედგენილობაშიც დიდი და ღრმა ცვლილება მოხდა. ბევრი ძველი საგვარეულო ან სრულებით ამოწყდა, ანდა ჩამომცრობის გამო პოლიტიკურ ცხოვრებაში და საისტორიო ასპარეზზე გაქრა“ და მათი ადგილი ახლებმა დაიკავეს (ივ. ჭავჭავიძევილი)².

ამ ცვლილებების პროცესი ხანგრძლივი და მტკივნეული უნდა ყოფილიყო. მისი განვითარების მსვლელობის სურათის აღდგენა მეტად ძნელია. ვიცით მხოლოდ, რომ XV საუკუნის დასაწყისშივე პირველი აშკარა ურჩობა საქართველოს მეფეს სამცხის მმართველმა ივანე ათაბაგმა, აღბუღას ძემ, გაუწია. ალექსანდრე მეფემ სასტიკად დაამარცხა და კოხტის თავს ტყვედ წაიყვანა ივანე აღბუღას ძე (1415 წლის დამდეგს). მეფე „შევიდა სამცხეს და დაიპყრნა ყოველნი ციხენი და ექსორიაპყვნა ურჩნი და რომელნიმე უმკვიდრო ჰყვნა და დასხა ერისთავნი თვისნიო“—ამბობს ვახუშტი³. ამჭერად ალექსანდრემ „შეიწყნარა“ ურჩი ივანე აღბუღას ძე და ათაბაგობა მასვე შეარჩინა.

მორიგი პირისპირ შეტაკება მოხდა ნახევარი საუკუნის შემდეგ, საქართველოს მეფის გიორგი VIII-სა და ყვარყვარე II-ს შუა⁴. ვახუშტისთვის შეუძენველი არ დარჩენილა, რომ საქართველოს მთლიანობისთვის ამ საბედისწერო შეტაკებას წინ უძღოდა მძაფრი სოციალური ბრძოლა მეფის ერისთავებსა და ათაბაგს შუა სამცხეში. ამ შინაურ ბრძოლაში ჭაყელ-ციხისჯვარელებს, ვახუშტის მიხედვით იმერეთ-გურიის მთავართა შეწყვენით გაუმარჯვნიათ. ყვარყვარემ და მისმა მომხრეებმაო, ამბობს ვახუშტი, „ვიეთნიმე (მეფის ერისთავნი) მოსრეს, ვიეთნიმე დაიმორჩილეს და ვიეთნიმე ივლტო-

² ამის ამსახველია ამ ნაშრომში არა ერთჯერის გამოყენებული A 91 საბუთი, სადაც სამცხის ტერიტორიაზე მცხოვრები დიდებულების სამი ფენის ცვლას შეგვიძლია გავაყოლოთ თვალი.

³ ისტორია, II, 235.

⁴ ათაბაგების თანამიმდევრობის აღნიშვნაში მივდევთ ამ „მასაღების“ ბოლოს მოთავსებულ გამოკვლევას (გვ. 133—144).

დენ, ვითა ზაზა ფანასკერტელი წარვიდა ქართლს წინაშე გიორგი მეფისა და სხვანიცაო⁵.

თუმცა ვახუშტის ქრონოლოგიურ-გენეალოგიური მონაცემები ხშირად დაეჭვებას იწვევს (იხ. ამაზე აქვე, გვ. 134—144), მაგრამ სწორია ისტორიკოსის მტკიცება. რომ საქართველოს მეფის ერისთავების ჩამომცრობა-გაქრობა, კერძოდ სამცხეში, ძალადობასთან, სისხლისმღვრელ ბრძოლებთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული.

ამ აზრს აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილიც იზიარებს: „ცხადი ზღე-ბაო, ამბობს ის, რომ... მეფე გიორგისა და მის მთავრებს შორის, დიდი უთანხმოება და სასტიკი ბრძოლა ყოფილა. მოწინააღმდეგეთა მოთავედ უეჭველია ყვარყვარე ათაბაგი უნდა ყოფილიყო“⁶.

„მეფის ყმობისგან განთავისუფლებული“ ყვარყვარე II-ის სავფლობელო თითქოს ძლიერების უმწვერვალეს წერტილზე იმყოფებოდა და თვით ყვარყვარე ლამობდა თავისი გავლენის საქართველოს დანარჩენ ნაწილებზე გავრცელებას⁷. ეს ძლიერება საქართველოს სხვა ნაწილების ფეოდალთა გამთიშავი მიდრეკილების წყალობით შეუწინააღმდეგებლად ასულდგმულვებდა მესხეთის მთავართა სეპარაციულ ზრახვებს. ყვარყვარე II-ისა და მისი პოლიტიკის გამგრძელებელი მზექაბუჯის სახელმწიფო მოღვაწეობას აშკარა მონარქისტული მისწრაფება ემჩნეოდა.

მაგრამ, როგორც ეს ახალი მასალების შექმნე გამოვლინდა, ათაბაგების ხელისუფლებას შიგნიდან დაუძლეველ წინააღმდეგობათა კია ღრღნიდა. ეგრეთ წოდებულმა საეკლესიო დავამ, რომელსაც „მეტად დიდი სახელმწიფოებრივი და პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა“, მკვეთრი ხასიათი მიიღო. სამცხის არისტოკრატიის საგრძნობელი ნაწილი მიწისმფლობელობის გარდუეალი ფეოდალური წესით მცხეთის საკათალიკოსოსა და ქართლის სახელმწიფოსთან იყო დაკავშირებული და თავს ათაბაგების ყმებად არ გრძნობდა, ოპოზიციისაში უდგა მათ.

საათაბაგოს დაჭრობა ბაგრატ III-ის მიერ

მზექაბუჯის ხელისუფლების დაცემამ, მცხეთის საკათალიკოსო საყდრისა და ქართლის მეფის მიმართ იმ დათმობამ, რომელიც ას-

⁵ ვახუშტი, ისტორია, II, 235.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 53, თბ., 1948.

⁷ ქ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVIII სს.), გვ. 232, „ეპიტანგ გიორგის ძე, ქართლის უცნობი მეფე“, გვ. 232 და 239.

ხულია ამ ნაშრომში გამოქვეყნებულ საბუთებში, საგრძნობლად შე-
არყია საათაბაგოს ძლიერება. ყვარყვარე III-ის (ქაიხოსრო I-ლის
ძის) მფლობელობის (1516—1535) ორი ათეული წლის განმავლობა-
ში, იმერეთის სამეფოს გაძლიერების შედეგად, ბაგრატ III (1510—
1548), ალექსანდრე—იმერთა მეფის ძე, სულ უფრო და უფრო უახ-
ლოვდება სამცხის ჩრდილოეთ საზღვარს. 1526 წ. იგი გადმოდის არა-
ღეთის წყალზე, ართმევს ქართლს ალს, სურამსა და ახალდაბას⁹.

სამხრეთ საქართველოს დამოუკიდებელი პოლიტიკური არსე-
ბობა ამ დროს (განსაკუთრებით ამ კუთხის დასუსტების გამო) დიდ
საფრთხეს უმზადებს როგორც ქართლს, აგრეთვე იმერეთს და აიძუ-
ლებს ამ ორი სამეფოს მეთაურებს იზრუნონ თურქეთის მოსალოდ-
ნელი თავდასხმისათვის გზის დახშვისათვის. ასეთი გზა საათაბაგო-
ზე მდებარეობდა.

ვახუშტის მიხედვით მზეჭაბუკი თითქოს ჯერ კიდევ 1512 წ.
„მიეგება სულთან სელიმის“ ლაშქარს და ფერსათის მითითებით იმერეთს
მიაყენა იგი, რასაც ქუთაისისა და გელათის დაწვა მოჰყვა⁹.

1535 წლის აგვისტოს 13 (ძვ. სტ.) სამცხის ტერიტორიაზე, ჯა-
ვახეთის ახალქალაქის მახლობლად დატრიალდა მურჯახეთის ცნო-
ბილი ტრაგედია. ბაგრატ მეფე თავს დაესხა ყვარყვარე III-სა და
სამცხის ლაშქარს, სისხლისმღვრელი შეტაკების შედეგად სძლია მას
და ტყვედ წაიყვანა. ბრძოლის ადგილი ნანგრევებითა და მრავალი
მოკლულის გვამებით დაიფარა¹⁰. ამ დიდი მსხვერპლის წყალობით
სათაბაგოს დამოუკიდებელ არსებობას ათეული წლით მოელო ბო-
ლო (1535—1545).

ქაიხოსრო II-ის საათაბაგეობა თურქეთის დახმარებით

მურჯახეთის ომმა—ძმათა შორის სისხლისმღვრელმა შეტაკებამ,
რომელიც საპატიო პოლიტიკური მოსაზრებით იყო გამოწვეული,
მოწინააღმდეგეთა შუა უფსკრული გააღრმავა და შერიგების გზა
დაახშო. სწორედ ამის გამო უწოდებს ერთი თანამედროვე მურჯა-

⁹ ხელნაწერთა ინსტიტუტის კინკლოსი S: 252. ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 245; წმ. გიორგის გულანის მინაწერი (ქუთ. მუხ.).

¹⁰ ვახუშტი, II, გვ. 243, 235. ივ. ჯავახიშვილის დასკვნით ოსმალთა ეს შემოსევა 1509 ან 1510 წ. უნდა ყოფილიყო. ისტორია, IV, გვ. 216.

¹⁰ ივ. ჯავახიშვილი, IV, II, გვ. 245; ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დაეთარი, III, თბ., 1958, გვ. 334—35.

ხეთის ომს „ქრისტიანეთა წარკდენის მიზეზს“. ამ დამარცხებამ უდიდესი ზიანი მიაყენა საათაბაგოს ოდინდელ ძლიერებას. 1535 წლიდან სამცხისათვის ახალი, განსაკუთრებით მძიმე და არასაპატიო პერიოდი იწყება.

ბაგრატის გამარჯვებამ მოშალა საათაბაგო, როგორც თურქეთის თავდასხმის ადვილი გზა, მაგრამ სწორედ ამ გამარჯვებამ მიაყენა ხონთქარს კარზე ათაბაგობის მაძიებელი ქაიხოსრო, ყვარყვარე III-ის ვაჟი, მისი ნათესაეის ოთარ შალიკაშვილის გაპირებით.

ცნობილი ანტითურქული კოალიციის¹¹ ოთხმოცი წლის თავზე სამხრეთ საქართველოს პატრონების პოლიტიკური შეგნება იმდენად დაქვეითებული აღმოჩნდა, რომ თავიანთი სამფლობელოს დაუფლებისთვის ისინი სამხრეთ საქართველოზე თურქების თავდასხმის დაჩქარებას არ მოერიდნენ.

ბაგრატ III-მ (იმერთა) და გურიელმა მოიგერიეს თურქების პირველი ლაშქრობა (1541 წ.), რომელშიაც ქაიხოსრო ყვარყვარე III-ს ძე და ოთარ შალიკაშვილიც მონაწილეობდნენ. მაგრამ რამდენიმე წლის შემდეგ თურქების გაძლიერებული ლაშქარი კვლავ მოადგა სამცხის საზღვარს. ქრონიკების ცნობით, ბასიანთან „აზრუმისა და დიაბეჟირის ფაშებს“ ქართლ-იმერეთისა და მესხების შეერთებული ძალები დახვდნენ; მაგრამ ქართველთა მხედრობაში თავი კუთხურმა განხეთქილებამ იჩინა და ეს გარემოება ბრძოლის წაგების მიზეზად გამხდარა. ამ დამარცხების შედეგად ქაიხოსრო ჯაყელმა ათაბაგობა მოიპოვა.

საკმარისი იყო ხუთიოდე წელი, რომ ჰაბუჯ ათაბაგს თურქების „დახმარების“ მთელი დამღუპველი მნიშვნელობა შეეგნო.

სწორედ იმ წლებში, როდესაც ქაიხოსრო ჯაყელი და ოთარ შალიკაშვილი თურქებს დასახმარებლად იწვევდნენ, ირან-ოსმალეთის ჭიშობა კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს დაპყრობისათვის უკიდურესად გამწვავებული იყო. სამცხის ათაბაგთან მეგობრობამ, რაც თურქებს არც ისე იაფად დაუჯდათ, რა თქმა უნდა, არ დააბრკოლა საქართველოს დაპყრობისათვის დასახული გეგმები.

ეს დაპყრობა ბუნებრივად მესხეთის სამხრეთ საზღვრებიდან უნდა დაწყებულიყო.

„ტაოს ქუჭყანა დაიკირეს ურუმთა“—გოდებს უცნობი ქრონიკორი 1550 წ. და სამიოდე წლის შემდეგ მესხი მემამტიანე გვაუწყებს:

¹¹ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, 1948, გვ. 66—77.

—არტანუჯი წაგვართვეს ურუმთა და არსიანამდის დაიჭირეს; ფარნაკანი და სრულ არტანი დაიჭირეს და ფარნაკანი ააშენეს“.

თურქების ეს დიდი ლაშქრობა იმ დროს ხდებოდა, როცა შაჰთა-მაზის შემოსევები (1541, 1547) სულ უფრო და უფრო გააფთრებით ატყდებოდა თავს ყიზილბაშებთან ბრძოლაში იზოლირებულად დარჩენილ ქართლს და საქართველოს სამხრეთ საზღვარზე თურქების წარმატებით შეშფოთებული შაჰი საქართველოს შიგნით მოკავშირეებს ეძებდა.

ასეთ დროს შეაქცია ზურგი თურქებზე გულაცრუებულმა ქაიხოსრო ათაბაგმა ხონთქარს და პირი ირანის მბრძანებლისაყენ იბრუნა¹².

ლუარსაბ მეფის მომხრე დიდებულები მესხეთში

ფარსადან გორგიჯანიძემ ძვირფასი ცნობები დაგვიტოვა ქართლის მეფის ლუარსაბის შეუპოვარ ბრძოლაზე ყიზილბაშ დამპყრობლების წინააღმდეგ. ლუარსაბის მეთაურობით წარმოებული გმირული თავდაცვის ეპოპეით მოხიბლული ისტორიკოსი დიდი ყურადღებით ეყიდება ქართველთა წინააღმდეგობის ცალკე ეპიზოდებს და, ირანულ მასალებზე დამყარებით, უხვად შეაქვს ისინი თავისი ისტორიის ფურცლებზე. ქაიხოსრო ათაბაგის შაჰთამაზთან დაკავშირება ლუარსაბს ბუნებრივად ზურგიდან ლალატურ თავდასხმად ჩათვლია და საპასუხო ზომები მიუღია. ქართლის მეფემ საათაბაგოს ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი დაიპყრო. ქაიხოსრო ათაბაგმა ეს ამბავი და თურქების მიერ ტაოს დაჭერა შაჰთამაზს აცნობა.

ამ საჩივართან დაკავშირებით შაჰთამაზმა 1552 წ. სასწრაფოდ მესამეჯურ გაილაშქრა ქართლზე. ის დიდი ჯარით პირდაპირ სამცხეს მივიდა.

ფ. გორგიჯანიძე მოგვითხრობს: „მესხთ თავადები, ქაიხოსროვ ყორყორეს შვილის ურჩნი და მეფის ლუარსაბის მიმდევნო, აიყარნეს და ციხეთა და ქვაბთა შიგან დაიხიზნესო“¹³.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს: „თვით მესხეთის მოწინავე წრეებში, მესხ თავადთა შორის ქაიხოსრო ათაბაგის პოლიტიკური გეზის მოწინააღმდეგენი ბევრნი აღმოჩნდნენ, ისინი ლუარსაბ მეფის მიმართულებასა და სცევას უფრო ემხრობოდნენ და მისდევდნენ კიდევ. ამის წყალობით გმირ ქართლის მეფეს თვით მესხეთში მომხრენი და ზურგის გამმაგრებელნი ჰყავდაო“¹⁴.

¹² ივ. ჯავახიშვილი, IV—II, 1948, გვ. 250.

¹³ ფ. გორგიჯანიძე, 273.

¹⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 251.

ლუარსაბის მიმდევარი მესხეთის მრავალრიცხოვან გამოქვაბულებში, მათ შორის ვარძიის დიდებული მონასტრის ციხე-ბურჯში ყოფილან დედაწულით შეხიზნული და გამაგრებული. ისინი თავგანწირული წინააღმდეგობით დახვდნენ შაჰთამაზის თავდასხმას, დიდი ზიანი მიაყენეს მტერს და უმეტესობამ თავი შეაქლა ამ ბრძოლას. ბრძოლის ფარგლები და ის ზარალი, რომელიც ფ. გორგიჯანიძის გადმოცემით მოსვლიათ ყიზილბაშებს, მოწმობს რამდენად ძლიერია ოპოზიცია ჰყოლია ათაბაგების პოლიტიკას მესხეთში.

ამ დიდ ბრძოლებს ადამიანებთან ერთად შეეწირა ქართული ხელოვნების ერთ-ერთი უშესანიშნავესი ძეგლი—ვარძია. ირანის ისტორიკოსის ცნობით, გამარჯვებული მტრები იმდენად განცვიფრებული ყოფილან ვარძიის სიმაღლით და დიდებული სანახაობით, რომ თვით შაჰთამაზი ასულა გამოქვაბულებში ქართული ხელოვნების ამ საარაკო ნიმუშის სანახადად. შაჰმა ჩამოახსენევინა ვარძიის ტაძრის მდიდრული კარები, გაძარცვა ღვთისმშობლის შესანიშნავი ხატი, გაიტაცა მონასტრის მთელი ფასდაუდებელი განძი და, რამდენადაც შესაძლებელი იყო, დაანგრევინა არქიტექტურის ეს გრანდიოზული ძეგლი, რომლის ნაშთიც დღესაც აოცებს მნახველის თვალს.

ეს პირველი შემთხვევა იყო, რომ ჯაყელ-ციხისჯვარელთა ნაშთებმა ხელისუფლების შენარჩუნებისთვის ქრისტიანული კულტის ესოდენ სათაყვანებელი სიწმინდის დაღუპვით მორწმუნეთა თვალში უდიდესი მკრეხელობა ჩაიდინეს და მით თავიანთ შერყეულ ავტორიტეტს არამცირედი ზიანი მიაყენეს. ეს მოხდა ამასიის ზავზე ადრე, როცა ლუარსაბის მეთაურობით გაჩაღებული წინააღმდეგობა, მიმართული როგორც ყიზილბაშების, ისე თურქების მოსაგერიებლად, უდიდეს თანაგრძნობას იწვევდა დაშლილი საქართველოს საუკეთესო ადამიანების გულში.

ასეთი ნაძრახი საშუალებით შეინარჩუნა ძალაუფლება სამცხის ათაბაგმა ქაიხოსრო II-მ (1545—1573), რომელიც 1570 წლიდან სიკვდილამდე ყაზვინს, ირანის შაჰის „წინაშე“ იმყოფებოდა; მისი-სიკვდილის შემდეგ, მის კანონიერ მემკვიდრედ ითვლებოდა უფროსი ვაჟი ყვარყვარე IV (1574—1581).

„მესხური მატიანის“ მნიშვნელობის შეფასებისას დღემდის უმეტეს შემთხვევაში აღნიშნავდნენ, რომ მატიანის ცნობები ადასტურებენ და ზოგჯერ ასწორებენ და ავსებენ უცხოური წყაროების ცნობებს სამხრეთ საქართველოს თურქებისგან დაპყრობის შესახებ. აღნიშნულია აგრეთვე, რომ თურქეთის გადამწყვეტი ლაშქრობა 1578 წ. გაზაფხულზე, სხვათა შორის, საათაბაგოს შინაური განხეთქილების გარდავებით იყო დაჩქარებული (მ. სვანიძე). მაგრამ რას წარმოადგენდა ეს შინაური ბრძოლა, რომელმაც, შეიძლება ითქვას, ღლია კარები დაახვედრა მტერს, როდის, რა მიზეზით დაიწყო ან როდის შეწყდა იგი, გაურკვეველი რჩებოდა.

ეს საკითხი გაშუქებას მოითხოვს.

1561 წელს, რომლითაც იწყება თავნაკლული „ქრონიკის“ ჩანაწერები, რამდენიმე წელი იყო გასული ირან-თურქეთის ნახევარსაუკუნოვანი ბრძოლის დროებით შეწყვეტის შემდეგ. 1561—76 წლები თავნაკლული „ქრონიკის“ ფურცლებზე ქაიხოსრო II-ისა და დედისიმედის შვილების დაბადების, დაქორწინებისა და ორ შემთხვევაში უდროოდ გარდაცვალების ამბებით არის აღნიშნული (მხ. 1—23).

ამ წმინდა ოჯახურ, შინაურ ამბებში, სხვათა შორის, გამოჩაყლის წარმოადგენს თვალშვნიერის ყაზვინს გამგზავრების ეპიზოდი.

მემატიანე ლალატობს თავის ჩვეულებრივ სიტყვაძვირობას და მთელ 12 სტრიქონს უძღვნის ამ გამგზავრებას, რომელიც 1573 წლის მაისის 27-დან ნოემბრის 20-დღე (და კიდევ უფრო მეტ დროსაც) გრძელდება. აქ ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ხსენებული გამგზავრება ლაშქრის მონაწილეობით ხორციელდება და მით სამხედრო ექსპედიციას წააგავს. ცხადად ჩანს, რომ ათაბაგთა სახლის წევრები საკუთარ სამფლობელოში თავს მაინცდამაინც უზრუნველად არ გრძნობენ.

თვალშვნიერის სამცხის გორიდან ერევანს მშვიდობით გამგზავრების გამო მემატიანე კმაყოფილებით აღნიშნავს: „ამას უკანანდელი საქმე ღმერთზე ჰკიდიანო“ (მხ. 11).

ამის შემდეგ გადის საათაბაგოსთვის დიდად მნიშვნელოვანი ორიოდე წელი. ქაიხოსრო II ათაბაგის გარდაცვალებიდან (ყაზვინში, 1573) ჯაყელ-ციხისჯვარელებს ირანში დიდი წონის წარმომადგენელი აღარ ყავთ. სამცხეს მართავს საკმარისად სუსტი ხელისუფალი

ყვარყვარე IV, ქაიხოსრო II-ის პირმშო ძე. აღმოსავლეთ საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის გმირულად მებრძოლი ქართლის მეფე სიმონ I 1569 წლიდან ირანის ტყვეობაშია და მის ნაცვლად ქართლს რენეგატი დაუთხან განაგებს. თურქეთი, 1555 წ. დადებული ზავის მიუხედავად, მკვეთრად უპირისპირდება ირანს. ორი ავრესორის შეტაკებას აჩქარებს ირანის ტახტის მემკვიდრეთა შორის შაჰ-თამაზის სიკვდილთან დაკავშირებით (1576, მაისის 15—მხ. 24) -ტეხილი შულღი.

ასეთ რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში მქლავნდება საათაბაგოში ჭაყელ-ციხისჯვარელთა საწინააღმდეგო დიდი შეთქმულება, რომელიც ჩქარა ფართოდ გაშლილი ხანგრძლივი აჯანყების სახეს იღებს.

მინაური ომის ქრონოლოგიური ფარგლები

ათაბაგთა სახლს შეთქმულება მოულოდნელად ატყდება თავს. ყვარყვარე IV, მისი ძმა მინაური, მათი ბიძაშვილი ერეკლე მუხრანბატონი მიდიან ელჩის ირანს გასაგზავნად ულაშქროდ, „აე-კარგად სამოცამდის კაცის“ თანხლებით. ამ სამოცი კაციდან, როგორც შემდეგში ირკვევა, რატომღაც მხოლოდ „ოცამდე შეკაზმული კაცი იყო“ (მხ. 25—26). ამავე დროს ამ ოპერაციის სერიოზულობას მოწმობს სამცხის ყველა მეთაურის მონაწილეობა (დედისიმედის გამოკლებით).

მემატიანე (ზაქარია), რომელიც იმთავიდანვე მოწამე და მონაწილეც არის ათაბაგების გამგზავრებისა და მეამბოხეებთან მათი ბრძოლების, არ აღნიშნავს არც ექსპედიციის გამგზავრების, არც შეთქმულთა მოქმედების დაწყების ზედმიწევნით თარიღს (თვის რიცხვსა და შვიდეულის დღეს). იგი გვამცნობს მხოლოდ, რომ ამბები დატრიალებულა „ამასვე (1576) წელსა, ივნისსა“. სხვა შემთხვევებში მემატიანე განუხრელად იცავს თვის რიცხვისა და კვირის დღის აღნიშვნის წესს. ამ წესის დარღვევა უეჭველად იმის მაჩვენებელია, რომ ჭაყელ-ციხისჯვარელები შეთქმულების დასაწყის პერიოდში კარგა ხანს უოფილან დაბნეული მოულოდნელობისაგან. თარიღების ჩვეულებრივი წესით აღნიშვნას მემატიანე ახერხებს მხოლოდ ივნისის 30-დან, როდესაც შეთქმულების პირველი ცდა მარცხით მთავრდება—შეთქმულებმა ვერ მიუსწრეს „ბატონებს“ სამწუბთ ღელეში და ათაბაგებმა ძალი მოიციეს, ლაშქრის შეკრება იწყეს. მემატიანე შემდეგშიაც ალაგ-ალაგ დიდ ხარეზებს ტოვებს ამბების გადმო-

ცემაში, განსაკუთრებით ისეთ პერიოდებში, როცა მოწინააღმდეგე მხარე გაძლიერებული ენერგიით განმეორებით უტევს ათაბაგების ციხეებს.

ამბების გადმოცემიდან ცხადი ხდება, რომ 1576 წლის ივნისში დაწყებული შეთქმულება და „ბატონების“ საპასუხო მოქმედება მის დასაცნობად 1578 წლამდის, გრძელდებოდა და დამთავრებული არ იყო ხსენებული წლის თებერვალში, როცა „ოთმანიანი რვათასი კაცი“ თავს დაესხა ყარაზანს და ამით განახლდა თურქებისა და ყიზილბაშების მორიგი შეტაკება ამიერკავკასიის დაუფლებისათვის (მხ. 44).

აჯანუგებულთა შემადგენლობა

მემატიანე გვაწვდის ცნობას სამცხის „ბატონების“ საწინააღმდეგო შეთქმულების დამწყებ პირთა შესახებ. ამათში პირველად იასონ ბედანისშვილი იხსენიება¹⁵. ამან (იასონ ბედანის შვილმა) აცნობა რამდენიმე დიდგვარიანს ათაბაგის სახლის წევრების ულაშქროდ გამგზავრება ელჩის ყაზვინს გასაგზავნად. იასონ ბედანისშვილი მომდევნო ამბებში არსად ჩანს და მას მეთაურთა რიცხვს ვერ მივაკუთვნებთ. სამაგიეროდ ისინი, ვისაც ბედანის შვილმა „ბატონების“ სადგომი აცნობა, შალიკაშვილები: ვარაზას შვილები კოკოლა და ლაშქარა და მათი ბიძა გურგაქი¹⁶, მათი მომხრეები: დიასამიძის ელიას შვილები ავთანდილ და შერმაზან (აგრეთვე, უპირველეს ყოვლისა, თვით ელია), ამატკისშვილები ამატაკ, აბდუყაფარ, როსტომ და სეხნია უეჭველად ამბოხების მხურვალე მონაწილეებად უნდა ჩავთვალოთ. მათ შორის მეთაურებად, ათაბაგთა სახლის ყველაზე შეურიგებელ მტრებად შალიკაშვილები ჩანან.

შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ ჩამოთვლილი სამი ფეოდალური სახლის წარმომადგენლები სამცხის თავადების იმ ჯგუფს ეკუთვნიან, რომელიც შეტანილია „მცხეთის ეკლესიისა ძეულითგან საქონებელ და სამწყსო თავადთა“ ცნობილ სიაში [Ad:91]: დიასამიძენი ლობიერთა ნასახლარზე იყვნენ დაბინავებული (მხ.8), შალიკაშვილები ორი დიდი მამულის—ოთის ციხე-დარბაზისა და თმოგველთა საპატრონოს თავადებად იხსენიებიან (მხ. 11 და 13); ხოლო ამატაკიანნი, ანუ ამატკისშვილნი ხსენებულ სიაში ხერთვი-

¹⁵ არა ვართ დარწმუნებული, რომ ბედანის შვილი ამ პირის გვარია და არა მამის სახელი. მსგავსად ვარაზას შვილისა (შალიკაშვილის).

¹⁶ ეს უკანასკნელი ხან შეთქმულებს უჭერდა მხარს, ხან „ბატონების“ მხარეზე გადადიოდა.

სართა და „ქამქამისძისა ეულთა ზედა“ დამკვიდრებულად არიან ჩაწერილნი (მხ. 12).

ათაბაგების ერთგულად არ ჩანან აგრეთვე რჩეულიანნი. მათ მისამხრობად „ბატონებს“ საგანგებო ზომების მიღება სჭირდებათ. [„პარასკევს დღეს ავიყარენით, ჩაუდევით, რჩეულიანნი შემოვიწყუჭნით“—მხ. 26].

შეთქმულთა ძალები

შეთქმულთა რიცხვი იმთავითვე დიდი ყოფილა. მეთაურებს, წარჩინებულ თავადებს, პირველი დღეებიდანვე, ბუნებრივია, თავიანთი მსახურებისა და აზნაურებისათვისაც მოუყრიათ თავი („დაეკაზმნეს ხუთსამდი კაცი და წამოვიდეს“—მხ. 25, 30).

შემდეგში, როცა შეთქმულებამ ხანგრძლივი და ფართო ამბოხების სახე მიიღო, უეჭველია, ურჩი თავადები ჯაყელ-ციხისჯვარელთა ლაშქარს კიდევ უფრო მნიშვნელოვან ძალას დაუპირისპირებდნენ. ამას მოწმობს როგორც აჯანყების გავრცელების ტერიტორიული ფარგლები, ისე მისი ხანგრძლიობა.

შეთქმულთა მიზანი

„მესხური მატიანის“ იმ ნაწილის ავტორმა, რომელსაც 1576 (ივნისის)—1578 წწ. ამბების ქრონიკა შეუდგენია, შემოგვინახა სრულიად გარკვეული ცნობა შეთქმულებას თავდაპირველი მიზნის შესახებ. შეთქმულებს გადაწყვეტილი ჰქონდათ ჯაყელ-ციხისჯვარელთა მთელი სახლის ამოჟლეტა, დიდით-პატარამდის. როცა ეს პირველა გეგმა ჩაიფუშა, რადგან, ეტყობა, შეთქმულების მეტად დიდმა რიცხვმა მიიპყრო მოსახლეობის ყურადღება და „ბატონების“ ერთგულმა პირებმა სწრაფად აცნობეს მათ თავადების განზრახვა, „გაწბილებულმა“ შეთქმულებმა თვითონ განაცხადეს: „არ გავსწრობოდეს (ბატონებო), თავებს დავსჭრიდით და მკუდარს ასო-ასო ავიქმოდით და ეს გუჭქნა, მარტულიებსაც¹¹ არ გაუშუშბდით ცოცხალსაო“ (მხ. 26).

პირველი განზრახვის ჩაშლამ არ დააცხრო შეთქმულების მეთაურთა გულისწყრომა. თუ „ბატონებმა“ შალიკაშვილთა ციხე-სიმაგრეებს მიაშურეს, შეთქმულებმა მათ გზა გადაუღობეს და ირანს ელჩის გაგზავნა შეუფერხეს. ეს მოხდა არა ერთხელ და ორჯერ, არამედ ხუთჯერ მიინც აჯანყების მიმდინარეობის განმავლობაში, 1576 წლის ივნისიდან 1578 წლის თებერვლამდის.

¹¹ მარტვილებს—ე. ი. ყმაწვილებს, ბავშვებს.

აჯანყებული თავადების მოქმედება, როგორც აღენიშნეთ, უმეტეს ნაწილად იქითკენ იყო მიმართული, რომ ათაბაგებისათვის ირანს ელჩის გაგზავნაში შეეშალათ ხელი. „მატიანეში“ ეს იმდენად ცხადად ჩანს, რომ ვახუშტის მემამბოხე თავადები თურქების მოკავშირეებად მიაჩნია: „ვარაზას ძემან კოკოლამ და ვიეთთამე მესხთა უწყეს ზრახვა ხონთქარსაო“, ამბობს იგი¹⁸.

ვახუშტის ეს ვარაუდი არ უნდა იყოს სწორი. ეს რომ მართლაც ასე ყოფილიყო, მაშინ როგორღა ავხსნათ, რომ სწორედ კოკოლა-ვარაზას შვილი (შალიკაშვილი) უკავშირდება ყარახანს და მისი დახმარებით ცდილობს ხელიდან გამოგლიჯოს თმოგვი ყვარყვარესა და მანუჩარს: „შეიყარა კოკოლამა ყარახან, წამოვიდა თმოგუზე მოსაშველებლად“... ვკითხულობთ“ მესხურ მატიანეში“ (მხ. 43).

ვახუშტის ხსენებულ აზრს რომ საფუძველი ჰქონოდა, ეს გარემოება საათაბაგოს თურქებისაგან დაპყრობისთანავე იჩენდა თავს; აჯანყების მეთაურები ყველაზე ადრე შეურიგდებოდნენ დამპყრობლებს და იმათგანაც როგორმე გამორჩეული და შეწყყნარებული იქნებოდნენ.

სინამდვილეში ასე არ მომხდარა. როცა სამცხის თავადება უომრად სძლენობენ მუსტაფა-ლალა-ფაშას ციხეებს, აქ ვხედავთ ამილახორიშვილს ქოიარს, რომელიც არტაანს მიეგვიბა თურქების სარდალს და ორი ციხე შესძლენა მას 1578 წ. მარიამობისთვის 2-ს (მხ. 50) და არფაქსად [ამატკიშვილს]. არფაქსად წინასწარ დაპირებოდა ლალა-ფაშას ექვსი ციხის გადაცემას („არფაქსად ჰბირებოდა ექუსით ციხითა მას წინათ და ხერთვისი და ხუთი ციხე მას შეეძლუნა“—მხ. 51). მაგრამ საყურადღებოა, რომ ამით სახელებს „მესხურ მატიანეში“ მისდევს ცნობა: არფაქსად „პატრონს-მანუჩარს თან მიჰყვაო“. (მხ. 51, მანუჩარზე დაწვრილებით იხ. ქვემოთ).

ასე რომ ვახუშტის ექვებს საფუძველი არ უნდა ჰქონდეს, თუმცა ობიექტურად აჯანყებულების ოცთვიანმა ბრძოლამ ათაბაგების წინააღმდეგ, სწორედ თურქების გადამწყვეტი ლაშქრობის „წინა დღეს“, რა თქმა უნდა, გზა გაუხსნა მტერს.

ამბოხების საბოლოო მიზანი, რამდენადაც ეს მოძრაობა მაინც ტიპიური თავადური შეთქმულება და ბრძოლა იყო, უნდა ყოფილიყო ამბოხებული თავადებისათვის დიდი ხნიდან საძულველი ათაბაგების ყმობისაგან, ანუ ბატონობისაგან განთავისუფლება. საქართველოს ისტორია XV—XVI ს., და კიდევ უფრო გვიანდელი, მსგავსი ფეოდალური გამანადგურებელი შუღლის მრავალ მაგალითს გვიჩვენებს.

¹⁸ ვახუშტი, ისტორია, II, გვ. 248.

დღეს ჩვენ გვაოცებს აჩანყებულთა სრული წინდაუხედაობა, მათი ბრძოლის უპერსპექტივობა, შედეგების გაუთვალისწინებლობა, რაც ერთიანად და თავდაუღწევლად სჩვევია როგორც საქართველოში შემავალ მოზრდილ პოლიტიკურ ერთეულებს, ისე შედარებით პატარა სათავადოებს, დროთა განმავლობაში გაჩენილ უმცირეს ფეოდალურ სახლებს. „ყოველი საქართველოს“ სახელმწიფოს ეს ნამსხვრევები, განსაკუთრებით მისი თურქეთის გარემოცვისა და გავლენის სფეროში მომწყვდეული ნაწილები, XVIII ს. დამლევამდის ინარჩუნებენ გამოყოფის, დაშლის, დაქუცმაცების ტენდენციას.

პოლიტიკური აზრის უბადრუკობამდე დაკნინება მეტად დამახასიათებელია იმ საუკუნეებისთვის, როდესაც განუწყვეტელი მტრული გარემოცვის გამო გაუვალ ჩიხში მომწყვდეულ ქვეყანას წართმეული ჰქონდა ელემენტარული პირობები ეკონომიური განვითარებისა და წინსვლისათვის; დაცემული იყო ვაჭრობა-ხელოსნობა, მოიშალა სასოფლო მეურნეობა და ამ უკანასკნელის მთავარი დასაყრდენი—გლეხი შეუზღუდავი, თავაშვებული ცარცვის ობიექტად გადაიქცა.

სამხრეთ საქართველოს დიდებულების აჩანყებას, დამატებით, ასულდგმულებდა კიდევ ერთი გარემოება—ისინი, უმეტეს ნაწილად, ფლობდნენ ჭავახეთის ტერიტორიაზე მდებარე მამულებს. მემატია¹⁹ ნე ერთგან სრულიად გარკვევით ამბობს: „ყოველილი დამა თმოგუს წავიდა ბატონი დედისიმედი. იქი დამა ბატონი მანუჩარ ჭავახეთს წავიდა, ფოსო და ჭავახეთი დაარბივა“ (მხ. 43).

ჭავახეთი ხომ იმთავიდანვე განსაკუთრებით მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ქართლის სამეფოსთან. 25 წ. არც კი იყო გასული მას შემდეგ, რაც ქაიხოსრო ათაბაგის [II] საჩივრითა და წაქეზებით შაჰ-თამაზმა აიღო, გაძარცვა და დალეწა ქართული ხელოვნების შესანიშნავი ძეგლი ვარძია. თმოგვის ციხე და სხვა სიმაგრეები და დახოცა ათაბაგის ურჩი დიასამიძე, ვახუშტი, ამოან (შალიკაშვილები?)¹⁹. უეჭველია, შურისძიების გრძნობა შეუწელებლად ღვივოდა მათ ჩამომავალთა გულში.

ათაბაგთა სახლის სამხედრო ძალები

არ შეიძლება ითქვას, რომ ათაბაგებს ამ დიდი აჩანყების დროს მომხრეები არ ჰყოლოდეს და რომ მათ განკარგულებაში სამხედრო

¹⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 252; ფ. გორგიჯანიძე, ისტორია, გვ. 213—214.

ძალები არ ყოფილიყოს. ჭირასონ ფანასკერტელმა და ყანდურალა დოლენჯიშვილმა, გაიგეს თუ არა აჯანყებულთა განზრახვა, შესაძლებელი სისწრაფით აცნობეს „ბატონებს“ და მით იხსნეს იხინი გაქლეტისაგან. ამ მოულოდნელი ცნობის მიღების დროს „ბატონებს“ თითქოს მხოლოდ ოცამდე შეკაზმული კაცი ჰყოლიათ (მხ. 25).

მაგრამ „დავარდა ჭმაჟ“ თუ არა, მაშინვე იწყო „მოდენა“ ჯაყელ ციხისჯვარელთა ლაშქარმაო, ამბობს მემატინანე (მხ. 26), ამ ლაშქრის რაოდენობა არ ვიცით. სამაგიეროდ ცნობილია, რომ ოციოდე თვის შემდეგ, 1578 წლის თებერვლის 26 რიცხვს, როცა მემატინანის სიტყვით, „პატრონი მანუჩარ და პატრონი ერეკლე, ლაშქარი შეიყარეს, წავიდეს, ურუმთ პირს მიუდგეს“, „ოთმანიანთ რვაათას კაცთან“ საბრძოლველად (მხ. 44), მანუჩარი „ექვსიათასი აზნაურით“ გამოცხადებულა²⁰.

ამის მიხედვით აჯანყებულებთან გასამკლავებლად ყვარყვარესა და მანუჩარს სერიოზული ძალა შეეძლოთ გამოეყენებიათ. აჯანყების დასაწყისში ხსენებული ლაშქრის რაოდენობა კიდევ უფრო დიდი უნდა ყოფილიყო.

აჯანყებულებთან ბრძოლის არე

1576 წ. ივნისში, აჯანყების დასაწყის პერიოდში, ყაზვინს ელჩის გასასტუმრებლად მგელციხისსაკენ მიმავალი „ბატონები“, მემატინანის ცნობით, სამოციოდე კაცის თანხლებით სამწუბთ ღელეში²¹ დაბანაკებულან. შალიკაშვილების მეთაურობით გაშლილმა მოძრაობამ თავი იჩინა სამწუბთ-ღელიდან კარგა მოშორებით, სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ოლადის-ქვაბში.

აქედან (ოლადის ქვაბიდან) დაწყებული მოძრაობა მიემართე-

²⁰ ცნობა ამოღებულია მ. სვანიძის შრომიდან „სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან XVII ს. პირველ ნახევარში“, თბ., 1953, გვ. 59—60.

²¹ უნდა იგულისხმებოდეს ს. ჯიქიას რედაქტორობით აღ. ასლანიკაშვილის შედგენილ რუკაზე აღნიშნული პუნქტი სამწუბი, რომელიც მდებარეობს ურაველის წყლის შენაკად პატარა მდინარის (სამწუბთ ღელის?) ნაპირას.

ბა ორთვალთ ხილდით²² ბორგს²³, ბორგიდან უგუბოს²⁴ და უგუბოდან ლებულობენ პირველ ცნობას სამწუბთ ლელეში დაბინავებული საქ-ცხის პატრონები (მხ. 25—26).

გაფრთხილებულმა „ბატონებმა დროზე დაიხიეს უკან და ახალციხის ახლოს მდებარე ოხერთათვის სიმაგრეს²⁵ შეეფარენ-რაკი ამ პირველ საფრთხეს გადაარჩენ, ყვარყვარემ და მანუჩარმა შეჰყარეს ლაშქარი და სწრაფად გადავიდნენ თავდასხმაზე. 1576 წლის ივნისის 30-ის შემდეგ ისინი რიგ-რიგად, თანამიმდევრულად იერიშით იღებდნენ და არბევდნენ აჯანყებულთა ქალაქებს, ციხე-ბურჯებს და ქვაბებს.

ეს პირველი ოპერაციები შედარებით იოლი იყო. 1576 წ. ივნისის 30-დან ივლისის 19-მდე „პატრონებმა“ შესამჩნევ წარმატებას მიაღწიეს.

ყვარყვარემ და მანუჩარმა, უპირველეს ყოვლისა, შალიკა-შვილთა საბუღარს—თმოგვს მიაშურეს. მოარბიეს თმოგვის ციხე და ქალაქი და შემდეგ ოდნავი მიხვევ-მოხვევით სამხრეთისაკენ გაემართენ. მათ იერიშით აიღეს შალიკაშვილთა სიმაგრეები, ოლადის ქვაბის ჩართვით (სწორედ ოლადის ქვაბიდან დაიწყო შეთქმულთა მოძრაობა). ამ ოპერაციას ჯაყელ-ციხისჯვარელებმა სულ 19 დღე მოანდომეს (მხ. 26—27). ცოტაოდენი დასვენების შემდეგ ლაშქარი მიუხდა ფოსოს (იგივე ხოშურეთი, იგივე ჩულურეთი)²⁶, დაწვა, ამო-

²² ორთვალთ ხიდი ჩვენ პროფ. ს. ჯიქიას დასახელებული ნაშრომის III ტ. გვ. 372 მოხსენებულ ორთულის წყალზე (родник Орута) მდებარე ხიდი გვეხსნა.

²³ ბორგი, ყოველ ექვს გარეშე, „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთრის“ ბორჯი უნდა იყოს (იხ. ტ. III, გვ. 535—536 და ს. ჯიქიას რედაქტორობით აღ. ასლანიკაშვილის შედგენილი რუკა).

²⁴ ბორგის სიახლოვეს მდებარე უგუბო უნდა იყოს „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთარში“ გუგუბას სახელწოდებით შეტანილი გეოგრაფიული პუნქტი. ს. ჯიქიას კაპიტალური ნაშრომის III ტ. დართულ რუკაზე „ბორჯი“ და „გუგუბა“ ერთმანეთის გვერდით არის ფიქსირებული (იხ. III ტ., გვ. 532—533 და რუკა).

²⁵ ოხერა ს. ჯიქიას ნაშრომის III ტ. მიხედვით ორ სხვადასხვა ადგილას მდებარე პუნქტია. ერთი ამთავანი მგელციხის ახლოს მდებარეობს (გვ. 429), მეორე—ახალციხის აღმოსავლეთით (გვ. 234 და რუკა). სამწუბთ-ლელეში დაბინავებულმა ბატონებმა, უეჭველია, ამ მეორე ოხერასთან დაკავშირებულ ოხერთა-თათვის სიმაგრეს მიაშურეს. სხვა შემთხვევაში მემატინე ვერ იტყოდა: „უკმოღვეს ოხერათავს სიმაგრესა“.

²⁶ აღარ შეეჩერდებიან აქ ჩამოთვლილი გეოგრაფიული პუნქტების მდებარეობის გარკვევაზე. დანტერესებული მკითხველი ადვილად იპოვის მათ პროფესორ სერგი ჯიქიას შესანიშნავი ნაშრომის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარის“ III ტომში (თბ. 1959) და ამ ტომისათვის დართულ, ს. ჯიქიას რედაქტორობით შედგენილ რუკაზე, ამავე III ტ. ვრცელი „გეოგრაფიულ სახელთა სძიებლის“ მეშვეობით.

წყვიტა, დაარბია და გაძარცვა ეს ადგილი, სადაც, ეტყობა, აჯანყებულთა ხაზინა და ქონება იყო შეფარებული. ლაშქრის ეს პირველი მოძრაობა ჩრდილის ტბის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირზე მდებარე ალბუტისა და კამაროვანის დაწვივით და ღარბევით დამთავრდა. ამ უკანასკნელი პუნქტიდან (კამაროვანიდან) საათაბაგოს პატრონებმა შაჰთან ელჩი გაგზავნეს.

ამით აჯანყებულებთან ბრძოლა არ დამთავრებულა. იგი ტყვე განმავლობაში (1576 წლის ივნისიდან 1578 წლის თებერვლამდე) ათაბაგების ლაშქარს, ეტყობა, ხუთჯერ მაინც მოუხდა აღნიშნული ადგილების ბრძოლით აღება. „შესახურ მატიაშვილ სარულ“ ვარკვევით არის აღბეჭდილი ფოსოს (ხოშურეთის ანუ მულურეთის) და საგულისხმებელია, საერთოდ ჭავახეთის ხუთჯერ ღარბევა და თმბუკვის ორჯერ აღება ყვარყვარესა და მანუჩარისაგან. დამახასიათებელია, რომ მემატიაშვილმა უმეტეს ნაწილად მხოლოდ წარმატებით დამთავრებულ ოპერაციებს აღნიშნავს და აჯანყებულთა საბასეხო მოქმედებას ღუმილით უვლის გვერდს. ნათლად ჩანს, რომ 1576 წ. დაწყებული ბრძოლის არც 1578 წ. იანვარში გაფართოებული ყოფილა. 1577 წლის მარტში კოკოლა შალიკაშვილი ახჩიის ქვაბს სტაგებს ხელიდან ათაბაგებს. ამას ვიგებთ იმის წყალობით, „რომ მანუჩარი სწრაფად ართმევს ამ სიმაგრეს (იგი შალიკაშვილებს არცა) აჯანყებულებს. ჩრდილოეთით ბრძოლა შალიკაშვილებისა და ტაის ციხემდის აღწევს, დასავლეთით დედისიმედი და ბეჭა აჯანყებულებს ხელიდან აცლიან ყველის ციხეს.“

ათაბაგების ლაშქარი, ეტყობოდა, ამოდ ცდილა ბრძოლით აგლო შალიკაშვილების უდიდესი სიმაგრე—ქაჯის ციხე. მხოლოდ გუჩუგაქ შალიკაშვილის „შემოწყობით“ (ანუ მასთან შეთანხმებით, მისი ლალატი) იგდეს იგი ხელთ საათაბაგოს პატრონებმა. თუ აჯანყებულებთან ბრძოლის არც დაახლოვებით მაინც სიგრძე-სიგანის ხაზით განვსაზღვრავთ, უნდა ვთქვათ, რომ იგი ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ოთის ციხიდან სამხრეთით ჩრდილის ტბის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირამდის, კამაროვანამდის მიდიოდა, ხოლო აღმოსავლეთით მდებარე ვანის ქვაბიდან დასავლეთით არსიანის მთებამდე აღწევდა, უძველეს დროიდან ცნობილ ყველის ციხეს წიგდებოდა.

ასე გადასერა სისხლის ჭვარდიანი ხაზებით ფეოდალურმა მუდლომა მთელი ჭავახეთი და, ნაწილობრივ, საკუთარივე სამცხეც, სწორედ იმ დროს, როდესაც საათაბაგო და, მასთან ერთად, მთელი საქართველო თურქეთის აგრესიის სასიკვდილო საფრთხის წინ იდგა.

ათაბაგების სახლის მონაწილეობა თურქებთან ბრძოლაში
(1578—79 წწ.)

„მესხური მატიანე“ ცხადად მეტყველებს, რა დიდი ენერჯია, ქონებრივი დოვლათი და მრავალი ქვეშევრდომის სიცოცხლე გაანიავა შინაურ ბრძოლაში ოდესღაც სახელგანთქმული მესხეთის იმ ნაწილმა, რომელსაც ათაბაგები ირანის პროტექტორატით ფლობდნენ.

1578 წლის იანვარში, როცა შინაურ მტრებზე გამარჯვებულმა თმოგვს მყოფმა დედისიმედმა ყაზვინს „თვალშეწიერთან ელჩი გაგზავნა, ციხეების შოვნა შესთვალა“ (მხ. 43), მისთვის ცნობილი ყოფილა კიდევაც თურქების ლაშქრის საათაბაგოს საზღვრებთან მიასლოვება. ციხეების შოვნასთან ერთად დედისიმედმა თავის შვილს „ურუმთ აშლაც აცნობა“. თურქების მოახლოება ამ დროს საერთოდ ფართოდ ყოფილა გახმაურებული: „ურუმთ საჩქარო კმა დაუვარდაო“, ამბობს მემატიანე.

ათაბაგების სახლის ყველა წევრმა ახალციხეს მოიყარა თავი, ომისათვის სამზადისს „პატრონი მანუჩარ“ მეთაურობდა: „პატრონი მანუჩარ და პატრონი ერეკლე, ლაშქარი შეიყარეს, წავიდეს, ურუმთ პირს მიუდგესო“, გვამცნობს „მესხური ქრონიკა“ (მხ. 43).

ამ ცნობას „მატიანეში“ მოსდევს საათაბაგოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარზე თურქეთ-ირანის შეტაკების ამბების გადმოცემა: „ამასობაში ოთმანიანი რვაათასი კაცი ფებერვალს კვ (26), ოთხშაბათ დღესა დაესხნეს ყარახანს“ და სხვ. (მხ. 44).

მემატიანე კმაყოფილებით აღნიშნავს ყარახანის გამარჯვებას პირველ ხანებში. ამბობს, რომ ყარახანი „ექვსასი კაცით დაესხა თავსა, ამოსწყუილდა ურუმნი, გააქცივნა, სახელსა ზედა ღისასა და გაემარჯუა ყარახანს და აივსნეს საქონლითა და იარაღითაო“ (მხ. 45).

ამ სასიხარულო ამბის გადმოცემისას (თურქების დამარცხებას ყარახანის მიერ) მემატიანე სიტყვას არ ძრავს იმაზე, თუ რას აკეთებდა ამ დროს მანუჩარი, რომელიც, როგორც ზემოთ თვით მემატიანე სწერს, საგანგებოდ შეყრილი ლაშქრით თავის ბიძაშვილთან, ერეკლე მუხრანბატონთან ერთად „ურუმთ პირს მიუდგეს“ (მხ. 43).

ყარახანის (ირანის სარდლის) ამ პირველი გამარჯვებისთანავე მანუჩარ ჯაყელი აწყურს ბრუნდება: „მობრუნდა ბატონი მანუჩარ და აწყურს ჩამოვიდა“ (მხ. 44).

ამ ცნობის (მანუჩარის აწყურს დაბრუნების) შემდეგ მემატიანე გადმოგვცემს საათაბაგოს ოთხი უმნიშვნელოვანესი ციხის—მგელ-

ციხის, ქაჯის ციხის, ველისა და თეთრციხის გარშემო თავგანწირული ბრძოლის ამბავს და სამი ამ ციხეთაგანის აღებას თურქებისაგან, მეციხოვნეთ მთლიანად ამოწყვეტის შედეგად (მხ. 46, 47).

არც ერთ ამ ბრძოლაში მანუჩარის მონაწილეობა არ ჩანს. იგი ეტყობა, ისევ აწყურში იმყოფება. არ ჩანს მანუჩარი და მისი ლაშქარი აგრეთვე თურქეთ-ირანის ძალების გადამწყვეტი შეტაკების დროს, როცა „შაბათსა დილასა ძურძანასა და წინწალს შუა აზრუქ-ი]სა და ვანის—ფაშა მოვიდეს“ და მათთან საბრძოლველად დაირაზმა მოწინააღმდეგე მხარე: „სულთანი და ყარახან ბაზუქლუ, კიდევ მულალუს ბატონი იქ შეიყარნეს; მაჰმადი-სულთან გორაზე წამოდ-გა, მისი ვინც იყო გუერც მოიყენა“.

ესენი ყველანი „და სხუა ბატონები შეებნეს ურუმთა“.

აქ ყრულ მოხსენებულ „ბატონებში“ (სხუა ბატონები) რომ მანუჩარ არ ყოფილა, ეს ქვემოთ ირკვევა. მემატიანის ქრონოლოგიით ეს გადამწყვეტი ბრძოლა, რომელიც თურქების სრული გამარჯვებით დამთავრდა, მოხდა შაბათს, თ [9] მარიამოზისთვის.

და აი „იმავე კუირას, ი(10) მარიამოზისთვის“ გამოჩნდა მანუჩარი: „პატრონი მანუჩარ ქაჯის ციხეს შეეყარა“, ვკითხულობთ მატია-ნეში, „ვერც ლაშქრის ომსა და ვერც ციხების აღებას ვერ მიესწ-რაო“ (მხ. 49).

რამ დაუშალა მანუჩარის ლაშქარს ომში მონაწილეობის მიღება, არ ჩანს. კიდევ უფრო გაურკვეველია ვის „შეეყარა“ იგი ქაჯის ციხეში. წინა თხრობიდან ცნობილია, რომ ქაჯის ციხის დამცველი ქართველების მთლიანად ამოწყვეტის შედეგად ეს ციხე თურქებმა მანუჩარის იქ მისვლაზე მთელი ორი დღით ადრე დაიჭირეს (მარიამოზისთვის მ-ს, მხ. 47). ათ მარიამოზისთვის მისული მანუჩარი იქ მუსტაფა ლალა-ფაშის თურქულ გარნიზონს-და „შეეყარებოდა“.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, მანუჩარი გაშორდა საათაბაგოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვრებს ირანისა და თურქეთის ჯარების პირველი შეტაკების შემდეგ, თებერვლის 26-ის ახლო დღეებში, როცა მემატიანის ცნობით „გაემარჯუა ყარახანს (ირანის სარდალს) და აივსნეს საქონლითა და იარაღითა“. აი ამ ფრაზის შემდეგ მატიანეში ვკითხულობთ: „მობრუნდა ბატონი მანუჩარ და აწყუჭრს ჩამოვიდა“.

სად იმყოფებოდა მანუჩარ 1578 წლის მარტიდან მარიამოზისთვის 10 რიცხვამდე, არ ჩანს. „მატიანე“, საერთოდ, სდუმს ამ საბედისწერო ხუთი თვის ამბების შესახებ. მომდევნო ჩანაწერები მათი

ანეში 1578 წლის მარიამობისთვის 7-დან ახლდება („ამავე ქკნსა, მარიამობის თუშს ზ“—მხ. 46). მაგრამ ქვემოთ გავიგებთ, რომ სამცხის ფეოდალებს—ამილახორიშვილს ქოიარს და არფაქსად (ამატიკისშვილს) აღრევე დაუჭერიათ კავშირი თურქებთან. ამათგან მატინეში პირველად იხსენიება ქოიარ ამილახორიშვილი, რომელიც მარიამობისთვის ორს რიცხვს მიეგებებია ლალა-ფაშას არტაანს და ორი ციხე შეუძღვნია მისთვის (მხ. 50). რაც შეეხება არფაქსადს, ეს დიდი შემამულე კიდევ უფრო აღრე, ე. ი. ქოიარ ამილახორზე რე („მას წინათ“) „პბირებოდა (ლალა-ფაშას) ექუსით ციხითა“.

მას „შეუძღვნია“ თურქების სარდლისაჲვის სერთვისის შესანიშნავი ციხე-სიმაგრე, რომელსაც მემატინე, მისი დიდი მნიშვნელობის გამო, სახელდებათ იხსენიებს. გარდა ხერთვისისა თურქების სარდლისთვის მას აგრეთვე ხუთი ციხე უძღვნია.

ციხეების ეს უომრად მირთმევა მტრისათვის დაწყებულია მარიამობისთვის (აგვისტოს) 2 რიცხვზე აღრე, საათაბაგოს სასულეართან მდებარე მგელ-ციხესთან, ქაჯის ციხესთან, თეთრ-ციხესთან ვაცსარებულ ბრძოლებზე ათიოდე დღით აღრე²⁷.

მანუჩარი ვერც ლაშქრის ომსა და ვერც ზემოთ ჩამოთვლილი ციხეების აღებას ვერ „მიესწრებოდა“, სწორედ რომ ეთქვათ. არ მიესწრებოდა; ეინიდან საათაბაგოს ეს ენერგიული ბატონ-პატრონთაგანი აღრევე მისულა ლალა-ფაშასთან; სახელდობრ არფაქსადთან ერთად, უფრო სწორი იქნება ეთქვათ, რომ არფაქსად მიაყოლია მანუჩარს ლალა-ფაშასთან.

„არფაქსად პბირებოდა (ლალა-ფაშას) ექუსით ციხითა მას წინათ (ქოიარ ამილახორზე წინათ, 2 აგვისტოზე აღრე) და სერთვისი და ხუთი ციხე მას შეუძღვნა და პატრონს მანუჩარს თან მიჰყვა“—მოგვითხრობს მატინე“. აქ სრულიად გარკვევით ჩანს, რომ თურქების სარდლობასთან მისულის ინიციატორი ყოფილა მანუჩარი, რომელსაც დიდი ფეოდალი არფაქსად „თან მიჰყვა“ (მხ. 51). ეს უნდა იყოს მანუჩარის პირველი მისვლა მუსტაფა ლალა-ფაშასთან. აქ როლები, ეტყობა, ამგვარად ყოფილა განაწილებული: მანუჩარი მივიდა ლალა-ფაშასთან შესათანხმებლად და თან მიიყვანა თავისი დიდი ფეოდალი არფაქსად, რომელმაც ფაშას ექუსი ციხე, მათ შორის ხერთვისის სიმაგრე, უძღვნა. „იმ წამს გამოჰგვარისო“. გვეუბნება

²⁷ მგელციხესთან ბრძოლები, მატინის მიხედვით, დაიწყო მარიამობისთვის 7-ს, ქაჯის ციხე, ველი და თეთრციხე თურქებმა მარიამობისთვის 8-ს აიღეს.

მემატიანე, ე. ი. იმ წამსვე გამოიყვანეს (გამოყვანა) და შეეგება მანუჩარს და არფაქსადს ლალა-ფაშა: „ციხეები გამოართულს და ხახული სასანჯახოდ მისცეს“.

ყოველივე ამის მიხედვით ვახუშტის თხრობაში ჩართული ცნობა, თითქოს „მანუჩარ ქაჯის ციხისთვის შემოიკრიბნა სპანი“ და თითქოს შემთხვევით ვეღარ მიუხსრო ბრძოლას და ამის შემდეგ („მშინ“, ე. ი. ქაჯის ციხისა და სხვ. ციხეების თურქებისგან ბრძოლით აღების შემდეგ) მიუძღვნეს ლალა-ფაშას საათაბაგოს შიგნით (ჭავჭავთში) მღებარე ციხეები ქოიარმა და არფაქსადმა, მცდარად უნდა ჩათვალოთ²⁹.

„მესხური მატეანის“ დედნის სათანადო ადგილების ანალიზის შემდეგ (იხ. ზემოთ) ნათელია, რომ ვახუშტის ტექსტში (გვ. 251) არ არის დაცული ამბების ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა; ამის გამო არც მისი განმარტება და დასკვნაა სწორი. ამ შემთხვევაში ვახუშტისეული ქრონოლოგიის მოუწესრიგებლობას და მის ისტორიაში მანუჩარის როლის გაურკვევლობას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ „მატიანის“ ავტორი ერიდება მანუჩარის მერყეობის, ორპირობისა და ბოლოს, გამცემლობის გამოქვადუნებას. აი რატომ ვახდა საგანგებოდ გასარკვევე „მატიანის“ სათანადო ტექსტების აზრი.

ჰამირის (Hamir) ცნობით, „სანამ ჩილდირთან ანუ ქაჯთა ციხესთან ვადამწყვეტი ღიდი ბრძოლა მოხდებოდა, ამაზე 15 ღლით უწინარეს, 27 ივლისს მუსტაფა-ფაშამ მანუჩარს წერილი მოსწერა, რომელშიაც მასაც პირადად და მის დედასა დედისიმედს და მის ძმას გრიგოლსაც“³⁰ უჩივებდა... ოსმალთ მიმხრობოდნენ“³⁰.

ფეჩევის მიხედვითაც მანუჩარს იმათივე მერყეობა და ორპოფობა ეტყობოდა. ოსმალ-ირანელთა ომს იგი გარეშე მაყურობელებით უცქერდა და ცდილობდა ვაერკვია რომელ მხარეს გადასწონიდა ორი ძლიერი მოწინააღმდეგის ომის ბედი³¹.

ამავე ფეჩევის მოწმობით მანუჩარი ლალა-ფაშას ბანაკში მისულა, აქ იგი ფაშას სიხარულითა და პატივისცემით მიუღია; მანუჩარს თავისი გამცემლობის საზღაურად ათაბაგობის მინიჭება უთხოვია (მისი ძმის, კანონიერი ათაბაგის ყვარყვარე IV-ის სიცოცხლეშივე)³².

²⁹ ვახუშტი, II, გვ. 251, უძრ. ავრეთვე ივ. ჯაეახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 273—74.

³⁰ გრიგოლი, ფეჩეკობთ, ყვარყვარე IV-ის ნათლობის სახელი უნდა იყოს.

³⁰ ივ. ჯაეახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 272.

³¹ მ. სეანიძე, სამცხე-აათაბაგოს ისტორიიდან XVII ს. 1 ნახევარში თბ. 1953, გვ. 57—60.

³² მ. სეანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 60.

ფაშას ოსმალთა ლაშქართან ერთად ბრძოლა და საათაბაგოსთვის გაწერილი ხარჯის აკრეფა მოუთხოვია მისთვის. ათაბაგობის ნაცვლად კი სანჯაყი უთავაზნია. ეს წინადადება მანუჩარს, რა თქმა უნდა, არ ეპიტნაებოდა (სანჯაყებს ლალა-ფაშა საათაბაგოს ფეოდალებსაც ურიგებდა)³³.

ჩვენთვის მისაწვდომ უცხო წყაროებში ზედმიწევნით დათარიღებული არ ჩანს მანუჩარის მისვლა ლალა-ფაშის ბანაკში, მაგრამ „მესხური მატიანის“ მხ. 51 გვაფიქრებინებს, რომ ეს სწორედ ის მისვლაა, რომლის დროსაც მანუჩარს ართაქსად მიჰყვა თან და ციხეები უთავაზა. საყურადღებოა, რომ ამის შემდეგ მანუჩარი, სანატრელი ათაბაგობის მიღების იმედით, დამატებით სძღვნობს ფაშას შალიკაშვილებისეულ თმოგვის ციხეს (მხ. 52).

„მატიანის“ ეს მუხლი (52) ისევ ბუნდოვანია. აქ ვკითხულობთ: „პატრონმა მანუჩარ იზ (17) ამავე თუქსა (აგვისტოს) თმოგვის ციხე მისცა ლალა-ფაშას“. და აქვე: „ახალქალაქი უწინ წაართუქს—კოკოლას მეციხოვნე იღგა და იქილამ მისცა თმოგუი. გააძქეს“. ცხადია, მანუჩარს ლალა-ფაშასთვის მიურთმევია თმოგვის ციხე, რომელშიაც კოკოლა (შალიკაშვილის) მეციხოვნე იღგა—ეს მეციხოვნენი გაუტყვევიათ. მაგრამ ვინ გააძქევა—გარკვევით არ ჩანს. ყოველ შემთხვევაში აქ ერთი რამ ცხადია—ათაბაგთა საწინააღმდეგო აჯანყების მეთაური კოკოლა შალიკაშვილი არა თუ არ რეულა ციხეების ძღვნობაში, არამედ მისი მეციხოვნენი ჯერ კიდევ თმოგვის ციხეში მდგარიან, როცა მანუჩარმა იგი (ციხე) თურქების სარდალს შესთავაზა³⁴.

ამგვარად, მანუჩარის ყოველი ნაბიჯი 1578 წლის მარტიდან მოყოლებული, როდესაც იგი ბრძოლის ველიდან მობრუნდა და აწყურს ჩამოვიდა, ამავე წლის მარიაშობისთვის (აგვისტოს) 17-დის, როცა მან თმოგვის ციხე მისცა ლალა-ფაშას, გამკეპლობით არის აღბეჭდილი. თურქების სარდალმა, ცხადია, კარგად იცოდა რა დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა მისი ლაშქრობის წარმატებისათვის საათაბაგოს მმართველ წრეებში არე-დარევის შეტანას, მათს ზნეობრივად მოშლას. აი რატომ მიმართა მან ზემოთ აღნიშნული წერილით მანუჩარს. ეს დამპყრობელის ჩვეულებრივი ხერხი იყო. მაგრამ საყურადღებოა, რომ აღრესატად მან აიძრია არა ათაბაგი ყვარყვარე IV და

³³ იქვე.

³⁴ ბუნდოვანად არის ნათქვამი აგრეთვე „ახალქალაქი უწინ წაართუქს“—უძველია თურქებმა. მაგრამ ვის? ვფიქრობთ, წაართვეს კოკოლას და არა მანუჩარს, რომელიც საკუთარი ნებით სძღვნობდა ციხეებს მტერს.

არც მისი დედა—პოლიტიკური ამბების მხურვალე მონაწილე დედის-
იმედი, არამედ მანუჩარი. ეტყობა მას წინასწარვე ჰქონია ცნობა ამ
პიროვნების ზნეობრივი ავლა-დიდებისა და მისი უზომო მთავრო-
ბისმოყვარეობის შესახებ.

როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, „რაკი თმოგვის ციხე
და ახალქალაქი ოსმალთა ხელში გადავიდა, მათს სარდალს უკვე
უშიშრად შეეძლო წინსვლა... ქართლისაკენ მიმავალი გზა ეხლა უკ-
ვე თავისუფალი იყო და მნიშვნელოვანი ციხეები მათ ხელში ექი-
რათ“ („ისტორია“, IV, გვ. 275).

ათაბაგთა სახლის სხვა წევრები—თვითონ ათაბაგი ყვარყვარე
IV და მისი დედა დედისიმედი, როგორც ეს ცხადად ჩანს „მატიანე-
დან“, არ იზიარებდნენ მანუჩარის პოლიტიკურ განწყობილებას.
თურქების შემოსევის დროს მანუჩარს, ყვარყვარესა და დედისიმედს
შორის, ჩანს, სერიოზული განნეტქილება ყოფილა. საფიქრებელია,
რომ ჯერ კიდევ აჯანყებულებთან ბრძოლის დროს მიუტაცებია მან-
უჩარს ხელისუფლება. ამიტომ იყო, რომ „ლაშქარი შეიყარეს, წა-
ვიდეს, ურუმთ პირს მიუდგეს“ არა ყვარყვარე ათაბაგი, არამედ
„პატრონი მანუჩარ და პატრონი ერეკლე“. ამ უცნაური გარემოების
მიზეზად მემატიანეს ყვარყვარეს „ცოტად უგუნებობა“ მოაქვს: „პა-
ტრონი ყრყურე ცოტად უგუნებულ იყო; ის ველარ წავიდა. ზღუ-
დერს ჩავედიო“—გვამცნობს მატიანე (მხ. 43).

მანუჩარის უზურპატორული მოქმედებით უკმაყოფილო ყვარ-
ყვარე, რომელსაც, ეტყობა, არ ჰქონდა მტკიცე ზელისუფლებისათვის
საჭირო თვისებები, ამ კრიტიკულ მომენტში ახალციხიდან ახლოს
მდებარე ზღუდერს³⁵ ჩასულა. მას თან ხლებია დედისიმედიც („ზღუ-
დერს ჩავედიო“). ეს იყო 1578 წლის თებერვლის 26-ის წინა დღეებ-
ში (მხ. 44).

ამ დროიდან მოყოლებული ამავე წლის ოქტომბრის 1 რიცხვამ-
დის „მატიანე“ არსაღ არ იხსენიებს ყვარყვარე ათაბაგს. მხოლოდ
თურქებისგან მთელი სამხრეთ-აღმოსავლეთი საქართველოს დაპყ-
რობის შემდეგ, როცა ლალა-ფაშა თავისი ლაშქრითურთ დაპყრობილ
საათაბაგოში მობრუნდა და მით ბრძოლის რკალი შეკრა, „პატრონი
ყუარყუარე წინ მიეგება“ ლალა-ფაშას. ეს იყო 1578 წ. ოქტომბრის
5 რიცხვეს, სამშაბათს. დედისიმედი კიდევ უფრო გვიან, ხუთშაბათს
მივიდა საქართველოს დამპყრობელთან (იხ. მხ. 68, 69).

³⁵ ზღუდერის მდებარეობისათვის იხ. ს. ჯიქიას დასახელებული შრომა,
გვ. 134—135.

მიუხედავად ყვარყვარეს მიგებებისა, ლალა-ფაშა, ერყობა. ექ-
ჯის თქალით უტყეროდა მას და „მოტყუებით“ წაიყვანა თან კონს-
ტანტინოპოლამდის „დედისა და ცოლშვილის გამოუსალმებელი“
(მხ. 69-70).

იმ დროს, როცა 1579 წ. მარტის 28-ს თავის ნებით კონსტან-
ტინოპოლს წასული მანუჩარი ამავე წლის ნოემბერში ფაშობით დაბ-
რუნდა („ფაშობაჲ ებოძა ხუანთქარსა და სრულად მისი მამული“—
მხ. 83), 1578 წლის ოქტომბერში მოტყუებით წაყვანილი ყვარყვარე
1579 წლის მარტში დაბრუნდა—„ღოთის წინაჲ შეურცხუშენელა
და კაციანაჲ—ფალაჯანი დაეცა ხუანთქართანა და ქართველობით
გამოწმეს. მისი საბატონოს წყალობაჲ ექნა და მარტში მობძან-
და“. ჯეჰანოზს „მატიანე“ (მხ. 87). თავის პატივმოყვარე ძმასთან
ქრისტობაში დაძმობსა და სუსტ ყვარყვარეს ხვანთქარის კარზე საკმა-
რისი სიმტკიცე გამოუჩენია; მას შესუნარჩუნებია ქრისტიანობა (ქარ-
თველობა) და თავისუფლება მხოლოდ იმით მოუპოვებია, რომ ფა-
ლაჯანთან კილაობაში გამარჯვებული გამოსულა.

სამშობლოს თავდაღებული დამცველები

როგორც ზემოთ დავანახეთ, თურქების ლაშქრობასთან დაკავ-
შირებით აბაგოს მშობიელ წრეებში 1578 წ. თებერვლიდან-
ვე ჟოანაშობამ და ჯემდეგში, მანუჩარის სახით, პირდაპირმა გამ-
ცემლობაჲ იშინა თავი. ყვარყვარე (IV) აბაბაგი თავდაცვის საქმიან-
თვის გამოუსადეგარი გამოდგა. მისი ენერგიული ძმა მანუჩარი, რო-
მელიც ჭორივით ესხმოდა თავს აჯანყებული თავადების ციხე-ბურ-
ჯებს, დაუზოგავად სწვავდა, არბევდა საკუთარი ქვეშევრდომების
აგლა-დიდებებს და ხოცავდა მათ, გარეშე მტრის მოახლოვებისთანავე
ორი მძლავრი დამპყრობლისგან უძღვრესს მიემხრო და მხოლოდ
საკუთარი კარიერის წარმატებაზე ფიქრობდა. ლალატის გზას დააღ-
ვა აგრეთვე სათაბაგოს ფეოდალთა ნაწილი.

ქვეყანა უპატრონოდ დარჩა. თუ ამბებს ქრონოლოგიური თანა-
მიმდევრობით მივყევით, როგორც ისინი სინამდვილეში მისდევდ-
ნენ ერთმანეთს, უნდა ვცნოთ, რომ საათაბაგოს შიგნით მდებარე ცი-
ხე-სიმაგრეების გაცემამ იმ დროს, სანამ მტერი საზღვართან განლა-
გებულ მიუვალ ბურჯებს—მგელციხეს, ქაჯისციხეს, თეთრციხესა და
სხვ. მიადგებოდა, წინასწარვე გადაწყვიტა თავდაცვის ბედი. ხსენე-
ბული ციხეები განწირული იყვნენ, როცა

„მარიაშობისიუშს ზ (შვიდს), ხუთშაბათს დღესა ხუანტქრის ლაშქარი დ(ა) ლალაფაშა მგელციხეს მოადგეს“.

მაგრამ ამ განწირულ ციხეებს დამცველები აღმოაჩნდა და ბრძოლა გაჩაღდა:

„შეიბნეს. სამშაბათამდის ყოველთ დღეთ ომში იყუნეს ციხიან-(ბ)ი. გოგორიშვილი როინ და მისი ძმა—ბერი ერუშნელი და მისი ძმისწული ზურაბ იყუნეს, მათის ყმითა“.

ამ უკანასკნელთა სახელები და რაოდენობა მატიანეში შეტანილი არ არის.

გმირულ თავდაცვას იმ ჭერად ძლიერი მტრის შემოტევა უკუუბღია: „ღ თის შეწვიენით, უკუყარნეს [მტერი] და ციხე ჩუენვე დაგურნა, ჩუენთა გაემარჯუაო“—აცხადებს მემატიანე (მხ. 45).

ზემოთ აღნიშნული სიტუაციის გამო ეს გამარჯვება, რა თქმა უნდა, ხანმოკლე უნდა ყოფილიყო. მატიანეში არც კი არის ნათქვამი როდის აიღეს მგელციხე თურქებმა.

„ქრონიკიდან“ ვიგებთ, რომ მგელციხის გარემოცვასთან ერთდროულად მტერს იერიშები მიუტანია აგრეთვე ქაჯისციხეზე, ველსე, თეთრციხეზე, რომლებიც თურქებს ხელთ უგდიათ „პარასკევს დღესა, 8 (რვა) მარიაშობისთუშსა (აგვისტოს)“.

არც ეს ციხეები დანებებია თურქებს უომრად. კერძოდ ქაჯისციხის შესახებ „მატიანეში“ კვითხულობთ:

„ქაჯისციხის მცაიხოცენნი სრულად შემოეკოცნეს“. ე. ი. ქაჯისციხე თურქებს მხოლოდ მაშინ დანებებია, როცა მისი დამცველები მთლად გაელეტილი იყვნენ. ამ დამცველების სახელებს „მატიანე“ არ იხსენიებს.

სიმონ მეფის დაბრუნება ირანის ტყვეობიდან

ქაჯისციხის, მგელციხისა და მათ ახლო მდებარე სიმაგრეების თავგანწირულმა დაცვამ ვამოამყლანა, რომ ქართველ ხალხში, კერძოდ, მესხეთ-ჯავახეთში, თურქების 1578 წ. ლაშქრობის დროს ცოცხლობდა წინააღმდეგობისა და ბრძოლის უნარი, რომელიც არ იყო გამოყენებული „პატრონების“ წრეში არსებული უთანხმოებისა და მერყეობის წყალობით.

ამას, ეტყობა, გარეშე მაყურებლებიც ამჩნევდნენ. უცხოურა წყაროების ცნობით „თუმცა საქართველო თურქებისაგან დაპყრობილი იყო, მაგრამ დამორჩილებული არ იყო“ (მ. სვანიძე).

როცა მუსტაფა ლალაფაშა დაპყრობილი სამცხიდან ქართლისკენ დაიძრა და „ტფილის-ქალაქზე წავიდა“, „მატიანის“ ცნობით

დაუთ-ხანმა დაწვა თბილისი და მტერს „გაეცალა, ლორეს ჩავიდა“ (მხ. 53). უპატრონოდ დარჩენილი ქართლის ორ უმნიშვნელოვანეს სიმაგრეში—თბილისსა და გორში მუსტაფა ფაშამ თურქების გარნიზონი შეიყვანა, თბილისში ფაშა დასვა და გორს—სანჯახი. ამის შემდეგ თურქების სარდალმა „ლაშქარი გააძახა (ქართლის) დედოფალსა და სრულიად ქართლსა“.

მოსალოდნელი ამოწყვეტისა და დარბევის თავიდან ასაცილებლად ქართლის დიდებულებმა მორჩილება განუცხადეს ლალა-ფაშას³⁶ და „თემი აღარ ამოსწყდა“, „ლაშქარი დააბრუნვეს“ (მხ. 54).

ამ ხანებში³⁶, ჯერ კიდევ სიმონ მეფის დაბრუნებამდის, იწყება თურქების საწინააღმდეგო სტიქიური ბრძოლები. თუ 55 მუხლში ყრულ არის ნათქვამი „სომხითარტ ბევრი აწყინესო“, იმერლებისა და შემდეგ ქართლებების (ერეკლე მუხრანბატონის მეთაურობით) თურქებთან შეტაკებები დათარიღებულია: „ენკენისთუშს ერთს იმერელნი შეიბნეს და გაიმარჯუშს და ქართველნი და ერეკლე ენკენისთუშს ათს შეიბნეს და სრულად ამოსწყუიდეს“ (მხ. 58).

მაგრამ ეს შეტაკებები მდგომარეობას არ ცვლის. ლალა-ფაშა შაქისა და შირვანის უომრად დაჭერასაც ახერხებს.

ასეთ ვითარებაში შაჰმა („მატიანის“ ცნობით ხუდაბანდი ყეენმა— მხ. 57) ირანის ტყვეობიდან გაანთავისუფლა და დიდის პატრონით საქართველოში გამოისტუმრა ქართლის მეფე სიმონ I (1556—1569, 1578—1599). ეს დიდმნიშვნელოვანი აქტი პოლიტიკური ანგარიშის შედეგი იყო. ირანის კარზე კარგად იცოდნენ, რომ თურქებისგან თითქმის უომრად დაპყრობილ საქართველოში შემონახული უნდა ყოფილიყო დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პოტენცია. რომელიც ხელმძღვანელობასა და ავტორიტეტით მოსილ მეთაურს საჭიროებდა. ასეთ მეთაურად განუწყვეტელი ინტრიგებით შერყეულმა ირანის კარმა ირანის დაუძინებელი მტერი სიმონ მეფე სცნო. გაანთავისუფლა იგი ცხრა წლის ტყვეობიდან (1569—1578)³⁷ ქართლის ტახტის დასაჭერად (უფრო—თურქეთის ძღვევამოსილ ლაშქართან საბრძოლველად) გამოგზავნა. სიმონ მეფესთან ერთად ირანის ტყვეობიდან საქართველოში ქართველ პატრიოტთა დიდი ჯგუფი („ბევრი ტყვე“ მხ. 67) დაბრუნდა.

ამგვარად ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოჩნდა პიროვნება, რომელსაც შეეძლო თავის გარშემო შემოეკრიბა დამოუკი-

³⁶ „მატიანის“ ამ ნაწილში, 1578 წ. აგვისტოს 17-ისა და ენკენისთვის პირველს შუა ზომხდარი ამბების გადმოცემაში თარიღები აღნიშნული არ არის.

³⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 274.

დებლობისათვის ბრძოლის წყურვილით, სავსე ქართველები და აღუდგინა ქართველი მხედრობის დროებით დაცემული პრესტიჟი³⁸.

სიმონ მეფის ირანიდან დაბრუნების შედეგად ქართლი ისევ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ბურჯად იქცა. „მთელი ოცი წლის განმავლობაში სიმონ მეფე ქართლებით შეუნელებლად ებრძოდა ძლიერ მტერს და საქართველოს ამ შუაგულში ოსმალური წესწყობილების შემოღების საშუალებას არ აძლევდა მას“. „ქვეყნის სწრაფი გაოსმალების განზრახვაზე დამპყრობელს ხელი ააღებინეს“.

„უფრო მძიმე იყო სამცხე-საათაბაგოს მდგომარეობა“ (ნ. ბერძენიშვილი).

1578—81 წწ. განმავლობაში მანუჩარმა სავსებით იგემა „ფაშაობისა“ და თურქების სამსახურის მთელი სიტკბოება. 1581 წლის თებერვალში („ქქნსა ხათ“—მხ. 91) მან „გუირგუინი იკურთხა „სიმონ მეფის ასულთან ელენესთან“. ეს დამოყვრება მანუჩარის პოლიტიკური გეზის ჯერ კიდევ გამოუმყლავნებელი შეცვლის შედეგი იყო. ქართლის მეფისკენ გადახრად განიხილეს იგი თურქებმაც. „ქქნსა ხა. ³⁹ პატრონს მანუჩარს უღალატეს ურუმთა“, კვითხულობთ „მატიანეში“. სამცხის ამ პირველ ქართველ ფაშას თავს ორი ფაშა დასხმია. ენერგიული მანუჩარი ამ განსაცდელს „მორჩა“ — „ორნივ ფაშანი მძიმედ დაიკოდნეს (დაიჭრენ) და გაიქცეს“.

მხოლოდ ამ დროიდან (1582 წ.) ხდება მანუჩარი თურქების მოწინააღმდეგედ⁴⁰. მაგრამ სამხრეთ საქართველოს ბედის წალმა დატრიალება აღარც სიმონ მეფის დახმარებით (მხ. 100). არც მესხეთ-ჯავახეთის განაწამები, მძიმედ დაბეგრილი ხალხის 1588 წ. აჯანყებით აღარ ხერხდება.

³⁸ ფ. გო რ ჯ ი ჯ ა ნ ი ძ ე. უეკველია ირანულ წყაროებზე დამყარებით ასე აჯიფწერს ქართველ ცხენოსანთა რაზმის ერთ-ერთ შეტევას თურქებზე, სიმონ მეფის ბეთაურობით: „მეფემ ცხენს დაუძრა და ქართველნი, შუბდაგრანელთა ზღნი, ცხენის ქენებით მიეტყვენეს ანახდეჲლ, ვითარც ჩქაფის წვიმა, სეტყვის ღვარნი მთისგან. გა[ა]ქეს რაზმი ურუმთა და გარდნოყარეს მრავალნი და გაიარეს შიგა...ურუმნი გაკვირვებულ იყვნენ ამათს მამაკობასა. რომ ვისაც გარდნოაგდებდნენ, გასცილდიან, და თითოჲს ქართველს ოთხი და ხუთი ურუმნი ცხენილად გარდმოეგდო“—და სხვ. ფ. გორგიჯანიძის ისტორია. „საისტორიო მონაბეჲ“, II, გვ. 223, ტფ. 1925.

³⁹ შდრ. ვახუშტი, II, გვ. 251; ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 274.

⁴⁰ მ. სვანიძე, სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან XVII ს. I ნახევარში, თბ., 1953, გვ. 66—67.

სამკრებლები

ა. პირთა

აბაღი-მირზა, შამ-აბაღი, ხუდაბანდიშვილი 56.¹⁰⁸

აბდულნიგ 70 და შენ. 30

აბუსერისძენი 31.⁶

აბუ ელიმ-ტბელი 80

აგალიშვილი, იბ. სლვანი, იბ. ბუმბულისძენი 33.⁴

ახნაგრიშვილები 45.¹⁰⁰; 51.⁷⁰

ახრუნის ფაშა 48.⁶⁸; 52.¹¹-18

აიდარ-მირზა 43.¹⁰⁴

ალაგე-დელი მთავარეპისკოპოსი 9

ალექანდრე I. დიდი (1412—1443) 87, 147

ალექანდრე II იბერეთის მეფე (1484—1510) 22.¹¹⁵; 64—69, 149

ალექსანდრე ლეონის ძე, კახთა მეფე (1574—1605) 50, 61

ალექსანდრე კახთა მეფის (1574—1605) შვილი 50.⁶⁵

ალიზან-მირზა, იბ. იოთამიშვილი ალიზან-სულთან 42.შენ. 5; 42.⁷²

ანატკიანნი, იბ. ქაშქაშიძე, იბ. ხერთვისარი 34.¹¹² და შენ. 3—4

ამატკისშვილი აბდუყაფარ 155

ამატკისშვილი ამატაქ 43.¹²⁵, 155

[ამატკისშვილი] არფაქსად 49.¹⁰¹, 157, 164—166

ამატკისშვილი როსტომ 43.¹²⁵, 155

ამატკისშვილი სენია 43.¹²⁵, 155

ამზა-მირზა, ხუდაბანდასშვილი (გარდ. 1587), 55.¹⁰⁹

ამილახორი (ქართლის) ბარძიმ 49.¹⁵⁴

ამილახორნი II ამილახორიშვილები (სამცხის) მ. 7, 59, 63, 64, 71

[ამილახორი] ათანასია 20

[ამილახორი] გულბუღას 20

[ამილახორი] ევლიშერ 20

ამილახორი ელბდურ 20

ამილახორი მელქისეუვა 20

ამილახორის ელბდურის მეუღლე სერისიძის აქული ნესტარჯვარ 20

ამილახორი ნიკოლოზ 20

ამილახორი ფაღვანხანორო 20

ამილახორი რეხევა 20

ამილახორი ქოიარ-ყოფილი ტერობინ 19.¹¹; 62, 63, 79

ამილახორი კოიარ 48, შენ. 2, 49, 50; 55.¹⁰⁰ და შენ. 2—3; 63, 66, 6

ამილახორის ქოიარ-ყოფ. ტერობინის მეუღლე თამარ (შალიკაშვილის აქული) 19.¹⁰⁴, 62, 63

ამილახორიშვილი ქოიარ 49.¹⁰⁶; 157, 164, 165

ანნა, ყვარყვარე III-ის, ქაიხოსრო I-ლის ძის, თანამეცხედრე 16.¹², 22.¹¹⁸, 66—67, 72, 74,—75, 77, 78

ანტიოქიის პატრიარქი 94—96

ანჩელ მთავარეპისკოპოსი 85—87

ანძველი II ანძველნი 35.¹¹

არჩილ მუხრანბატონი, ბაგრატის ძე, დედისიშვილი (II) ძმა 36.¹²; 39.¹⁰¹, 41.¹⁰¹; 45.¹¹; 50.⁶⁷; 54.¹⁰²—84; 105—107

ასპანისძენი 35.¹¹⁵

ასლანიკაშვილი, ალექსანდრე 159

ასპანისძენი 35,11

ადბულა I

აშოთი, აშოთან მუხრანბატონი დედის-
იმედის (II) ძმა 39,11

ბ

ბადურ, ყვარყვარე II ათაბაგის ვაჟი
(1443—1474) 99

ბაგრატ, აფხაზთა და ქართველთა ბეჟე
(1027—1072) 15,11; 17,1; 20,11, 60

ბაგრატ III იმერეთის ბეჟე (1510—1565)
22,11, 66—69, 148—150

ბაგრატ, ვახტანგ მუხრანბატონის ვაჟი
(დაიბ. 1573) 35, 38—39, 40,11, 106

ბაგრატ-ყოფილი ბარნაბა, მუხრანბატო-
ნი, დედისიმედის ნამა 38,11; 105

ბაიანდურთა გვარი 82

ბასილი-ბერი, ქაიხოსრო II ათაბაგისა
და დედისიმედის (II) ვაჟი, ტყუპის

ბექა-ბაგლეს ცალი (დაიბ. 1554—
გარდა. 1579) 37,11-8, 38, 40, 52, 83

ბასილი 105

ბასილი, ზებედე მწერლის მანა 20,11

ბასილი, ქართლის კათალიკოსი 30,11

ბასილი კათალიკოსი (მცხეთის) 31,11

ბაქრაძე დიმიტრი 8; 23,11; 28,11; 65—72,
74, 974, 102, 103

ბეგუმ, შაჰის ხუდაბანდის ცოლი 51,11

ბეღანის შვილი იასონ 43,11; 155

ბენასშვილი ელენე, გიორგი VIII-ის
ასული, სფირიდონის I ცოლი 66, 69

ბენასშვილი თინათინ, ალექსანდრე
ინერთა მეფის ასული, სფირიდონის II
ცოლი 22,11

ბენასშვილი იორამ, სფირიდონისა და
მეფის ასულის ელენეს ვაჟი 22,11; 66

ბენასშვილი იოსაფატ, სფირიდონისა
და იმერთა მეფის ასულის თინათინ-
ის ვაჟი 22,11; 66; 70; 71.

ბენასშვილი ირინე, სფირიდონის დედა
22,11, 66

ბენასშვილი მამისა, სფირიდონის მამა
22,11; 66, 70

ბენასშვილი სფირიდონ 22,11; 66—70,
71, 72, 79

ბენასშვილი ქეთან, იოსაფატის ცოლი-
66, 70, 71

ბერძენიშვილი ნიკოლოზ 171

ბექა, იბ. ბასილი და ბექა-ბაგლე 37,11,
38, 38, შენ. 1; 45,11; 52,11, 53,11-88,
54,11, 106, 161

ბექა I

ბოქა, ეკატერინას ვაჟი 62

ბოცოსძენი 34,11; იბ. ოლადასშვილნი

ბრტაძე თამარ 15, 72, 94

ბუმბულისძენი 33,11

ბურჯუნდიის მთავარი 81

გ

გაბაშვილი ვალერიან 112

გარსევან, პატრ. ეკატერინას ვაჟი 62

გერასიმე კუმბრდოელი 27,11, 10, 11; 89

გერასიმე მაწყვერელი 23—24,11; 89, 90

გვარამია რუხუდანი 96

გიორგი II აგი-გორგო, კახთა მეფე 5

გიორგი II, კესარიის, აფხაზთა, ქარ-
თველთა მეფე (1172—1189) 15,11; 17,11,
21,11

გიორგი III, „მეფეთ-სუბუქ“ 15,11; 17,11;
21,11

გიორგი-ლაშა, IV (1213—1222) 15,11;
18,11; 21,11, 73

გიორგი V (ბრწყინვალე) 146

გიორგი VIII, მეფეთ-ბედე (1446—1469)
5; 18,11; 60; 61; 63, 65; 69; 71, 87, 88
147, 148

გიორგი მეფე 109

გიორგი ალექსანდრე იმერთა მეფის ძე,
ბაგრატ მეფის ძმა 18,11; 22,11, 66,
67, 68

გიორგი მთაწმიდელი 18,11; 21,11; 102
103

გიორგი, წმ. მამა 18,11, 21,11

გოგიბასშვილი 33,11, იბ. სამძივარი

გოგორიშვილი ბექან 55, შენ. 5; 56,11, 107

გოგორიშვილი როინ 47,11; 169

გოგორიშვილის როინის ძმა, ბერი ერუ-
შნელი 47,11; 169

ზოგორიშვილის როინის ძმისწული
ზურაბ მხ. 46; 169
გორგიჯანიძე ფარსადან 151, 152, 171
გრიგოლ ბაკურიანის ძე, სვეცატოსი
(გარდ. 1086) 18₁₁₄; 21₁₁₄; 60
გულფარ მუხრან-ბატონი 39₁₁₃
გულქან, გიორგი VIII-ს შვილის ვახ-
ტანგის მეუღლე 18₁₁₇; 61,66,71
გურიელი როსტომ 39₁₁₇; 62,81

დ

დადიანის კალი მარეხ, ყვარყვარე IV
ათაბაგის ცოლი 37₁₈
დავით (ალმაშენებელი 1089—1125) 15₁;
17₃; 21₁₃
დავით კათალიკოსი (1447—1459) 9
დავით (ნარინი V—1245—1293) 18₃
21₁₉; 60—66
დავით (ულუ—VI 1247—1270) 18₁₀;
21₁₇; 60—66
დავით, ქართლის კათალიკოსი 92,93
დავით (V—ქართლის მეფე—1505--1525)
29₁₆; 83, 85, 99
დაუთხან 49₁₆₃; 109; 154, 170
დედისიმედი I, ყვარყვარე II ათაბაგის
ცოლი 14, 15₉; 16; 18₁₁₉; 74,85
დედისიმედი II, დედისიმედ-ყოფილი
დებორა მუხრანბატონის ასული 44₁₂₆;
46₁₂₆; 101; 47₁₄₃; 51₁₆₈₋₇₀; 52₁₈₃; 54₁₃₁
98; 55₁₀₅; 56₁₀₉; 105,107,161,162,165,
167
დემეტრე (I—1125—1156) 15₁₁; 17₁₄; 21₁₁
დიასამიძე 34₁₆; 45₂₀
დიასამიძე ავთანდილ, ელიას ძე 43₁₂₁;
155
დიასამიძე ელია 43₁₂₁; 55₁₀₈; 155
დიასამიძე შერმაზან, ელიას ძე 43₁₂₁; 155
დოლენჯიშვილი ყანდურალი 43₁₂₁; 159
დომენტი პატრიარქი, ქართლის კათა-
ლიკოსი (1566 წ. საბუთში) 36₁₁₀; 96
დუკის ძე, დუკისძენი 35₁₁₇

ე

ევგარე, ქართლის კათალიკოსი 27₁₄
ევაჩი, XV ს. სომეხი მკურნალი 82

ეკატერინა, ქეთან-ქრისტინესი და-ვა-
ხუშტ-ყოფილი ვასილიოსის [ასული?]
62, 63
ელაღი 81
ელენე, არჩილ მუხრანბატონის ასული
39₁₁₈
ელენე, სიმონ ქართლის მეფის ასული,
მანუჩარ ათაბაგის მეუღლე 54₁₀₁;
55₁₀₄; 171
ელენე, სფირიდონ ბენაშვილის I ცოლი,
გიორგი VIII ასული 19₁₁; 22₁₂₁; 66
ელენე, ქაიხოსრო II ათაბაგისა და
დედისიმედის ასული 105
ერეკლე, ჭერაკლე, არჩილ მუხრანბატო-
ნის ვაჟი, დაიბ. 1559 წ. 36₁; 43₁₂₁;
39₁₁₈; 44₁₂₆₋₂₇; 45₁₃₀; 46₁₄₂; 47₁₄₃;
49₁₃₇₋₁₃₈; 106, 154, 159, 162, 167, 170
ერისთავი ელიზბარ 49₁₅₄
ეთჳშე მთაწმიდელი 18₁₁₀; 21₁₁₀; 60
ერუშენელი ბერი, გოგორიშვილი 47₁₄₆
169

ვ

ვანის ფაშა 48₁₄₈
ვარაღ-ჟაშა, თურქების „სარდარი“
54₁₃₈
ვახტანგ, ბერობაში ვარსიმე, გიორგი
VIII-სი და თამარის ვაჟი 18₁₁₁; 61
ვახტანგ მურაზბატონი, დედისიმედის
ძმა 39₁₁₆; 49₁₈₄; 51₁₇₂; 53₁₉₀
ვახტანგ, ალექსანდრე მეფის (იმერ.) ძე,
ბაგრატ მეფის ძმა 22₁₁₆; 66—68
ვახუშტი ბაგრატიონი 23₁₁; 28₁; 48,
55₁₀₆; 67,68; 75; 76, 108, 109, 110,
145,147—149, 157, 165, 171
ვახუშტ-ყოფ. ვასილიოსი, იხ. შალიკა-
შვილი ვახუშტ-ყოფ. ვასილიოსი

ზ

ზაქარია-მემატინე, მწერალი მხ. 22;
107,154
ზებედე, მწერალი, ბასილის ძე 19₁;
20₁₅₋₆
ზოსიმე კუმურდოელი ეპისკოპოსი 30—
31₁₇; 65; 90

ზოსიმე მწერალი, კტრ. ეკატერინას სა-
ბლში გაზრდილი 62

თ

თავდგირიძე თაქთირისძე 33,₆
თათარნი 49,₁₇; 50,₈₀
თათარხან 51,₇₆
თამაზ—შაჰ-თამაზ 151, 152, 154
თამარ [მეფე], აფხაზთა, ქართველთა,
ჭერთა და კახთა მპყრობელი 15,₆;
17,₆; 21,₁₈

თამარ დედოფალი, გიორგი VIII შესამე
ცოლი, ყვარყვარე II ასული 18,₁₆; 61,
69, 71, 79

თამარ დედოფალი, იმერეთის მეფის
ალექსანდრეს ცოლი (გარდ. 1510) 66, 67
თამარ პატრონი 23,₂₄; 66, 70

თამარ ქიხოსრო II ათაბაგისა და დედის-
იმედის ასული 37,₃; 50,₈₀; 104—106

თამარ, პატრ.; ვახუშტ-ყოფ. ვასილიოსი-
სა და ქეთათონ-ქრისტინეს ასული ქოი-
არ-ყოფ. ქერობინ ამილახორის მეუღ-
ლე 19,₁₋₃

თამთან, ყვარყვარე II-ისა და ნესტან-
დარეჯანის ძე 83, 85

თაყაიშვილი ექვთიმე 11; 38; 40 ₁₁₆; 41;
42; 43; 45, 46; 47, 47,₁₇; 48; 59, 64;
72; 75; 78; 82; 83; 105—107

თემურლენგი 146—147

თეოდორა, მუხრანბატონის ასული 39,₁₂
თეოდორე, ქ. კათალიკოსი 25,₂

თვალშენიერი-ივანე 40,₁₁₆; 46,₃₇₋₃₈;
47,₁₄₃; 50,₁₆₂₋₆₃; 52,₇₈; 54,₈₆; 56,₁₀₂; 105—
107, 153

თინათინ, იმერთა მეფის ალექსანდრეს
ასული, სფირიდონ ბენასშვილის II
ცოლი 66, 68, 69, 70

თმოგველნი 155

თუხარელნი 35,₂₃

ი

იაკობ, იხ. მხეჭაბუკ-ყოფილი იაკობ
16,₁₁

იანქო, იგივე საბა, ქიხოსრო II-სა და
დედისიმედის ვაჟი (1563—1576) 37,₁₁;
38; 42,₂₃; 106; 107

იალუბ-ხანი 82

ივანე ათაბაგი 30,₆, 67, 86, 87, 147

ივანე (იოანე) ლასურბიძე კუმურდოელი
25—27,₃; 89, 92

იმერელნი 49,₁₅₆, ₈₈ 170

იოაკიმე მაწყვერელი 80

იოვანე სუგელაძე 18,₁₁₂; 21,₁₂

იოვანე, წმ. მამა 18,₁₁₂; 21,₁₂

იოვანე, ქართლის კათალიკოსი 29,₁₈

იოთამიშვილი ალიხან-სულთან 42,₂₄

იონათამ მუხრანბატონი 39,₈

იონათან მუხრანბატონი 39,₁₃

იოსებ ანგელი 87

იოსელიანი პლატონ 102

ირინე, პატრონი, სფირიდონ ბენაშვი-
ლის დედა (?) 66,₇₀

ისნელ-მირძა 43,₂₄

ისმაილ (შაჰ-ისმაილ) 99

იშხნელ მთავარეპისკოპოსი 85, 86, 87

კ

კავკასიელები 11

კავკასიძე 33,₁₁

კაკაბძე სარგის 31; 32,₁₈; 34; 35; 77,
97—99

კალმახელი 35,₁₆

კალმახელი მერაბ 79

კარგარეთელი სვიმონ 80

კასრაძე ნადია 65

კოპასძენი 8, 15, 35,₁₂₃; 72, 76, 78, 94, 95

კოპასძე მანკუშარ-მართა 17,₁₁₇

კოპასძე რაინდო-ეკატერინე 17,₁₁₆; 79

კოპასძე, რუამ-რაშთაელ 17,₁₁₆; 79

კოპასძე სოილ, ტაოს ამილახორი, მხა-
ტვარი 16,₁₁₆; 76, 77, 79

კონსტანტინე, ქართველთა მეფე (1479—
1505) 82, 105

ლ

ლასურისძენი 33,₆

ლევან კახთა მეფე (1520—1574) 5

ლონგოსძენი 33,
ლუარსაბ I, ქართლის მეფე 109, 151, 152
ლალა-თაშა, იხ. მუსტაფა ლალა-თაშა

ა

მამია 70, შენ. 28
მამისა 66, იხ. ბენასშვილი მამისა
მამქან-ყოფილი მარინე 79
მანუშვარ-ყოფილი ნართა 79
მანუშვარ, ნაწილიანობაში მუსტაფა თა-
შა, ქაიხოსრო II ათაბაგის ვაჟი 30₁₆;
32₁₈; 43₂₂; 44₂₆; 45₂₈; 46₃₀; 47₃₂-
48₃₄; 49₃₆; 50₃₈; 51₄₀; 52₄₂; 53₄₄;
54₄₆; 55₄₈; 56₅₀; 57₅₂; 58₅₄; 59₅₆;
60₅₈; 61₆₀; 62₆₂; 63₆₄; 64₆₆; 65₆₈;
66₇₀; 67₇₂; 68₇₄; 69₇₆; 70₇₈; 71₈₀;
72₈₂; 73₈₄; 74₈₆; 75₈₈; 76₉₀; 77₉₂;
78₉₄; 79₉₆; 80₉₈; 81₁₀₀; 82₁₀₂;
83₁₀₄; 84₁₀₆; 85₁₀₈; 86₁₁₀; 87₁₁₂;
88₁₁₄; 89₁₁₆; 90₁₁₈; 91₁₂₀; 92₁₂₂;
93₁₂₄; 94₁₂₆; 95₁₂₈; 96₁₃₀; 97₁₃₂;
98₁₃₄; 99₁₃₆; 100₁₃₈; 101₁₄₀; 102₁₄₂;
103₁₄₄; 104₁₄₆; 105₁₄₈; 106₁₅₀;
107₁₅₂; 108₁₅₄; 109₁₅₆; 110₁₅₈;
111₁₆₀; 112₁₆₂; 113₁₆₄; 114₁₆₆;
115₁₆₈; 116₁₇₀; 117₁₇₂; 118₁₇₄;
119₁₇₆; 120₁₇₈; 121₁₈₀; 122₁₈₂;
123₁₈₄; 124₁₈₆; 125₁₈₈; 126₁₉₀;
127₁₉₂; 128₁₉₄; 129₁₉₆; 130₁₉₈;
131₂₀₀; 132₂₀₂; 133₂₀₄; 134₂₀₆;
135₂₀₈; 136₂₁₀; 137₂₁₂; 138₂₁₄;
139₂₁₆; 140₂₁₈; 141₂₂₀; 142₂₂₂;
143₂₂₄; 144₂₂₆; 145₂₂₈; 146₂₃₀;
147₂₃₂; 148₂₃₄; 149₂₃₆; 150₂₃₈;
151₂₄₀; 152₂₄₂; 153₂₄₄; 154₂₄₆;
155₂₄₈; 156₂₅₀; 157₂₅₂; 158₂₅₄;
159₂₅₆; 160₂₅₈; 161₂₆₀; 162₂₆₂;
163₂₆₄; 164₂₆₆; 165₂₆₈; 166₂₇₀;
167₂₇₂; 168₂₇₄; 169₂₇₆; 170₂₇₈;
171₂₈₀; 172₂₈₂; 173₂₈₄; 174₂₈₆;
175₂₈₈; 176₂₉₀; 177₂₉₂; 178₂₉₄;
179₂₉₆; 180₂₉₈; 181₃₀₀; 182₃₀₂;
183₃₀₄; 184₃₀₆; 185₃₀₈; 186₃₁₀;
187₃₁₂; 188₃₁₄; 189₃₁₆; 190₃₁₈;
191₃₂₀; 192₃₂₂; 193₃₂₄; 194₃₂₆;
195₃₂₈; 196₃₃₀; 197₃₃₂; 198₃₃₄;
199₃₃₆; 200₃₃₈; 201₃₄₀; 202₃₄₂;
203₃₄₄; 204₃₄₆; 205₃₄₈; 206₃₅₀;
207₃₅₂; 208₃₅₄; 209₃₅₆; 210₃₅₈;
211₃₆₀; 212₃₆₂; 213₃₆₄; 214₃₆₆;
215₃₆₈; 216₃₇₀; 217₃₇₂; 218₃₇₄;
219₃₇₆; 220₃₇₈; 221₃₈₀; 222₃₈₂;
223₃₈₄; 224₃₈₆; 225₃₈₈; 226₃₉₀;
227₃₉₂; 228₃₉₄; 229₃₉₆; 230₃₉₈;
231₄₀₀; 232₄₀₂; 233₄₀₄; 234₄₀₆;
235₄₀₈; 236₄₁₀; 237₄₁₂; 238₄₁₄;
239₄₁₆; 240₄₁₈; 241₄₂₀; 242₄₂₂;
243₄₂₄; 244₄₂₆; 245₄₂₈; 246₄₃₀;
247₄₃₂; 248₄₃₄; 249₄₃₆; 250₄₃₈;
251₄₄₀; 252₄₄₂; 253₄₄₄; 254₄₄₆;
255₄₄₈; 256₄₅₀; 257₄₅₂; 258₄₅₄;
259₄₅₆; 260₄₅₈; 261₄₆₀; 262₄₆₂;
263₄₆₄; 264₄₆₆; 265₄₆₈; 266₄₇₀;
267₄₇₂; 268₄₇₄; 269₄₇₆; 270₄₇₈;
271₄₈₀; 272₄₈₂; 273₄₈₄; 274₄₈₆;
275₄₈₈; 276₄₉₀; 277₄₉₂; 278₄₉₄;
279₄₉₆; 280₄₉₈; 281₅₀₀; 282₅₀₂;
283₅₀₄; 284₅₀₆; 285₅₀₈; 286₅₁₀;
287₅₁₂; 288₅₁₄; 289₅₁₆; 290₅₁₈;
291₅₂₀; 292₅₂₂; 293₅₂₄; 294₅₂₆;
295₅₂₈; 296₅₃₀; 297₅₃₂; 298₅₃₄;
299₅₃₆; 300₅₃₈; 301₅₄₀; 302₅₄₂;
303₅₄₄; 304₅₄₆; 305₅₄₈; 306₅₅₀;
307₅₅₂; 308₅₅₄; 309₅₅₆; 310₅₅₈;
311₅₆₀; 312₅₆₂; 313₅₆₄; 314₅₆₆;
315₅₆₈; 316₅₇₀; 317₅₇₂; 318₅₇₄;
319₅₇₆; 320₅₇₈; 321₅₈₀; 322₅₈₂;
323₅₈₄; 324₅₈₆; 325₅₈₈; 326₅₉₀;
327₅₉₂; 328₅₉₄; 329₅₉₆; 330₅₉₈;
331₆₀₀; 332₆₀₂; 333₆₀₄; 334₆₀₆;
335₆₀₈; 336₆₁₀; 337₆₁₂; 338₆₁₄;
339₆₁₆; 340₆₁₈; 341₆₂₀; 342₆₂₂;
343₆₂₄; 344₆₂₆; 345₆₂₈; 346₆₃₀;
347₆₃₂; 348₆₃₄; 349₆₃₆; 350₆₃₈;
351₆₄₀; 352₆₄₂; 353₆₄₄; 354₆₄₆;
355₆₄₈; 356₆₅₀; 357₆₅₂; 358₆₅₄;
359₆₅₆; 360₆₅₈; 361₆₆₀; 362₆₆₂;
363₆₆₄; 364₆₆₆; 365₆₆₈; 366₆₇₀;
367₆₇₂; 368₆₇₄; 369₆₇₆; 370₆₇₈;
371₆₈₀; 372₆₈₂; 373₆₈₄; 374₆₈₆;
375₆₈₈; 376₆₉₀; 377₆₉₂; 378₆₉₄;
379₆₉₆; 380₆₉₈; 381₇₀₀; 382₇₀₂;
383₇₀₄; 384₇₀₆; 385₇₀₈; 386₇₁₀;
387₇₁₂; 388₇₁₄; 389₇₁₆; 390₇₁₈;
391₇₂₀; 392₇₂₂; 393₇₂₄; 394₇₂₆;
395₇₂₈; 396₇₃₀; 397₇₃₂; 398₇₃₄;
399₇₃₆; 400₇₃₈; 401₇₄₀; 402₇₄₂;
403₇₄₄; 404₇₄₆; 405₇₄₈; 406₇₅₀;
407₇₅₂; 408₇₅₄; 409₇₅₆; 410₇₅₈;
411₇₆₀; 412₇₆₂; 413₇₆₄; 414₇₆₆;
415₇₆₈; 416₇₇₀; 417₇₇₂; 418₇₇₄;
419₇₇₆; 420₇₇₈; 421₇₈₀; 422₇₈₂;
423₇₈₄; 424₇₈₆; 425₇₈₈; 426₇₉₀;
427₇₉₂; 428₇₉₄; 429₇₉₆; 430₇₉₈;
431₈₀₀; 432₈₀₂; 433₈₀₄; 434₈₀₆;
435₈₀₈; 436₈₁₀; 437₈₁₂; 438₈₁₄;
439₈₁₆; 440₈₁₈; 441₈₂₀; 442₈₂₂;
443₈₂₄; 444₈₂₆; 445₈₂₈; 446₈₃₀;
447₈₃₂; 448₈₃₄; 449₈₃₆; 450₈₃₈;
451₈₄₀; 452₈₄₂; 453₈₄₄; 454₈₄₆;
455₈₄₈; 456₈₅₀; 457₈₅₂; 458₈₅₄;
459₈₅₆; 460₈₅₈; 461₈₆₀; 462₈₆₂;
463₈₆₄; 464₈₆₆; 465₈₆₈; 466₈₇₀;
467₈₇₂; 468₈₇₄; 469₈₇₆; 470₈₇₈;
471₈₈₀; 472₈₈₂; 473₈₈₄; 474₈₈₆;
475₈₈₈; 476₈₉₀; 477₈₉₂; 478₈₉₄;
479₈₉₆; 480₈₉₈; 481₉₀₀; 482₉₀₂;
483₉₀₄; 484₉₀₆; 485₉₀₈; 486₉₁₀;
487₉₁₂; 488₉₁₄; 489₉₁₆; 490₉₁₈;
491₉₂₀; 492₉₂₂; 493₉₂₄; 494₉₂₆;
495₉₂₈; 496₉₃₀; 497₉₃₂; 498₉₃₄;
499₉₃₆; 500₉₃₈; 501₉₄₀; 502₉₄₂;
503₉₄₄; 504₉₄₆; 505₉₄₈; 506₉₅₀;
507₉₅₂; 508₉₅₄; 509₉₅₆; 510₉₅₈;
511₉₆₀; 512₉₆₂; 513₉₆₄; 514₉₆₆;
515₉₆₈; 516₉₇₀; 517₉₇₂; 518₉₇₄;
519₉₇₆; 520₉₇₈; 521₉₈₀; 522₉₈₂;
523₉₈₄; 524₉₈₆; 525₉₈₈; 526₉₉₀;
527₉₉₂; 528₉₉₄; 529₉₉₆; 530₉₉₈;
531₁₀₀₀; 532₁₀₀₂; 533₁₀₀₄; 534₁₀₀₆;
535₁₀₀₈; 536₁₀₁₀; 537₁₀₁₂; 538₁₀₁₄;
539₁₀₁₆; 540₁₀₁₈; 541₁₀₂₀; 542₁₀₂₂;
543₁₀₂₄; 544₁₀₂₆; 545₁₀₂₈; 546₁₀₃₀;
547₁₀₃₂; 548₁₀₃₄; 549₁₀₃₆; 550₁₀₃₈;
551₁₀₄₀; 552₁₀₄₂; 553₁₀₄₄; 554₁₀₄₆;
555₁₀₄₈; 556₁₀₅₀; 557₁₀₅₂; 558₁₀₅₄;
559₁₀₅₆; 560₁₀₅₈; 561₁₀₆₀; 562₁₀₆₂;
563₁₀₆₄; 564₁₀₆₆; 565₁₀₆₈; 566₁₀₇₀;
567₁₀₇₂; 568₁₀₇₄; 569₁₀₇₆; 570₁₀₇₈;
571₁₀₈₀; 572₁₀₈₂; 573₁₀₈₄; 574₁₀₈₆;
575₁₀₈₈; 576₁₀₉₀; 577₁₀₉₂; 578₁₀₉₄;
579₁₀₉₆; 580₁₀₉₈; 581₁₁₀₀; 582₁₁₀₂;
583₁₁₀₄; 584₁₁₀₆; 585₁₁₀₈; 586₁₁₁₀;
587₁₁₁₂; 588₁₁₁₄; 589₁₁₁₆; 590₁₁₁₈;
591₁₁₂₀; 592₁₁₂₂; 593₁₁₂₄; 594₁₁₂₆;
595₁₁₂₈; 596₁₁₃₀; 597₁₁₃₂; 598₁₁₃₄;
599₁₁₃₆; 600₁₁₃₈; 601₁₁₄₀; 602₁₁₄₂;
603₁₁₄₄; 604₁₁₄₆; 605₁₁₄₈; 606₁₁₅₀;
607₁₁₅₂; 608₁₁₅₄; 609₁₁₅₆; 610₁₁₅₈;
611₁₁₆₀; 612₁₁₆₂; 613₁₁₆₄; 614₁₁₆₆;
615₁₁₆₈; 616₁₁₇₀; 617₁₁₇₂; 618₁₁₇₄;
619₁₁₇₆; 620₁₁₇₈; 621₁₁₈₀; 622₁₁₈₂;
623₁₁₈₄; 624₁₁₈₆; 625₁₁₈₈; 626₁₁₉₀;
627₁₁₉₂; 628₁₁₉₄; 629₁₁₉₆; 630₁₁₉₈;
631₁₂₀₀; 632₁₂₀₂; 633₁₂₀₄; 634₁₂₀₆;
635₁₂₀₈; 636₁₂₁₀; 637₁₂₁₂; 638₁₂₁₄;
639₁₂₁₆; 640₁₂₁₈; 641₁₂₂₀; 642₁₂₂₂;
643₁₂₂₄; 644₁₂₂₆; 645₁₂₂₈; 646₁₂₃₀;
647₁₂₃₂; 648₁₂₃₄; 649₁₂₃₆; 650₁₂₃₈;
651₁₂₄₀; 652₁₂₄₂; 653₁₂₄₄; 654₁₂₄₆;
655₁₂₄₈; 656₁₂₅₀; 657₁₂₅₂; 658₁₂₅₄;
659₁₂₅₆; 660₁₂₅₈; 661₁₂₆₀; 662₁₂₆₂;
663₁₂₆₄; 664₁₂₆₆; 665₁₂₆₈; 666₁₂₇₀;
667₁₂₇₂; 668₁₂₇₄; 669₁₂₇₆; 670₁₂₇₈;
671₁₂₈₀; 672₁₂₈₂; 673₁₂₈₄; 674₁₂₈₆;
675₁₂₈₈; 676₁₂₉₀; 677₁₂₉₂; 678₁₂₉₄;
679₁₂₉₆; 680₁₂₉₈; 681₁₃₀₀; 682₁₃₀₂;
683₁₃₀₄; 684₁₃₀₆; 685₁₃₀₈; 686₁₃₁₀;
687₁₃₁₂; 688₁₃₁₄; 689₁₃₁₆; 690₁₃₁₈;
691₁₃₂₀; 692₁₃₂₂; 693₁₃₂₄; 694₁₃₂₆;
695₁₃₂₈; 696₁₃₃₀; 697₁₃₃₂; 698₁₃₃₄;
699₁₃₃₆; 700₁₃₃₈; 701₁₃₄₀; 702₁₃₄₂;
703₁₃₄₄; 704₁₃₄₆; 705₁₃₄₈; 706₁₃₅₀;
707₁₃₅₂; 708₁₃₅₄; 709₁₃₅₆; 710₁₃₅₈;
711₁₃₆₀; 712₁₃₆₂; 713₁₃₆₄; 714₁₃₆₆;
715₁₃₆₈; 716₁₃₇₀; 717₁₃₇₂; 718₁₃₇₄;
719₁₃₇₆; 720₁₃₇₈; 721₁₃₈₀; 722₁₃₈₂;
723₁₃₈₄; 724₁₃₈₆; 725₁₃₈₈; 726₁₃₉₀;
727₁₃₉₂; 728₁₃₉₄; 729₁₃₉₆; 730₁₃₉₈;
731₁₄₀₀; 732₁₄₀₂; 733₁₄₀₄; 734₁₄₀₆;
735₁₄₀₈; 736₁₄₁₀; 737₁₄₁₂; 738₁₄₁₄;
739₁₄₁₆; 740₁₄₁₈; 741₁₄₂₀; 742₁₄₂₂;
743₁₄₂₄; 744₁₄₂₆; 745₁₄₂₈; 746₁₄₃₀;
747₁₄₃₂; 748₁₄₃₄; 749₁₄₃₆; 750₁₄₃₈;
751₁₄₄₀; 752₁₄₄₂; 753₁₄₄₄; 754₁₄₄₆;
755₁₄₄₈; 756₁₄₅₀; 757₁₄₅₂; 758₁₄₅₄;
759₁₄₅₆; 760₁₄₅₈; 761₁₄₆₀; 762₁₄₆₂;
763₁₄₆₄; 764₁₄₆₆; 765₁₄₆₈; 766₁₄₇₀;
767₁₄₇₂; 768₁₄₇₄; 769₁₄₇₆; 770₁₄₇₈;
771₁₄₈₀; 772₁₄₈₂; 773₁₄₈₄; 774₁₄₈₆;
775₁₄₈₈; 776₁₄₉₀; 777₁₄₉₂; 778₁₄₉₄;
779₁₄₉₆; 780₁₄₉₈; 781₁₅₀₀; 782₁₅₀₂;
783₁₅₀₄; 784₁₅₀₆; 785₁₅₀₈; 786₁₅₁₀;
787₁₅₁₂; 788₁₅₁₄; 789₁₅₁₆; 790₁₅₁₈;
791₁₅₂₀; 792₁₅₂₂; 793₁₅₂₄; 794₁₅₂₆;
795₁₅₂₈; 796₁₅₃₀; 797₁₅₃₂; 798₁₅₃₄;
799₁₅₃₆; 800₁₅₃₈; 801₁₅₄₀; 802₁₅₄₂;
803₁₅₄₄; 804₁₅₄₆; 805₁₅₄₈; 806₁₅₅₀;
807₁₅₅₂; 808₁₅₅₄; 809₁₅₅₆; 810₁₅₅₈;
811₁₅₆₀; 812₁₅₆₂; 813₁₅₆₄; 814₁₅₆₆;
815₁₅₆₈; 816₁₅₇₀; 817₁₅₇₂; 818₁₅₇₄;
819₁₅₇₆; 820₁₅₇₈; 821₁₅₈₀; 822₁₅₈₂;
823₁₅₈₄; 824₁₅₈₆; 825₁₅₈₈; 826₁₅₉₀;
827₁₅₉₂; 828₁₅₉₄; 829₁₅₉₆; 830₁₅₉₈;
831₁₆₀₀; 832₁₆₀₂; 833₁₆₀₄; 834₁₆₀₆;
835₁₆₀₈; 836₁₆₁₀; 837₁₆₁₂; 838₁₆₁₄;
839₁₆₁₆; 840₁₆₁₈; 841₁₆₂₀; 842₁₆₂₂;
843₁₆₂₄; 844₁₆₂₆; 845₁₆₂₈; 846₁₆₃₀;
847₁₆₃₂; 848₁₆₃₄; 849₁₆₃₆; 850₁₆₃₈;
851₁₆₄₀; 852₁₆₄₂; 853₁₆₄₄; 854₁₆₄₆;
855₁₆₄₈; 856₁₆₅₀; 857₁₆₅₂; 858₁₆₅₄;
859₁₆₅₆; 860₁₆₅₈; 861₁₆₆₀; 862₁₆₆₂;
863₁₆₆₄; 864₁₆₆₆; 865₁₆₆₈; 866₁₆₇₀;
867₁₆₇₂; 868₁₆₇₄; 869₁₆₇₆; 870₁₆₇₈;
871₁₆₈₀; 872₁₆₈₂; 873₁₆₈₄; 874₁₆₈₆;
875₁₆₈₈; 876₁₆₉₀; 877₁₆₉₂; 878₁₆₉₄;
879₁₆₉₆; 880₁₆₉₈; 881₁₇₀₀; 882₁₇₀₂;
883₁₇₀₄; 884₁₇₀₆; 885₁₇₀₈; 886₁₇₁₀;
887₁₇₁₂; 888₁₇₁₄; 889₁₇₁₆; 890₁₇₁₈;
891₁₇₂₀; 892₁₇₂₂; 893₁₇₂₄; 894₁₇₂₆;
895₁₇₂₈; 896₁₇₃₀; 897₁₇₃₂; 898₁₇₃₄;
899₁₇₃₆; 900₁₇₃₈; 901₁₇₄₀; 902₁₇₄₂;
903₁₇₄₄; 904₁₇₄₆; 905₁₇₄₈; 906₁₇₅₀;
907₁₇₅₂; 908₁₇₅₄; 909₁₇₅₆; 910₁₇₅₈;
911₁₇₆₀; 912₁₇₆₂; 913₁₇₆₄; 914₁₇₆₆;
915₁₇₆₈

ბ

საავალიშვილო 55,108
 საბა, იბ. იანქო
 საბა მტბეარი, იგივე საბა ხახულარი, წყმდითე 36,106; 96
 სავლინშვილი 55,108 და შენ. 5
 საზურგელი, ყვარყვარე II-ის ვაჟი ნესტანდარეჯანისაგან 83, 85
 სალუყახან, ყვარყვარე II-ის ვაჟი ნესტანდარეჯანისაგან 83, 85
 სამძივარი 33,2
 სარგის, სომეხთა კათალიკოსი 82
 სარგის, ჯაყელი 148
 სედ იმ, იბ. სულთან სელიმ 149
 სერა. აონ მაწყვერელი 24—25,2
 სვანიკ მიხეილ 159, 171
 სიმონ (კემონ) I, ქართლის მეფე 50,107; 51,122; 55,102; 109; 154, 169—171

სინან-ფაშა 53,88
 სლესარნი
 სომხითარნი 9,103; 170
 სპასალარი (სასალარნი) 35,109
 სრუანდტიანი, ე. 82 შენ. 44
 სფირიდონის შვი. ლი, იბ. ბენაშვილი 35,103
 სულთან სელიმ 149, 153
 სურხან, პატრონის ვაკტირინას ვაჟი 62
 „სწავლულნი კაცნი“ 109

უ

უნნასძე (უზუნისშვილი) 3ა,108
 ურუმნი (ოსმალთა თურქები) 47,109, 110, 111; 48,148; 55,102
 უსტაჯალუანნი 42,124; 43,122

ფ

ფანასკერტელი 35,108
 ფანასკერტელი ზახა 80, 148
 ფანასკერტელი-იოზისშვილი ჯირასონ 43,28; 159
 ფეჩევი 165

ქ

ქეთარიშვილი ივანე 83
 ქეთარიშვილი შალვა 83
 ქიხოსრო I ათაბაგი (1447—1500) 8, 16,100; 19,20; 60; 74; 78; 149
 12. ქრ. შარაშიძე

ქიხოსრო II ათაბაგი (1522—1573) 16,114; 22,10; 36; 37; 38,4; 41,28; 66; 72; 75—78; 80; 105—107,149. 150—152; 154

ქიხოსრო, ყვარყვარე IV-სა და მარტის ვაჟი (ხოსიტა) 52,101; 55,102; 56,106; 107
 ქაშკაშისძე 34,117 და შენ. 3—4, 156

ქართლელები 170
 ქართლის დედოფალი 47,103; 49,91
 ქართლის კათალიკოსი 7; 11; 33. 35, 85, 86, 88; 89; 93; 95, 99; 101
 ქეთონ—ქრისტინე, გიორგი VIII-სა და თამარის ასული, შალიკაშვილთა რჩაელი 65, 70, 79, 95, შენ. იბ. შალიკაშვილი ქეთ. ქრისტინე
 ქერობინ ანჯელი 9?
 ქუელისძე 33,12

ლ

ლობიერნი, იბ. დიასამიძენი 34,8; 155

შ

ყარახან ბახუქლე 47,102—104, 48, 155, 157, 162, 163
 ყაუხჩიშვილი სიძონ 110
 ყენი 38,4
 ყვარყვარე II (დიდი), ათაბაგი (1416—1498) 8; 15,8; 18,100; 26,2; 61, 67, 72; 74; 81—85; 87; 89; 91—93, 95, 96, 99, 147, 148
 ყვარყვარე III (ნაე-ყვარყვარე), ქიხოსრო I ათაბაგისძე (ათ. 1515—1535) 8; 16,122; 22,117; 26,4; 43; 62; 67; 71; 72; 75—78; 101, 149
 ყვარყვარე IV, ქიხოსრო II ათაბაგის ვაჟი (ათაბაგობდა 1574—1581) 37,88; 38, შენიშ.; 42,22; 43,22; 48 შენი.; 51,100—101; 52,118,161; 53,87,38; 54,24; 55,102; 105; 107, 154, 159, 161, 165—168
 ყიზილბაშნი 48,108

შ

შაისშვილ-ყაენი, ისმეილ მირძას შვილი 43,24; 46,22,38
 შალვაშვილი, საჯარო ციხისთავი 45,30
 შალიკაშვილები 11
 შალიკანთ აზნაურიშვილები 45,29

შპლიკანთ მსახურები 45,29
 შლიკაშვილი აშუან, ვახუშტისა და ქე-
 თაონის ძე 19,211; 60, 63
 [შალიკაშვილი?] ბოქა 19,216
 [შალიკაშვილი?] გარსევან 19,118
 შალიკაშვილი გულქან, ვახუშტის ასული
 შალიკაშვილი გურგაქ, ვარახას ძმა
 43,26; 45,33; 46,33; 47,43; 62, 155, 161
 შალიკაშვილი ედიშერ, სასატიო მძევა-
 ლი 55,100-101
 [შალიკაშვილი?] ეკატერინა 19,23
 შალიკაშვილი ელია 55,100-101
 შალიკაშვილი ელისბარ, ვახუშტისა და
 ქეთაონის ვაჟი 19,31; 61, 63-65
 შალიკაშვილი ვახუშტ-ყოფ. ვასილიო-
 სი 19, 21, 60-62, 79
 შალიკაშვილის ვარახას შვილი კოკოლა
 43,26; 45,33; 46,33; 47,43; 49,32; 62, 155,
 161, 166
 შალიკაშვილი ლაშქარა 43,28, 155
 შალიკაშვილი ზენბადის შვილი 44,28
 [შალიკაშვილის ასული] თამარ, ქობარ-
 ყოფილი ქერობინ ამილახორის ცოლი
 62, 63
 შალიკაშვილი იოთამ, ვახუშტის ძე 19,22;
 61-64
 შალიკაშვილი მარია, ელისბარის ცოლი
 19,22; 62-65
 შალიკაშვილი მზექალ, იოთამის ცოლი
 19,22; 62
 შალიკაშვილი ოთარ 34,111; 76; 150
 [შალიკაშვილი] სურხან 19,23
 შალიკაშვილი ქეთაონ-ყოფ. ქრისტინე,
 გიორგი VIII-ის ასული 19,21; 60-65
 შანბალ-აქშარნი 43,24
 შანიძე მზექალ 110
 შასთამაზ-ყაენი (შაჰთამაზ) 42,24; 154
 შარაშიძე ქრისტინე 61, 65, 72, 81
 შერანშვილი (ელჩი) 50,62
 შერვაშიძე ლეონ 64
 ხოლაყაშვილი ბეენა 5 (შენ.)
 ჩორჩანელი, ერისთავთა-ერისთავი 34,17
 და შენ. 1-2

ც

ცისკარიშვილი ვასილ 65

წ

წყმედიძე საბა, იხ. საბა ხახულარი, საბა
 მტბეგარი 36,11

ხ

ხაჩიკიან ლეონ სტეფანეს ძე 81, 82
 ხახულარი (ხახულარნი) 35,20
 ხერთვისარნი 34,11 და შენ. 3-4; 155-
 156
 [ხერხემელის ძე], კერქემელის ძე 33,6
 ხონდემირი, სპარსი ისტორიკოსი 99
 ხოსიტა [იგივე ქაიხოსრო, ყვარყვარე
 IV-ის ვაჟი 52,81
 ხოსროთანგლი, ვახტანგ-ყოფილი ვარ-
 სიმეს (იხ.) ვაჟი 18,118; 61
 ხუდაბანდი ყაენი 50,67, 170
 ხურსისძე, იხ. ჩორჩანელი 34,17
 ხუტციძის ასული ნესტარჯარ, ელბდურ
 ამილახორის ცოლი 20

ჭ

ჭერქემელისძე 33,6

ჯ

ჯაეხიშვილი ივანე 10; 48, შენ. 2; 81;
 86; 88; 89; 91; 94; 96; 99; 109; 112,
 146, 147, 149, 151, 167, 170, 171
 ჯანაშვილი მოსე 59,111
 ჯარგანი 43,23
 ჯაყელ-ციხისჯვარელნი 7; 86; 88
 ჯიქია სერგი 43, 28, შენ. 3-4; 55,
 შენ. 5, 149, 159, 160

კ

კაიდარ-შირძა 43, 21
 კამერი Hammer 42, შენ. 5; 48,13,
 შენ 1; 52, 53, 165
 კერაკლე (ერეკლე) არჩილ მუხრანბატო-
 ნის ვაჟი (დაიბ. 1559) 36,2; 39,118;
 44,23-27; 45,30-33; 46,12; 47,13, 15;
 49,87-88,106
 კერეკლე, ბაგრატ-ყოფილი ბარნაბას,
 მუხრანბატონის ვაჟი, დედისიმედ II-ის
 ძმა 39,111

ბ. გეოგრაფიულ ხანელთა

<p>აგურიანი 50,⁶⁰ ათონის მთა (საბერძნ.) 60 ალავერდის საყდარი და სამწყსო 9 ალამუტის ციხე 52,¹¹⁹ ალბუტი 44,⁷¹; 161 ალი (ქართლის) 149 ალის მონასტერი (სამცხეში) 87 ამიერკავკასია 170. არაგვი 32,⁹; 50, ⁶⁸ არადეთის წყალი 149 არარატის მხარე 82 არდადეელი 43,¹²⁴; 56,¹⁰⁸ არსიანის მთა 151, 161 არტანი 49,¹⁸⁸; 151 არტანუჯი 151 აწყური 37,³⁻⁴; 42,¹²¹; 45,¹²⁸; 47,¹⁴⁴; 50,¹⁶⁸; 54,⁸³; 162, 163, 166 აწყურის სანჯახი 48,¹⁴⁹ აკარა-გურია 8, 65, 97 ახალდაბა 55,¹⁰⁴, ¹⁰⁸; 149 ახალქალაქი 49,¹⁸³; 166, 167 ახალციხე 40,¹¹⁵; 46,¹²⁶; 47,¹⁴³; 55,¹⁰², ¹⁰⁹ 82, 107, 162, 167 ახჩიის ქვაბი 45,³²; 161</p>	<p style="text-align: right;">ქ</p> <p>ერევანი 41,¹⁶; 153 ერზურუმი 145</p> <p style="text-align: right;">ჰ</p> <p>ვალე 53, 104—105 ვანის-ქვაბი 44,¹²⁰ და შენ. 2; 161 ვარნეთის ციხე 45,²⁹ ვარძია 11, 24,¹; 28,⁴; 36,²⁸; 152 ველი 46,³⁵; 47,⁴¹; 163, 169</p> <p style="text-align: right;">ყ</p> <p>ზარიშატი 47,¹⁴⁴ ზემო ქართლი 51,⁷⁴ ზღუდერი 47, ⁴³; 52,⁶³; 167</p>
ბ	<p style="text-align: right;">თ</p> <p>თავრეცი (თავრიზი) 56,¹⁰⁹ [თბილისი] ტფილის ქალაქი 49,⁸³; 52,⁸²; 53, 160, 169, 170 თეთროსანი 79 თეთრციხე 44,¹²⁷; 47,¹⁴⁷; 163, 164, 169 თმოგვი 46,³⁹, ⁴¹⁻⁴³; 65, 160, 161 [თმოგვი] ზედა თმოგვი 44,²⁸ თმოგვის ქალაქი 44,¹²⁶ თმოგვის ციხე 49,⁸²; 166, 167 თორთოზი 53,⁸⁶ თრიალეთი 53,⁸⁵ თრიალეთი 53,⁸⁹ თურქეთი 5, 11, 69, 71, 149 თუხარლიანთ კარაჯი 44,¹²⁸</p>
გ	
<p>ბასიანი 150 ბორჯი (ბორჯი) 43,²⁶; 160</p>	
დ	
<p>გელათი 149 გერგეტი 70, 81 გორი 49, ⁶³; 50,⁸⁶; 170 გორი (საათაბაგოში) 47,¹⁴⁴; 55,¹⁰², 153, გურია 65, 71, 97</p>	
<p>დემოთიას (დემოთის) (ციხე 45,³⁶; 55,¹⁰⁶ შენ. 5</p>	<p>იერუსალიმი 5 იმერეთი 71, 109</p>

ინდოლოგი 147
იორი (მდ.) 32,9
ირანი 54, შენ. 3

კ

კავკასია 5
კასაროანი 44,221; 161
კარი (ყარსი) 52,82
კარწახი 44,226
კახეთი 8 9,32,9; 99; 109
კახეთის ციხე (საპატრიმრო) 51,72
კლარჯეთი (კამცხე-კლარჯეთი) 7,9
კონკატინოპოლი 168
კობტას თავი 87
კუმურდო (ტაძარი, ხატი) 26,3; 27,14;
64, 65

ლ

ლეკი (გეოგრ. პუნქტი) 51,88
ლიხთ-იმერეთი 69
ლორე 53,88 და შენ. 6; 170

მ

მეღვინე 38,8; 43,25; 44,18; 28; 45,29;
46,38; 38; 37; 47,14; 162—164, 169
მესხეთი (საათაბაგო, სამხრეთი საქართველო) 5,7—11, 30,8; 31,7—8; 32,8; 33,
37, 38; 45,29; 22; 48,18; 64, 66, 69, 78,
79, 80, 81, 85, 87, 89—96, 98, 99,
101, 109, 169
მეწიეთი 8, 65—67, 71
მთაწმიდა (აბეჯდნ.) 19,21
მურჯახეთი 149
მცხეთა (მცხეთის საყდარი) 7—11, 23,1;
25,2; 26,3; 27,1; 29,18; 31,8—9; 32,8—9; 86,
89
მცხეთის ჯვარი 32,9

ნ

ნაოხა 32,9
ნიკორწმიდა 59

ო

ოდინში 37,4 შენ. 6; 38, შენ. 1; 107
ოთარი (ოთა?) 34,111
ოთის ციხე 44,228; 161
ოლადის ქვაბი 43,225; 44,226; 160
ოლთისი 48, შენ. 1; 51,70; 75; 53,88
ოსმალეთი 68
ოშკი („მონასტერი ოშკი“) 11; 35,22
ორთვალთ-ხიდი 43,225; 160
ოხერა 160
ოხერათ-თავის სიმაგრე 44,25, 160
Ортул-родник [ორთვალი?] 160

პ

პალაკაციო 44,217
პარიზი 104
პარხალი 11, 33, 102

რ

რავალიშვილო 55,108 შენ. 5
რატურთალო 52,83, შენ. 6
რატურთე, რაფარის რატურთე 52,83
რადგერი 51,72
რადგერ-ჩხარი 72, 78
[სავანლის ხევი] Саванлисхеви 55,108
რართის ჭალა (რართიჭალა) 50,81
რაცანაშუეს ციხე 55,108
რამება (ჯახეთის) 32,9
რამცხე იხ. მესხეთი
რამწუბთ ლელე 43,25
რადარა 24,1; 80, 91, 92
რადარის თავი 91, 92
რადარის რატურთე 52,83
რატურთელო 5, 170, 171
რურამი 149
რუმეთი 81

ს

სავო (საო) 76, 77, 150, 151, 165
საშისკარი 145
საფილის ქალაქი, საფილისი 49,33; 52,83;
53; 160, 170

უ	ჩ
უღუბო (იგივე გუგუბა?) 43,28; 160 უსკუდარი 52,84	ჩალაბუთი 54,108 ჩრდილის ტბა, ჩრდილი 161, 165 ჩხარი 72, 78
ფ	ც
ფარნაკანი 150 ფერსათის მთა 149 ფოსო (იგივე ჩულურეთი, ხოშურეთი) 44,11; 45,23; 46,38; 47,43; 160, 161	ციხისჯვარი 37,8; 56, 107
ქ	ძ
ქართლი 8; 32,19; 47,18; 49,18; 50,67; 51,73; 83; 99; 101, 109; 167, 169 ქაჯის ციხე 45,22-23; 47,13-17-19; 161, 163, 164, 169 ქვათახევის მონასტერი 83 ქვაკაცი 40,19 ქუთაისი 99, 149	ძმარისულა (სოფ.) 32,8 ძურძნა 48,18; 163
ყ	წ
ყახეინი (ყახმისი, ყახმითი) 37, 38, 8; 40; 41, 21; 43,28; 45, 31; 51,78; 152, 153 ყარსი, იხ. კარი 52. შენ. 6 ყაჭყაა, ციხე (საპატიმრო ირანში) 43,24 ყუშლი, ყველის ციხე 46,40-43; 161	წინწალი 48,88; 163 წყაროსთავი 38,7
შ	ხ
შაქი 50,61 შერანშაინთ წყარო 45,28-29 შირაზი 41,21; 45,31; 107 შირვანი (შარვანი) 50,81,84; 51,78	ხახული 49,81; 165 ხერთვისი 49,81; 164 ხუარასანი 56,709
ჯ	ღ
	ჯავახეთი 33,47,143; 161 ჯაყი 51,70

შინაარსი

ავტორის წინასიტყვაობა . . .	5
შესავალი	7
ტექსტები . . .	13
მოსახსენებლები	15
მცხეთის საბუთები	23
„მესხური მატრიანე“	<u>36</u>
გამოკვლევები და შენიშვნები	57

მოსახსენებლები 59

ამილახორთა მოსახსენებლები . . .	59
გორგი VIII და სამცხის პატრონების მოსახსენებელი . . .	<u>60</u>
ქეთეონ-ქრისტინეს ჩამომავალნი	61
ხელნაწერის მომგებელი და თარიღი	62
ელისბარ და იოთამ შალიკაშვილები	64
მეწიეთის მარხვანი	65
მეფეები და სამცხის მფლობელნი .	65
ხელნაწერის მომგებელი	71
✓ კოპასძეთა კრებულის მოსახსენებლები	72
ათაბაგები: ყვარყვარე II—ყვარყვარე III	73
ანნა—ყვარყვარე III-ის მეუღლე . . .	74
ყვარყვარე III და ანნას ვაჟები—მზეკაბუჯ და ქაიხოსრო	75
კოპასძეთა საზღის წყერები	76
მოსახსენებლების თარიღი .	77
მესხეთის მოწინავე საზოგადოება .	78
ახალი ცნობები ყვარყვარე II-ის შესახებ	81
რომელი ყვარყვარეს ცოლია ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო .	82
სამხრეთ-საქართველოს ეკლესიის გამოყოფისათვის ბრძოლა .	<u>85</u>
აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსის სამცხეში	91
მზეკაბუჯის საეკლესიო პოლიტიკის მარცხი	94
მცხეთის ეკლესიის ძუელითგან საქონებელნი და სამწყსონი სამცხეს	97
„მესხური მატრიანის“ დედნის საკითხი .	102

S : 947 ხელნაწერის აღწერილობა	102
„მესხური მატიანის“ ცნობები ვახუშტის ავტოგრაფში	108
„მესხური მატიანის“ „სანდო ნუსხა“ .	113
„მესხური მატიანის“ ავტორი	123
ქრონოლოგიურ-გენეალოგიური შენიშვნები	133
დასკვნითი შენიშვნები:	145
სამცხის გამოყოფა საქართველოდან .	145
საათაბაგოს დაპყრობა ბაგრატ III მიერ	148
ქაიხოსრო II გაათაბაგება თურქეთის დახმარებით .	149
ლუარსაბ I მომხრეები სამცხეში	151
შინაური ომი საათაბაგოში	153
ათაბაგების მონაწილეობა თურქებთან ბრძოლაში 1578-9 წწ. .	162
სამშობლოს თავდადებული დამცველები	168
სიმონ მეფის დაბრუნება ირანის ტყვეობიდან .	169
საძიებლები .	172

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი ნ. შოშიაშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი ო. გიორგაძე
ტექრედაქტორი ნ. ჯაფარიძე
კორექტორი ნ. ცხვირავაშვილი

გადაეცა წარშობას 9.2.1961; ანაწყოების ზომა 6×10 ; ხელმოწერილია
დასაბეჭდად 19.7.1961; ქალაქის ზომა $60 \times 92^{1/16}$;
ქალაქის ფურცელი 5,75; საბეჭდი ფურცელი 11,25; საავტორო
ფურცელი 10,34; საალრიცხვო-საგამომცემლო ფურცელი 10,49;
შეკვეთა 224; უე 03190; ტირაჟი 1000
ფასი 70 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა.
თბილისი, გ. ტაბიძის ქ., № 3/5

შემჩნეული შეცდომები

გვერდი	სტრიქონი		არის	უნდა იყოს
	ზეგ.	ქვ.		
7	7		ასსამოცდაშვიდი	ასსამოცდაათი
30	3		(1516)	(1515)
39		17	1573	1572
50	9		აგრეთვე	აგრეთვე
51	9		წუადგა	წაუდგა
52	18		შეიტანა	შეუტანა
54		2	ხომ-თ	ხმლ-თი
107		6	(იხ. ფოტო-პირი №)	(იხ. ფოტო-პირი № 6)
116		4	1572 წ.	1573 წ.
142		8	გამაჰმადიანებული მანუ- ჩარ	მანუჩარ
143		14,16	1572	1573
153		7	ერეუანს	და ერეუნიდან
169			მხ. 45	მხ. 46
170	12	1	გვ. 274.	გვ. 275
173			99	99, 133—136
"	7		(9აიბ. 1573)	(დაიბ. 1572)
176	სვ. 1. 15—16		ჩამტაოს: მანუჩარ, ყვარყვარე	II ძე 30, 8, 32, 98—101
	ქრ. შარაშიძე			